

T.C.
Bingöl Üniversitesi
Yaşayan Diller Enstitüsü
Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ZAZACADA FİİL YAPI VE ÇEKİMİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

Perîhan DEMÎR

132301101

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ

Bingöl-2015

K.T.
Unîversîteya Çewlîg
Enstîtuya Ziwanê ke Cuyenî
Şaxê Zanistî Bingeyî yê Edebiyat û Ziwanê Zazakî

Tezê Masterî

ZAZAKÎ DE DERHEQÊ AWANÎ Û ANTIŞÎ YÊ
KARÎ SER YEW CIGÊRAYÎŞ

Perîhan DEMÎR

132301101

Şêwirmend

Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ

Çewlîg - 2015

Örnek 2: Tez Onay Sayfası İçeriği

Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

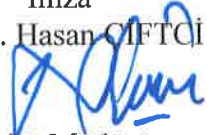
Başkan (imza)
: Prof.Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Danışman (imza)
: Doç.Dr. Mustafa KIRKIZ

Üye (imza)
: Yrd.Doç.Dr. Ercan ÇAĞLAYAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza
Prof.Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Enstitü Müdürü

TEDEYÎ

TEDEYÎ	I
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
VATEYO VERÊN	VIII
LÎSTEYA TABLOYÎ	IX
KILMNUŞTEYÎ	XII
DESTPÊK	1
QISMO YEWIN	11
1.1.Pênaseyê Karî	11
1.2.Zazakî de Qertafê Mesderî	14
1.3. Zazakî de Hete Awanî ra yê Etudkerdişê Karan	17
1.3.1. Karan de awanî.....	17
1.3.1.1. Zazakî de Karê Sadeyî	19
1.3.1.2. Zazakî de Karê Pêrabesteyî	22
1.3.1.2.1. Karê pêrabesteyî ke formê name+kar de virazîyênî.....	24
1.3.1.2.2. Karê pêrabesteyî ke formê sifet+kar de virazîyênî.....	27
1.3.1.2.3. Karê pêrabesteyî ke formê karo ardimkerdox+kar de virazîyênî.....	29
1.3.1.2.4. Karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyênî.....	36
1.3.1.2.5. Karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyênî.....	39
1.3.1.3. Zazakî de Karê Viraşte	41
1.3.1.3.1. Bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî.....	42
1.3.1.3.2. Bi prefîksê zafheceyînan ra karê viraşteyî.....	48
QISMO DIYÎN	52
2.1. Derheqê Antişê Karî de Zanayiş	52
2.2. Kar de Rawe	53
2.3. Kar de Dem	54
2.4. Kar de Kesî	54
2.5. Zazakî de Raweyê Xebere	55
2.5.1. Zazakî de Demo Nikayin/Demo Hîra	55

2.5.1.1. Demo nikayîn/hîra de antişê karo sadeyi.....	57
2.5.1.2. Demo nikayîn/hîra de antişê karê pêrabesteyî.....	59
2.5.1.2.1. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabestayî ke şekilê name+kar de virazîyenî ..	59
2.5.1.2.3. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke şekilê karo ardimkerdox+kar de virazîyenî ..	63
2.5.1.2.4. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî.....	66
2.5.1.2.5. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî.....	68
2.5.1.3. Demo nikayîn/hîra de antişê karo viraşte ..	69
2.5.1.3.1. Demo nikayîn/hîra de antişê bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî ..	69
2.5.1.3.2. Demo nikayîn/hîra de antişê bi prefîksê zafheceyînan ra kare viraşteyî ..	71
2.5.2. Zazakî de Demo Ameyox ..	72
2.5.2.1. Demo ameyox de antişê karo sadeyî ..	72
2.5.2.2. Demo ameyox de antişê karo pêrabesteyî ..	74
2.5.2.2.1. Demo ameyox de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê name+kar de virazîyenî.....	74
2.5.2.2.2. Demo ameyox de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê sifet+kar de virazîyenî ..	76
2.5.2.2.3. Demo ameyox de antişê karê pêrabesteyî ke şekle karo ardimkerdox+kar da virazîyenî ..	77
2.5.2.2.4. Demo ameyox de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî.....	82
2.5.2.2.5. Demo ameyox de antişê karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî ..	83
2.5.2.3. Demo ameyox de antişê karanê viraşte ..	84
2.5.2.3.1. Demo ameyox de antişê bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî ..	84
2.5.2.3.2. Demo ameyox antişê bi prefîksê zafheceyînan ra kare viraşteyî.....	86
2.5.3. Zazaki de Demo Vîarteyo Dîyar.....	87
2.5.3.1. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê sadeyî.....	88
2.5.3.2. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî.....	90
2.5.3.2.1. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê name+kar de virazîyenî ..	90
2.5.3.2.2. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê sifet+kar de virazîyenî...	91
2.5.3.2.3. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekle karo ardimkerdox+kar de virazîyenî ..	92
2.5.3.2.4. Demo vîarteyo dîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî.....	95

2.5.3.2.5. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî.....	96
2.5.3.3. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karanê viraşte.....	97
2.5.3.3.1. Demo vîyarteyo dîyar deantişê bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî	97
2.5.3.3.2. Demo vîyarteyo dîyar de antişê bi prefîksê zafheceyînan ra kare viraşteyî	98
2.5.4. Zazakî de Demo Vîyarteyo Nêdîyar.....	100
2.5.4.1. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karê sadeyî	100
2.5.4.2. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî	102
2.5.4.2.1. Demo Vîyarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê name+kar devirazîyenî	102
2.5.4.2.2. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê sifet+kar de virazîyenî	102
2.5.4.2.3. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekle karo ardimkerdox+kar de virazîyenî.....	103
2.5.4.2.4. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî.....	106
2.5.4.2.5. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî.....	107
2.5.4.3. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karanê viraşte.....	108
2.5.4.3.1. Demo vîyarteyo nêdîyar deantişê bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî.....	108
2.5.4.3.2. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê bi prefîksê zafheceyînan ra kare viraşteyî	109
2.6. Zazakî de demo pêrabestayîdar/karê rawedar yê pêrabeste.....	111
2.6.1.1. Zazakî de demo vîyarteyo nikayîn û hîra	111
2.6.1.2. Zazakî de demo vîyarteyo nîyefîn	114
2.6.1.3. Zazakî de demo vîyarteyo nedîyaro veren.....	116
QISMO HÎRÊYÎN.....	118
3.1. Zazakî de Raweya Waştîşî.....	118
3.1.1. Raweya waştîşî.....	119
3.1.2. Hîkayeya raweya waştîşî.....	122
3.1.3. Raweya ganîyîye	124
3.1.4. Hîkayeya raweya ganîyîye	126
3.1.5. Raweya şertî.....	128
3.1.6. Hîkayeya raweya şertî.....	131
3.1.7. Raweya fermanî.....	133
NETÎCE.....	136
ÇIMEYÎ.....	139

XULASA

Xebate de Zazakî de bi etudbîyayîşê sey viraşte yê karan, deman de û raweyan de demo ke şî antiş, cigêrayîşê bedilîyayîşo ke vîyarna yo armanç beno. Verê her çî derheqê karî de zanayîş dayo dima esas leteyê babeta karî yo, derheqê qertafê mesderî de ca dayo îzahatan.

Xebate de karê ke ziwane rojane de zaf cayan de yenê şuxulnayîş tercîh bî. Zazakî de hetê viraştişî ra karî; sey sade, pêrabeste û viraşte hîrê qismeyan de etud bî. Qismê derheqe deman de antişî yê karan de raweyanê xeberan û şertan de serê karan de vindetê. Xebata ma de; karan de semedo ke warê sîwane yê, serê rewşanê transîtif-întransîtif û aktîf-passîf de nêvindetîyayê. Qismê şîyayîşî de girîngîya ziwani, derheqê ziwani de ziwani senî vejîyayo de dîyayîşî, cuya komelkî de qalê babetanê ziwani kerdo û xebatê ke serê Zazakî rê virazîyayê ca dayo înan. Derheqê nê xebatan de ca dayo zanayîşo kronolojîk.

Xebate, qismê şîyayîşî ra teber hîrê qisman ra ameya raste. Qismê yewin de derheqê babetanê karî de şînasnayîş dayê, binê hîrê sernuştan de ca dayo etud kerdişo viraşteki. Qismê diyin de demî girewtê dest şînasnayîş dayê, badê cû antişê karan bi halê tabloyan de dayê. Bê nînan mîyanê cumleyan de nimûneyê şuxulnayîşî dayê. Qismê hîrêyin de derheqê raweye de şînasnayîşî dayê û nimûneyê karî dayê.

Qismê netîce de ca dayo daneyê ke resayî ci, pêşnîyazî rêz bîyê.

Çekuyî Mifte: Kar, viraşte, raweya xebere, raweya şertî

ÖZET

Bu çalışmada Zazacada fiillerin yapısal olarak incelenmesi ile zamanlarda ve kiplerde çekime girdikleri zaman uğradıkları değişimin araştırılması amaçlanmaktadır. Öncelikle fiil ile ilgili bilgi verilmiş olup ardından fiil konusunun ayrılmaz parçası olan mastar eki hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışmada konuşma dilinde yaygın bir şekilde kullanılan fiiller tercih edilmiştir. Zazacada fiiller yapı bakımından; basit, bileşik ve türemiş olmak üzere üç bölümde incelenmiştir. Fiillerin zamanlara göre çekimi ile ilgili kısımda ise haber ve dilek kiplerinde fiiller üzerinde durulmuştur. Çalışmamızda; fiillerde çatı alanı ile ilgili oldukları için geçişli-geçişsiz ve etken-edilgen durumları üzerinde durulmamıştır. Giriş kısmında dilin önemi, dilin nasıl ortaya çıktığı ile ilgili görüşler, toplumsal yaşamda dil konularına değinilmiş ve Zazaca üzerine yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar hakkında kronolojik bilgi verilmiştir.

Çalışma giriş kısmı dışında üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde fiil ve ilgili konularla ilgili tanımlar verilip üç başlık altında yapısal incelemeye yer verilmiştir. İkinci bölümde zamanlar ele alınıp tanımlar yapıldıktan sonra fiil çekimleri tablolar halinde verilmiştir. Yanı sıra cümle içinde kullanım örnekleri verilmiştir. Üçüncü kısımda ise kip hakkında tanım verilip fiil örnekleri verilmiştir.

Sonuç kısmında ise ulaşılan verilere yer verilip öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiil, yapı, haber kipi, dilek kipi

ABSTRACT

In the study it is purposed to research the verbs structurally and the transition that they have been when they go conjugation in tenses and moods in Zazaki. First of all information about verb has been given and then explanations about infinitive which is an integral part of the subject of verb have been placed.

In the study, the verbs which are used widely in spoken language are preferred. In Zazaki, verbs are structurally analysed in three sections as simple, derivative and compound. In the part that is related to conjugation in tenses, it is emphasized on verbs in subjunctive and indicative mood. In our study, it is not emphasized on the situation of transitive/intransitive and active/passive since they are related to verbs voices. In the part of introduction, it is referred to the importance of language, views about how language has come up and language subjects in social life and studies which have been done in Zazaki are included. Chronological informations about these studies were given.

Except for introduction part the study consists of three parts. In the first part verb and definitions about related subjects are given and under three titles structural examinations are placed. In the second part tenses are handled and definitions have been done and then conjugations have been given with charts. Besides using examples have been given in sentences. Then in the third part definitions about mood have been given and verb examples have been given. As a conclusion, data which have been reached, have been given and offers have been lined.

Keywords: Verb, structure, the operative mood, the subjunctive mood

VATEYO VERÊN

Serranê peyênan de serê Zazakî de zaf cigêrayîş bîyî û zaf berhemî çap bîyî labelê nêzdîya heta serranê peyênan cîgerayoxan serê aye de nêvindetê. Çunke şaxo ke serî de vindertîş hewce nêker de yo. Aye ra xurtkerdişêko bîyaye nêmoto ra. Helbet zaf sebebê ney estî. Na xebate de aver berdîşe Zazakî û cayo ke Zazakî tede yena qiseykerdiş ra ber ma hetê gramerî ra Zazakî gênî xo dest.

Serê gramerê Zazakî de zafane cigêrayoxan berhem dayê, cigêrayîş kerdo. Çew hetê gramerî ra biewno nê xebatan, vînenno ke serê tayê babetan de xebat nêbîya.

Gramer şaxo ke alzinayî yê ziwanêk o. Merdim bifikirîyo yew herf tena yew çeku erzena yewna form. Tîya ra zorîya şaxê gramerî weş fehmeda. Yew ziwano nuşteki yo ortax bibo hem cigêrayoxan rê, hem zî wendoxan rê rehetî beno.

Gramer şaxêko hîra yo. No het de cigêrayîşê ke bîyî zaf tayê. Aye ra na xebat virazîyaya. Heto bîn ra serê karan de zaf xebatî bîyî labelê bi taybetî serê karan de hetê manayê viraşte de xebatên hîra tayê. Semedo ke ma hîna zanayîşên xorî bide, xebate de sînorkerdiş kerd.

Xebate de bi sey babet tena karî girewtê dest. Babeta karan zaf hîra û şaxo derg ê gramerî yo. Her hîrê qismê xebata ma de pênasayên kilm dayê û serê nîmuneyan de vindertî.

Qismê peyên de erjîyayîşê tezî virazîyayo. Badê cû qismê çimeyan de çimeyê ke înan ra feyde dîyo ame dayîş.

Na xebate de înan ke wextê xo yo erjaye verdayo mamostayê min o şewirmend Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ'î rê, ey ke ardimên xo ma rê kêma nêkerdê her roj destekî xo teqdîm kerdê Nihat ÇAĞLAYAN'î rê û aye ke destekî xo kêma nêkerdê her tim moral dayo ma embaza min a delal Özlem KILIÇ'e rê semedê ardiman û tewrbîyayîşê înan zaf sipas kena.

LÎSTEYA TABLOYÎ

Tablo 1. Nimûneyê karo sade	20
Tablo 2. Karê pêrabesteyî ke formê name+kar de virazîyênî	24
Tablo 3. Karê pêrabesteyî ke formê sifet+kar de virazîyênî	27
Tablo 4. Bi karê ardimkerdoxî "ameyene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyênî	30
Tablo 5. Bi karê ardimkerdoxî "dayene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyênî	32
Tablo 6. Bi karê ardimkerdoxî "şayene/eşkayene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyênî	33
Tablo 7. Bi karê ardimkerdoxî "biyene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyênî	34
Tablo 8. Karo ardimkerdoxanê ke karanê pêrabestayenê ke sey sifet+kar û name+kar ameyê ronayene reyde ameyê tehet û bi no tewir virazîyênî	35
Tablo 9. Karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî / manadaro îdyomin ra virazîyênî	38
Tablo 10. Karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyênî	40
Tablo 11. Bi prefîksê a- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	43
Tablo 12. Bi prefîksê ci- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	43
Tablo 13. Bi prefîksê de- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	44
Tablo 14. Bi prefîksê pa- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	44
Tablo 15. Bi prefîksê pê- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	45
Tablo 16. Bi prefîksê po- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	45
Tablo 17. Bi prefîksê ra- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	46
Tablo 18. Bi prefîksê ro- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	46
Tablo 19. Bi prefîksê ta- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	47
Tablo 20. Bi prefîksê tê- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	47
Tablo 21. Bi prefîksê we- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	47
Tablo 22. Bi prefîksê cira- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	49
Tablo 23. Bi prefîksê cêra- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	49
Tablo 24. Bi prefîksê pêra- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	49
Tablo 25. Bi prefîksê pêro- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	49
Tablo 26. Bi prefîksê pira- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	50
Tablo 27. Bi prefîksê piro- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	50
Tablo 28. Bi prefîksê têra- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	50
Tablo 29. Bi prefîksê têro- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	51
Tablo 30. Bi prefîksê tira- rê karê viraşteyî ke virazîyênî	51
Tablo 31. Demo nikayîn/hîra de antişe karê bestene	57
Tablo 32. Demo nikayîn/hîra de antişe karê riştene	58
Tablo 33. Demo nikayîn/hîra de antişê karê pers kerdene	59
Tablo 34. Demo nikayîn/hîra de antişê karê sond dayene	59
Tablo 35. Demo nikayîn/hîra de antişê karê rast kerdene	61
Tablo 36. Demo nikayîn/hîra de antişê karê xirab bîyene	61
Tablo 37. Demo nikayîn/hîra de antişê karê hurdî kerdene	62
Tablo 38. Demo nikayîn/hîra de antişê karê ameyene vatene	63
Tablo 39. Demo nikayîn/hîra de antişê karê dayene şelênayene	63

Tablo 40. Demo nikayîn/hîra de antişê karê eşkayene werdene.....	64
Tablo 41. Demo nikayîn/hîra de antişê karê dayene şane kerdene.....	64
Tablo 42. Demo nikayîn/hîra de antişê karê qom vetene.....	66
Tablo 43. Demo nikayîn/hîra de antişê karê dest veng ameyene.....	67
Tablo 44. Demo nikayîn/hîra de antişê karê qîjî vetene	68
Tablo 45. Demo nikayîn/hîra de antişê karê çilk kerdene	68
Tablo 46. Demo nikayîn/hîra de antişê karê akerdene.....	69
Tablo 47. Demo nikayîn/hîra de antişê karê ramojnayene	70
Tablo 48. Demo nikayîn/hîra de antişê karê panayene	70
Tablo 49. Demo nikayîn/hîra de antişê karê cêra kerdene.....	71
Tablo 50. Demo nikayîn/hîra de antişê karê pêrodayene.....	71
Tablo 51. Demo ameyox de antişê karê nimitene.....	73
Tablo 52. Demo ameyox de antişê karê lengayene.....	73
Tablo 53. Demo ameyox de antişê karê mare birnayene	74
Tablo 54. Demo ameyox de antişê karê daxme kerdene	75
Tablo 55. Demo ameyox de antişê karê weş bîyene.....	76
Tablo 56. Demo ameyox de antişê karê pak kerdene	76
Tablo 57. Demo ameyox de antişê karê ameyene çînitene.....	77
Tablo 58. Demo ameyox de antişê karê ameyene viraştene	78
Tablo 59. Demo ameyox de antişê karê dayene kerdene.....	79
Tablo 60. Demo ameyox de antişê karê dayene wendene	79
Tablo 61. Demo ameyox de antişê karê eşkayene kerdene	80
Tablo 62. Demo ameyox de antişê karê ameyene qot kerdene.....	81
Tablo 63. Demo ameyox de antişê karê dest pêkerdene.....	82
Tablo 64. Demo ameyox de antişê karê piç piç kerdene	83
Tablo 65. Demo ameyox de antişê karê aguznayene.....	84
Tablo 66. Demo ameyox de antişê karê pakerdene	85
Tablo 67. Demo ameyox de antişê karê piragirotene	86
Tablo 68. Demo ameyox de antişê karê têrapiştene	86
Tablo 69. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê nimitene	88
Tablo 70. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê vejîyayene.....	89
Tablo 71. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê ray dayene.....	90
Tablo 72. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê bawer kerdene.....	90
Tablo 73. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê rast kerdene.....	91
Tablo 74. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê xirab bîyene	91
Tablo 75. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê ameyene vatene	92
Tablo 76. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê dayene sawitene.....	93
Tablo 77. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê dayene pine kerdene	94
Tablo 78. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê dest kewtene	95
Tablo 79. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê gix kerdene	96
Tablo 80. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê têdayene.....	97
Tablo 81. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê weçînetene	97
Tablo 82. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê piraşanayene	98

Tablo 83. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê cêrabetene	99
Tablo 84. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê kiştene	100
Tablo 85. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê reqesîyene	101
Tablo 86. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare tehn dayene	102
Tablo 87. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dûr kewtene	102
Tablo 88. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare ameyene vatene	103
Tablo 89. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dayene sawitene	104
Tablo 90. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dayene pîne kerdene	105
Tablo 91. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dest kewtene	106
Tablo 92. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare gix kerdene	107
Tablo 93. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare tadayene	108
Tablo 94. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare weçînîtene	108
Tablo 95. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare piraşanayene	109
Tablo 96. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare cêrabetene	110
Tablo 97. Antişê Demo Vîarteyo Nikayin/Hîra dê Karan	113
Tablo 98. Antişê Demo Vîarteyo Nîyetin ê Karan	115
Tablo 99. Antişê demo vîarteyo nedîyar o veren ê karan	117
Tablo 100. Antişê raweya waştîşî yê karan	121
Tablo 101. Antişê hîkayeya raweya waştîşî yê karan	123
Tablo 102. Antişê raweya ganîyîye yê karan	125
Tablo 103. Antişê hîkayeya raweya ganîyîye yê karan	127
Tablo 104. Antişê raweya şertî yê karan	130
Tablo 105. Antişê hîkayeya raweya şertî yê karan	132
Tablo 106. Antişê raweya fermanî yê karan	134

KILMNUŞTEYÎ

c.	: cild
ç.	: çape
çar.	: çarnayox
ed.	: editor
e.e.	: eynî eser
fem.	: feminine gender
Eğitîm-Sen	: Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
KİTS	: Kütüphanelerarası İşbirliği Takip Sistemi
masc.	: masculine gender
o.	: omari
o. a. b.	: o ay bîn
r.	: rîpel
s.b.	: sey bînon
t.ç.	: tarîx çînîyo
t.	: termîn
TDK	: Türk Dil Kurumu
ûsb.	: û sey bînon
yh.	: yewhumar
zh.	: zafhumar

DESTPÊK

Bi vateyê klasîkî ra ziwan, fikir û hîsan rastîye ra yan zî rayîrêko bîn ra o ke wezîfeyê resnayîş vînenî yew wasita yo û semedê fehmkerdişê wasitaya resnayîşî yew xurtbîyaye yo. Ziwan tena yew wasitaya resnayîş ra ber zaf mana îfade keno. Ziwan eynî wext de; dîyardeyo ke tarîxkî û komelkî û zanistkî yo. Merhaleyêke komelî vîyarnayêne, averberdiş û xurtbîyayişên zanistkî û teknîkî bi wasitaya ziwani resêne azo peyênan. "Ziwan yew şarî yan yew komelî ano yew ca, hetê hedefanê ortaxan şaweno û sey sosyalî newe ra berhem ano yew mîraso kulturî û yew çimeyê zengînîya tarîhkî ya. Heto bîn ra zereyê demêko derg de form beno dezgehêko sosyal o."¹

Ziwan, çew eşkeno mîraso ke sînorê ey çino bivîno çunke ferd hîs û povetanê xo hema hema bê sînor îfade keno, wasitayêko hîsan resneno. Heto bîn ra ziwan wina sîstemêko rojger û kaînat dano fehmkediş. Çike kewt dest vebînî û dane bi wasitaya ziwani resneno. No het ra ziwan dîyardeyêko hem şexsî hem zî komelkî yo. Taybetîya ey, ey kena wasitaya neqilî.

Çiyê ke ciwîyayê, şerî, nêweşiyî, afetî, aşitîyî, destanî, efsaneyî û resnayîşe bawerîyan de rolo gird yê ziwani yo. Bi kilmekî wasitayêka fehmdayîş û resnayîşo nêqedêyeno û kê m nêbeno. Xurtbîyayiş, averberdiş vilabîyayişê kulturî de rolê ziwani çew nêşkeno înkâr biko. Ziwan, mîras û zengînîya rîyê erdî ya.

Kombîyayişê ney vateyanê ma xo no îzahatî de vînenî: "Ziwan pênasanê; aîdîtî, şexsîtî, refleksê netewe, komelnasî, karakterê bixî, hîs, şekil girewtîşê ruhî, fikirbîyayişo nême, estbîyayişê kulturî, îdraqkerdiş, hukm, serwextbîyayiş û nêzdîbîyayişî û sb. deqasê bibîyayiş û çinbîyayişan muhîm o."² Hetê komelnasî ra zî ziwan zaf muhîm o. Demê komelkîyan û rolê hemsencîya hêzî zî mera vînd nêbo. "Ziwan eynî wext de berhermardişê vilabîyayişê hêz yê komelkî de, ramîyayiş de û newe ra şekil girewtîşî de tewr wasitaya girîng a. Mîyanê komelî de cayê merdîman

¹ Eğitim-Sen, *Anadilinin önemi: Anadilinde Eğitim*, ç. 2, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2012., r. 8.

² Serkan Oğur, *Farsça-Zazaca-Kurmanca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2014, r. VII.

belî keno. Viraştişê yê cayî de rol gêno. Mana bi wasitaya ziwani resena, eynî wext de îdeolojîyê komelî mojneno ra."³

Ziwan, tewerabedilîyayiş û agêrayişî de hêmanên tamamkerdox o. Fehmkerdiş, zanayiş û etudkerdiş ziwani, fehmkerdişê xoza û hîşa merdimî yan zî tevgerên komelkî û averberdişê nuqtaya teknolojîk û zanistkî de manadayişê ma, erjîyakerdişê ma senî yew kar keno ser? Tîya persa ke çew biperso na ya: ziwani çi yo û ma ziwani ra çi wazenî? Tîya felsefeya ziwani kewena dewre çunke ziwani tena ziwannasî yan gramerî nêyo eynî wext de dîyardeyeko ke felsefe, psîkolojî û mantike etudkeno. Resnayiş de çî ke hiş de beno ziwani şuxulyeno, merhaleyêke hişî de bena fikir virazena. Resnayişo ke bi ziwani beno edet, tore, kultur, hîs û fikir virazeno û çîyo ke resnayo fikir o. Tîya têkilîya ziwani û fikirî zî vejîyena orta.

Ziwani zî fikir zî koma prosesên têmîyankerde ya. Ney her di hêman bê kîştî sosyolojîk ra ber kîştî bîyolojîkî ya merdimî eleqedar kenî. Labelê demo peyên de ziwannasî de şaxê newe û têngînên newe vejîyayê orta. Ziwannasîya caardişî, ziwannasîya klînîkî, ziwannasîya genetîkî yê ke ney şaxê binî ra vejîyayê ver. Fikir eke bi rayîrê ziwani resîyeno, ziwani çayê fikirî de yo, hişê prosesî kamcîn de ca gêno? "Ziwani, rewşe û objeyên cûya rast de, bê hûmaran dîyarîyê û têkilîyê ke ney obje û rewşan, şekle fikirê merdimî de hûmarîyenê û nîşanê fikirî ramojneno sey wasitaya maddî fonksîyon vînenê. Têngînê hişê merdimî de vengî yenî yew ca yanî wasitaya qîsa ra nimiyenî. Qîsê ke vengani ra virazîyena têngînîyê kî yew obje û rewşê ke dîyarî ra şekle ko madî yê hişê merdimi ya."⁴

Qiseykerdiş û ziwani, ziwani nûstekî key, senî virazîyayo û senî vejîyayo orta babeta ke girîng yê bîn ê. Ziwannasîya tarîxî bi ney eleqedara. Tîya babetêke girîng zî esta. Xebatî ke derheqê ziwani de bawerîyan ra, pêhesîyan ra, eşnawitan ra çew durî vinder o û nêzdîya zanistî bibo. Çunke teorîyê ke eleqedarê babete zîyade yê û yewbînan nêgênî. Bîyayişê ziwani de di hebî persî estî hewceyo ke çew nînan yewbînan ra cîya kero. Serî de ziwani senî vejîyayo orta, merdimî çi wext destpêkerdo qiseykerdiş û çira destpê qiseykerdişî kerdo yanî senî, çira û peynîya

³ Özgül Çelikkaleli, "Dil Neden Bir Feminist Sorunudur", Kadın: Eğitim Sen Kadın Bülteni, t. 9, o. 1, t. ç., r. 56.

⁴ Kaken Ahanov, *Dil Biliminin Esasları*, TDK Yayınları, Ankara, 2008, r. 53.

çiyî de hewceyîya ney dîya. O diyin ziwani senî virazîyayê. Ma bi persê ney her di persî senî yewbînan ra cîya benî, perso ewil heta şîyîşê merdimê verên, perso diyin yeno bade demo ke ziwani vejîyayê orta. Bîyayîşê ziwani persêko tena ziwannasîya tarîxî cewab keno nêyo. Tîya felsefe, arkeoloji, etnografya, fîzyolojî, merdimnasî û sey şaxê prehîstoriya-protohîstoriya de destek muhîma.

Akîs bi eleqeya teorîyê bîyayîşê ziwani ra yew o û zafî hetgirî kom kerde. Goreyê ney teorîyî merdim vengane xozaye, vengane heywanan bêzarî kerde û vengê ewil vetê. Badê cû bi deman vengî bî vate û name dayo objeyan. Pawitox verenî yê teorîyê akîs filozofên Grekî yê. Seserranê 18. û 19 an de zafî hetgirî bî. Yew zî filozofê Alman G. W. Leibnitz tewr ver de bî.

Fikirê Îslamî de derheqê çimeyê ziwani de teorîyî erzîyayê orta û munaqese bîyî. Ney teorîyî yew nuqta de ameyê yew ca: ziwani hetê Homayî ra dîyayo merdimi. Dinyaya Îslamî ra yê ke derheqê çimeyê ziwani de fikir û dîyayîşê xo vato, înan ra Ebû'l-Hesen el-Eşarî, Ebu Heşîm el-Cubbaî, Ebu Îshaq el-Îsferayînî, Ebu Bekr el-Bakillanî, Cuveynî û Gazalî yo. Îbn Hezmî dîyayîşê xo yew game berdo ver û ziwano ke cenet û cehennem de qiseybeno derheqê ey de fikirê xo vato.

Ziwani senî û key vejîyayo orta, teorîyê ke ziwani senî xurtbîyo, nêzdîbîyayîşê spekulatîf, teorîyê navdar timûtim bîyî. Nînan ra yew zî "ziwani bi mîmîkan destpêkerdo, badê cû vengî bî ser peynî de erzenî orta vanî ziwani vejîyayo."⁵

Derheqê vejîyayîşê orta yê ziwani de mîtî zî estî. Tewr verên Efsaneyî Babîlî ya. Bi goreyê ney merdim gêreno bireso Homayî û semedê xo nêzdîya ey bi mojnayo ra yew birc virazeno. Zafî demî nêvîyarenî birc beno berz. Senî Homa ney vînenî hêrs beno, yeno rî erdî yew ziwani dano yew merdimî. Wina merdimî hinî yewbînan fehm nêkenî û awanîya bircî vindeno. Tîya de yeno fehmkerdiş ke ziwani qey merdimî yewbînan fehm bikî nê, sey ceza dayo merdiman.

Roja ma de dinya de çiqas ziwani esto kes tam nêzano. Hema tayê ziwani estê nêbî ziwano nuşteki, tayî ziwani estî hema etud nêbî, cîya cîya mintiqayanê dinya de bi taybetî Afrîka û Amerîkaya Latînî de tay qebîle estî hema tespît nêbî. Serra 1980

⁵ Merritt Ruhlen, *Dilin Kökeni: Ana Dilin Evriminin İzinde*, Hece Yayınları, Ankara, 2006, r. 9.

ra pey 6000 û 7000 ziwan hûmarîyayo. Labelê texmînî beyntarê 2000 û 10000 de vajîyena. Sebebê ney heta peynîya seserra 20. de xebatê ke bî zaf tayê daneyên zanistkî û cigêrayiş bîy. Pêroyî bi muşahede hûmarîyayo. "Xebata tewr gird ya roja ma Ethnologue serra 1974 de çim ra vîyarna û dinya de 5687 hebî ziwan qebulbiyî. Serra 1977 de xebata ke Voegelinan kerda nêzdîya 4500 hebî ziwani tede vîyartê. Çapê Ethnologue ye hîrêsin de 6703 ziwan bîyî. Ferhengê Atlasa Ziwanên Dinya de 6796 ziwani lîste bî."⁶

Bê qasê ziwani senî vejîyayê orta ra teber babeta tewr girde ke zaf hetgiran nêvîneya zî esta: Merdişê ziwanan. Ez nika ney satiran nusena, bizani cayêkê dinya de ziwane mirenî. Yew ziwan çira mirenî? Çew tam nêzani, zaf cayanê dinya de ziwani mirenî. Merdim, mergê yew merdimî rê dejenî. Labelê merdişê yew ziwani merdimîxemgîn keno çunke yew ziwan bimiroy, tena yew ziwan nêmirîno, yew kultur, bawerî, rîtuellanê dîni, edet, tore, cûya rojane, şeklî fikirî, awaniya komelî mirenî. Eke no ziwan, ziwaneko qeyd nêbiyayo, vîndbiyaye hîna ziyade yo, no ziwan têpiya nêyeno, yew komel, yew cuye hinî çina, merda.

Merdişê ziwani trajîko, bihîso û dejo çunke semedê yê ke o ziwan qiseykenî inan rê yew vîyarte qediyayo û tenayî destpêkerdo. Çunke ziwan newe nêbeno yan zî ziwan pil-purt nêyo çew newe ra bigêro û biyaro herinda ronayo. Ziwani, tarîxê merdimayî de zaf merdî labelê dinyaya ewroyin de vîndbiyaye hîna ziyade yo. Ma semedê ziwanan zifqêra teng û xeter de yê. Tewir bi tewir sebebî estî. Averbardişê teknoloji lez raver şino û sere çarneno. Kûrewî biyayişî sînorî wedartê. Kulturî ginayî yewbînan re. Ney semedê xurtbiyayiş çiyê holî ye labelê semedê ziwanan û kulturên cayîkan rê xeter o. Bandor kerdişê teknolojiyê serê şaxê cuye, ziyadebiyayişê bajarî, barkerdişo dewan ra bajar û peynîya ney barkerdişî bajar de tenayî zîyade bîya. Teriknayişê ziwane dayike, polîtîkayê dewlete yê yew ziwani, asîmilasyonê kulturî, sey şarê rojawanî pot û cilan xoradayiş, zîyadebiyayişê xurtbiyayişê resnayiş û resayiş ziwan zaf negatîf kerdo.

Kulturo cayî, mîyanê kulturo serdest de asîmile beno. Şertê komelkî, sîyasî û ekonomîk zî lezdanî na rewş û sere de teda virazenî. Semedê mîyanê komelî de xo

⁶ David Crystal, *Dillerin Katli*, Profil, ç. 2, İstanbul, 2010, r. 16.

qebulkerdiş de şexs, hetê ziwane desthîlatdarî anceno. Na nuqta de di ziwani estê. Hem hetê komelî ra qebl vînayîş û hem zî ziwano desthîlatdarî û ziwane dayike. Yewbînan ginayîş senî beno zîyade wina di ziwani orta ra wedarîyenê. Ziwane dayike hinî hedî-hedî nimiyeno. Ciwanan na rewş ra zaf bandure benî. Hewceyanê xo bi ziwano diyin vînenî. Ziwano verên hinî bêhewce yo. Qisey kerdiş beno eyb. Mîyanê keye de çew şermayeno qisey biko. Ziwano ke nimiyayo hinî tepîya şîno. Ziwano ke nêşuxulîyo mergî ra bêno nêzdî.

Na rewş ziwani ke merdî yê, xeter de yê, goşeyo dinyayo bîn de yî semedî înan zî vîyareno. Sebebê kurewî nêbedilîyenî. Rojêk dinya de tena ziwane Îngilîzkî maneno. Eke na rewş bîbo a roje peynîya dinya yo.

Û vîndbîyayîş kamca de lez de yo çew nêzane. Ziwannasîyo caardişdar hema tam nêronişto û tengasîyê ke cigêrayoxanê warî dîye, tengasîyê çimeyî, fon nêdîyayîş, daneye zelalî nêkewtê orta. UNESCO 21'ê sibate 2002 de Atlasa Ziwane Dinya weşana û tede va ziwane dinya ra nêmeyê înan hayê benî vînd. Kamcîn ziwane xeter de yo. Kamcîn ziwane çiqas binê xeter de yo. Derheqê ney de tay cigêrayoxan tayê sinifkerdişê eştê orta. "Ziwani xeter de yî, bawerî yan zî merde yî. Michael Krauss ney rê yew têgînêko hîra keno ser: ziwano ke hetê tutan ra sey ziwane dayike nêno musnayîş, o ziwane sekrat de yo. No têgîn 'tena' duştê xeterî rê zaf wet yew ziwane şîyo, ey weş îfade keno. Çünke resnayîşê ziwani beyntarê nesîlan de vindeto. Ma eşkenî vaje ke maneno gandarê ke tewirê înan nêzêdîyenê."⁷

Na nuqta de girîngîya ziwane dayike vejîyena orta. Ziwane dayike yê tutî dadîya ey ra, keyeyê ey ra û derûdorê ey ra ziwano ke musa yo. Ziwane dayike yê tutî ey û daya ey rê temasê xo, nêzdîbîyayîşê xo, resnayîşê xo tewr duştê serên de semedê pêkerdişî îmkane dano. Xo îfade kerdişê ferdî, hîsanê xo, resnayîşê fikiranê xo ziwane dayike de vindete nêyo, herîkoko. Xurtbîyayîşê psîkolojîk yê tutan de rolêko girîng kay keno. Dewrê perwerdeyî yê tutî semedê hunerê musnayîş, qeymkerdişê fehmkardiş-têgînîkerdişî û îfadeyê ey hîna asane o. Ziwano bandure de tut çî zano labelê nêzane xo îfade bikero, wina perwerdeyî ra tepîya maneno. Tîya girîngîya ziwane dayike û diziwani vejîyena orta. Diziwani xurtbîyayîşê vîrkî û ziwankî rê

⁷E.e., r. 35-35.

pozîtfî keno ser. Heto bîn ra tutê ke ziwane pîrikanê xo qisey nêkenê bi dadî û babîyê xo rê resnayış nêkenî de hîsê aydıyet û nasnameyî zî orta ra wedarîyeno û komelê xo rê, kulturê xo rê sey ferdê ke xerîb benî pîl.

Ziwanê dayike sey heqê binge yê merdimî erjîyeno. Zaf peymanê û kontratê mîyanneteweyî de ganî heqo pawite yê binge yo.

Weşana ke UNESCO Atlasa Ziwanê ke xeter de yê de welatê ma ra 18 hebî ziwani estî. Babeta tezê ma Zazakî zî na Atlas de ca girewto. Rewşa Zazakî sey 'vulnerable' (xo nêpaweno) ramojna yo. No duşt 'Kategorîyê Ziwanê ke pê Bawerî Nêbena' yo û tutê ke qisey bikî estê labelê tena keyeyan de yeno qiseykerdiş û duştî sînordar de mendo.

Xebatê ke derheqê Zazakî de bîyî heta peynîya seserra 19. şinî. Serra 1857 de Peter J. A. Lerch berhema xo ya Forschungen Über Die Kurden Die Iranischen Nordchaldäer de xebatê xo ardê pêser. Xebat, Zazakî de zafî arêkerde mîyanê xo de hewe keno. Serra 1862de Wihelm Trecker û Otto Blau notê xo weşaneyê. Nê notî Zazakîya Dêrsimî sero de biyî. Serra 1865 de Friedrich Müller xebata xo ya Beiträge zur Kenntniss der neupersischen Dialekte: "Zaza Dialekt der Kurden" de weşaneno. Ewro na xebate Kitabxaneyê Eyaleta Bavyera de ya û 21 rîpelîya.

Berlin de serra 1903 de zî Albert von Le Coq xebata xo ya "Kurdische Texte" nuseno. No text bi herfanê erebî amade bîyo. Demo ke ameyî serra 1913 Londra de Ely Banister Soane xebata xo ya "Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language" nuşt. Senî ameyî Serra 1932 de xebatêya Oskar Mann û Karl Haddank "Die Mundarten der Zaza" vejîya. Na xebate beyntarê serranê 1867-1917 mîyanê xo de hewe keno û kitabo çarin yê reze "Kurdish-Persische Forschungen" yo."⁸

Celadet Bedirxanî serra 1933 tayê Zazakî arêkerde kerdê û ney kovara Hawar de weşanîyayê. Serra 1985de Terry Lynn Todd teza xo yê doktora bi nameye "A Grammar of Dimili: Also Known as Zaza" Michigan de weşana. No tez manaya modern de çew eşkeno vajo ke kitabê gramerî yo hîra û verên o. Serra 1993 de C.M. Jacobson, Bonn de xebata xo ya bi nameye "Rasnustena Zone Ma/Handbooch für die

⁸ Karl Hadank, *Zazalar ve Zaza Dili*, (Çar. Erol Sever), Zaza Kültürü Yayınları, Ankara, 1994, r. 5.

Rechtschreibung der Zaza-Sprache" nuşt. Serra 1994 de M. Sandonato xebata xo ya bi nameyê "Zazaki:Typological Studies Innegation" Amsterdam de nuşt. Serra 1996 de Gippert Jost Unîversîteya Frankfurtî de xebata xo ya bi nameye "Zazaca'nın Tarihsel Gelişimi"⁹ nuşt. Serra 1998 de Ludwig Paul xebata xo ya bi nameyê "Zazaki-Versuch einer Dialektologie" nuşt. Serra 2006 de Ernst Kausen xebata xo ya bi nameye "Zaza" nuşt.

Teberê welatî de bitaybetî hetê cigêrayoxanê Almananî ra xebatê ke bî ney ê. Peynîya serra 1980an de tewir tewir welatanê Ewropa de tayê kovare û rojnameyan de tekstê Zazakî vejîyêne. Serra 1996 de Îsveç de weşanîyîşê xebatê ke semedê ziwani bîyî babeta vetîşê kovarêke de bire girewt û bi nameyê "Vate" ra vejîya. Şarî, na kome sey Gruba Xebate ya Vateyî şinasna. Koma Xebate ya Vateyî warê edebîyatî de zaf berhemî Zazakî rê dayê qezenkerdiş. Hikaye, roman û kitabe gramêrî têdima vejîyayê.

Serranê 2000an de Tirkîya de hem warê gramerî de û hem zî sey edebî kitabî vejîyayê. Serra 2001de "Giramerê Zazakî" yê Fahri Pamukçuyî, serra 2003de "Türkçe Açıklamalı Kırmancca (Zazaca)" yê Munzur Çemî, serra 2005de bi nameyê "Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)" yê Gruba Xebate ya Vateyî, serra 2006de bi nameyê "Türkçe Açıklamalı Kürtçe/Kırmancca/Zazaca Dil Dersleri" yê Deniz Gunduzî, serra 2012de bi nameye "Dersê Ziwani" yê Roşan Lezgînî weşanîya. Bi ney rê nêmend vejîyayîşê berheman dewam kerd. Ma ameyî serra 2012 de bi nameyê "Dersên Zuwenî Kurdî-Zazakî û Sonikî" hetê Turan Erdem û Orhan Erdemî ra weşanîya. Serra 2013 de bi nameyê "Ebe Vatena Tırki Kitabê Musena Zazaki: Türkçe Açıklamalı Zazaca Öğrenme Kitabı" yê Haydar Şahînî vejîya. Serra 2014 de di berhemî bi nameyê "Farsça-Zazaca-Kurmancca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük û Zazaki/Kırmancki Destûr (Gramer) be Qisey Kerdene" yê Serkan Ogurî weşanîyayê.

⁹ Jost Gippert, "Die Historische Entwicklung Der Zaza-Sprache", <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/personal/jg/pdf/jg1996f.pdf>. Electronical Publication, 2008.

No warî de tena kitabê gramerî nê ferhengî zî têdima vejîyayî. Serra 1997 de Mesut Özcanî "Zazaca-Türkçe Sözlük"¹⁰ amade kerdo, serra 2001 de Harun Turgutî "Zazaca-Türkçe Sözlük"¹¹ amade kerdo, ancî serra 2001 de hetê Grûba Xebate ya Vateyî ra berhemî bi nameyê "Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)-Tirkî"¹², "Sözlük: Türkçe-Kirmanca (Zazaca)"¹³ û "Türkçe-Kirmanca (Zazaca)Sözlük: Kirmanca (Zazaca)-Türkçe Sözlük"¹⁴ amade bî, serra 2005 de hetê Roşan Lezgînî ra "Ferhengê İdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)"¹⁵ amade bî, serra 2006 de Turan Erdem û Orhan Erdemî amade kerdo bi nameyê "Zazakî-Tirkî: Tirkî-Zazakî Ferheng"¹⁶, serra 2011 de hetê İbrahim Bukanî ra "Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler"¹⁷ amade bî, serra 2013 de hetê Roşan Lezgînî ra "Türkçe-Kürtçe (Zazaca) Sözlük: Ferheng Kurdî (Zazakî)-Tirkî"¹⁸ amade bî û serra 2012 de hetê R. Hayig û B.Werner "Zazaca-Türkçe Sözlük, Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi"¹⁹ ameyo amade kerdene.

Bê înan unîversîteyan de derheqê Zazakî de semedê cigêrayişî bernameyê lîsansê berzî abî, sempozyumî virazîyayî.

Serê Zazakî de çiqas cigêrayişî bîbê, serê Zazakî de çiqas xebate bîbê hendek dewlemendîya aye vejîyena meydan. Çi heyfo ke rindîya ziwani hema tam nêerzîyaya orta. Sey rindîya her ziwani rindîya Zazakî zî esta. Zivan de hema yewbîyayiş û standartbîyayiş tam nêqedîyayo. Weşanî zafane bi fekan amade benî, tîya têmîyankerde zîyade ya.

Ganî bingeyî zexm bierzî, ganî lingî zexm erd ra nayê çunke tutêk ziwane dayike yê xo pêro pîya û zivan de têmîyankerde çinbo, bimuso hîna o tut beno

¹⁰ Mesut Özcan, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

¹¹ Harun Turgut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, (Ed. Cemal Taş), Tj Yayınları, İstanbul, 2001.

¹² Grûba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazaca)-Tirkî*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2001.

¹³ Grûba Xebate ya Vateyî, *Sözlük: Türkçe-Kirmanca (Zazaca)*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2001.

¹⁴ Grûba Xebate ya Vateyî, *Türkçe-Kirmanca (Zazaca)Sözlük: Kirmanca (Zazaca)-Türkçe Sözlük*, (Ed. Abdullah Keskin), Avesta, İstanbul, 2001.

¹⁵ Roşan Lezgîn, *Ferhengê İdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, (Ed. Deniz Gündüz), Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005.

¹⁶ Turan Erdem o.a.b., *Zazakî-Tirkî Tirkî-Zazakî Ferheng*, Weşanen Arya, İstanbul, 2006.

¹⁷ İbrahim Bukan, *Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler: Qalê Vêrimu o Qalla Rêber*, Seresur Yayınevi, Ankara, 2011.

¹⁸ Roşan Lezgîn, *Kürtçe (Zazaca) Sözlük: Ferheng Kurdî (Zazakî)-Tirkî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır, 2013.

¹⁹ Rosan Hayig o.a.b., *Zazaca-Türkçe Sözlük, Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, Tj Yayıncılık, İstanbul, 2012.

serkewte. Eger o ziwanê dayike sey Zazakî xeter de yo, hîna zaf girîng o, o ziwan qeyd bibo û o ziwan binuso û bireso qıcanê ke newe yenî dinya.

Bitaybetî qaydeyê gramerî tam cayê xo de ronênişê, resnayış de manaya xo vînd bikî hîna beno çiyêko xirab. Xebata gramerî de ganî çew zaf bale bikêro. Çünke gramer viraştişê ziwanî û ruknê ziwanî etud keno. Ganî ney ruknî cayê xo de tam ronîşî.

Armancê Tezî

Babeta cigêrayişî "Zazakî de Derheqê Awanî û Antişî yê Kar ser yew Cigêrayiş"ê. Cigêrayişê ma çiqas bi xorî aseno ke Zazakî ziyade serê karan da ronîyaya yan zî hetê tevgerî ra virazîyayo. Zazakî de cayo ke girîng û rolêko gird yê karan esto. Kar tîya sey mifte yê. Amanca nê tezî viraştişê karan vetişê orta û sinifkerdişê karanê. Heto bîn ra xebate de karî deman û raweyan de demo ke yenê antiş de ca bedilyenî uca ma girewto. Bi nimûneyan karê ke virazîyenî, ma serê înan de vindetî.

Hîrayîya Tezî

Zazakîya ke nê rojan de yena qısey kerdene esas girewta û karê aye etud kerdê. Babet, viraştişê gramerî û beşê antişî yo. Aye ra ma karî tena hetê viraştişî ra girewtî. Viraştişê înan demo ke şî antiş bedilîyêne aye ra têdir dem û raweyan ma dayê. Karê transîtif- întansîtif, karê aktîf-passîfi-causative sîwana karan ê aye ra ma tira vetî. Derheqê deman de etudkerdişê ko hîra kerd. Bedilîyayişo ke karan dî amanca esas bi aye ra ma denêkewtî, ancax pêname dayê.

Metodê Tezî

Merheleya cigêrayişî de derheqê babete de ferheng, kovar, rojname û kitaban ame cigêrayiş. Înternet ra, binkeyê daneyî ra, keyepelê webî ra, e-bookan ra kar dî û kitabxaneyan de cigêrayiş virazîya. Nînan ra teber kuçe de, qıseykerdişê ke mîyanê şarî de viyarenî qeydbî û karî wina peyda bî. Zazakî de hema warê viraştişî de bi

babetî etudkerdiş nêbîyo. Pênaseyî tam nêvirazîyayê ey ra çimeyê ziwananê bînan ra û ferhenganê felsefeyan ra kar dî.

Zanayîşê ke kewtê ma dest, kerdê sinife. Teberê welatî de xebatî ke bî zafane çimeyê Almankî bî. Nê çimeyan ra tena çismêkî derûdorê înternetî de dî û tayê zî KİTS de peyda bî.

Cayo ke Zazakî tede yena qiseykerdiş, cigêrayoxê ke na mintiqa de cuyenî, yê ke na mintiqa şinasnenî, berhemê înan yê xebat gramerî û berhemê înan bingey ameye girewtene.

Qiseykerdoxê ke na mintiqa de cuyenî (ziwannasî de yê ke ziwane cayî qisey kenî sey 'qiseykerdox' name bî) qiseykerdişê înan yê rojane goşdarî kerd û not girewt. Nimûneyê karan qeyd kerdê. Ney nimûneyê arêbîyê ke cuya rojane de yê tewr zaf şuxulyenî xebate de şuxulnayê.

Karî hîna rehet û hîna akerde be, fikirayî û bi halê tabloyî de dayê. Tîya de tezê doktorî ke Aynur Bozkurt unîversîteya Sorbonne de amade kerdo, rayîro ke aye şuxulnayo etud kerdo. Cigêrayîşê bi sernameyî "Kesandina Lêkêrên Kurmancî"²⁰ tena şuxulnayîşê karan deman de û raweyan de bi rayîrê tabloyî dayo.

²⁰ Aynur Bozkurt, *Kesandina Lêkêrên Kurmancî*, Weşanên Dozê, İstanbul, 1999.

QISMO YEWIN

1.1. Pênaseyê Karî

Çekuya "karî" sey pêroyî ferhengan de yeno manaya kar, pîyagêrayiş, çalakî. Çekuyê ke dayîşzanayîşê yew bîyayîş, viraştîş, vindetiş danî kar ê. Nê pênaseyan de zî aseno semedê ma behsa karî bike dîmenê fizîkî yê çekuye de yew tevgerê aye, semedê tevger şîyayîşokî beno û ganî peynîya no şîyayîşî bido. Ma ney bi nimûneyan îzah bike:

1- Feriknayene – hurdî kerdişê nanî

Yê ke viraştîşê çekuye de ca gênî, vengê –f,-e,-r,-i,-k,-n,-a,-y,-e,-n,-e halê hemeyî de pîyagêrayîşê feriknayîşî danî. Semedê nê pîyagêrayîşî kewtî tevger û kar rokerdo çalakîye rê dano.

2- vajirîyayene –ame vatene

Ancî vengê kî awanîya çekuye de ca gênî, fikiro ke zîhîn de virazîyeno sey bi fekî bi reso, no yew pîyagêrayîş o. No pîyagêrayîş virazîyayo ma rê dano zanayîş.

Ma eşkenî nimûneyan zîyade bike. Ancax beşê antişê karan de dayîşfehmkardişo cayeko hîra gêno ey ra tîya ma no zanayîş kilmekî bide besa.

Hengirmen derheqê karan de wina vano; "Mîyanê tewiranê çekuyan de tewr girîng hêman çalakî yê. Çünke çalakî, pênaseyan ra zî fehmbeno ke karê ke gandan kerdê, bîyayîşê înan, tevgerê înan û rewşa ke yê tede yê bidê zanayîş, şexs, dem û têgînê hukmî dano."²¹

Oğur wina vano "kar sey bingê bi bedilîyayîş giredayê tevger o. Bedilîyayîş û tevgero ke mîyanê cumle de yeno meydan dano fehmkardiş. Karî cumle de çekuyê ke namekerdişê karo her tewr, her bîyayîş û her rewşe anî cayan ra vanî."²²

²¹ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi, Ankara, 1999, r. 169.

²² Oğur, *e. e.*, r. 83.

Demir, behsa yewna taybetîya karî keno û wina vano: "Çalakî, tewr taybetîya girîng ristim yan zî govdeyanê xo tewrê çekuyanê bînan ra cîya keno, girewtîşê qertafê –ene yo."²³

Pênaseyo ke yewna çime de dayo wina yo: "Çalakî, beyntarê çalakîyê gandarane de rîyê nêmedarîya înan ra qabîlîyetê giredaye yê înan tewirê qîsa yê zaf xurt bî."²⁴

Kar babeta gramerî yo û warê zanayîşê şekl yê gramerî de termêko etud bîyaye yo. Eynî wext de girîngîya ziwanî, yewîyêka çew aye ra xo têpîya nêgêno yê gramerî ya, çünke gramer de babeta ke gênî dest çî bena wa bibo hemeyan de kar cayê xo gêno. Kar çinbo hukmo ke qayilê cumle de bidî nêmaneno. Tîya ma eşkenî vaje wezîfeyo bînge yê karî bibo kardarê cumle. Çünke cumle de herinda çekuya bînge de yo û cumle de çî qewîmîyeno hemeyan mîyanê xo de heweneno.

Ma nimûne bide:

1- Şima rayîr de vindete bî.

"vindetene" karê na cumle yo. Rayîr de rewşa ke merdim tede beno û herinda ey dano zanayîş. Eg ma karî bîrze cumle wina manena; Şima rayîr de

Cumle de wazenî rewşa ke bivajîye û bivirazîye, kar çinbo kifş nêbena.

2- Reng, rîyê mi de nêmendî bi.

"mendene" karê cumle yo û halê antişî de ameyo antiş. Ma karî cumle ra veje, cumle wina manena; Reng, rîyê mi de

Tîya semedo ke hukmê tamam nêbîyo cumle bêmana menda.

Karî sey bê antişî zî manakirîşeno, ancax dayîşfehmkirdîş de sey bê antişî nêşuxulîyeno. Nimûne; karê "qehirîyayene", kar halê mesderî de tena serebûto û çalakîya qehirîyayene dano. Na çalakîye hetê kamî rê, senî û çira virazîya belî nêyo. Yanî yew îfadeyê mana çin o.

²³ Tufan Demir, *Türkçe Dilbilgisi*, ç. 2, Kurmay Yayınları, Ankara, t. ç., r. 333.

²⁴ Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, r. 389.

Karî bi serê xo tena nêyenî şuxulnayiş. Semedê bîyenê şuxulnayiş yew şexsî rê û yew demî rê bîyenê giredayene û hewceyo ke rokewîyayê tayê qaliban. Ney pênaseyî ra bi tevger, ma eşkenî vaje karî xoser nêyî giredaye yê. Çunke bi serê xo tena nêyenî şuxulnayiş. Razber û şênber, tevgeranê têgînê ganî û bêganen rê sey giredaye bîyayişê ke xurt benê.

Sewbîna vate rêsey pozîtîf û negatîf rewşa antişî de yê ke têgînê demî kirişeno yan zî pîya têgînê demî rê yê ke têgînê şexsî dana çekuye û çalaki semedê wina karo ke yeno şinasnayiş sewbîna vate ra kerdoxê ey belî bibo yan zî belî nêbo giredayeyê demî yo û mîyanê nê giredayê de ma eşkenî vaje na çalakîye ke pêyena dano zanayiş.

Nimûne: girênayene

Ez awe girênena

Ti awe girênenî/girênena (nêrî/makî)

Her di cumleyan de qertafê şexsî bi -ez û-ti karê girênayişî kamî kenî, qertafê -a û -î karê girênayişî çî wext virazîyayo danê.

Wina aseno ke dayişê tevger yê karî û semedê qezenckerdişê mana ganî qertafê demî û qertafê şexsî bigiro û bişo antişî. Çunke rewşa govde- ristimî de bo mana nêdano nameyî.

Zafî taybetîya karî estî. Ma eşkenî sey mana, awanî, sîwan û mîyanok ney taybetîyan cîya bike, ganî cîya cîya tesnîf bike û etud bike. Her yewina ney taybetîyan de mîyanê xo de taybetîyê binî û beşê înan estî.

Derheqê gramerê Zazakî de etudkerdişo ke ma kitaban de kerdo, bi nêzdîbîyayişê klasîk yê têgînê karî tena şeklê kar, pîyagêrayiş, çalakî de girewto dest û ma dî ke sewbîna erjîyaye nêvirazîyaya. Nê kitaban de tayê kilm pênaseyî dayê. Heto bîn ra serê taybetîyanê awanî û manaye de nêvindetê yan zî binê sewbîna babeta sernuşteyî de bi pêroyî girewto dest.

Heto bîn ra kitabî ke etud bî zafane de Zazakî de karî yewbînan ra zaf cîyayê û ca ca yewbînanî rê şeklo nakokî de girewtî dest.

Goreyê dîyayîşê ma pê pênasayo klasîk yê çend çekuyan qeym nêkeno, babete binayna hîra bidîyo. Heto bîn ra awanîya û taybetîya Zazakî bigire verê çiman, gramerê sewbîna ziwanan Zazakî de ca nêdî ci. Verî de etudkerîşê xoza û awanî Zazakî hewce yo û taybetîyê Zazakî vejîyê orta.

Derheqê babete de taybîyayîşê pênasayan eynî wext de têgînî benî têmîyan ra. Babeta ke etud bena xora dûrî keweno. No semed ra serê babetan de zaf vindetiş hewce yo.

1.2. Zazakî de Qertafê Mesderî

Tayê xebate ke Zazakî de bî qertafê -iş/-yîş şuxulnayo. Tayê xebatanê Zazakî de zî -ene/-yene şuxulnayo. Wina fehm beno ke gramerê Zazakî de di formê qertafê mesderî estî. Sebebê nê cîyabîyayîşan qertafî her mintiqa de cîya cîya şuxulîyenîyo.

Nimûne: "Wexto ke bi **huyayîş** û bi keyf resa taksî hema boya baruî taksî ra amêne."²⁵

Di-hîre **rojî bîyayîşê** aye ra dima..."²⁶

Birayê aye hîre serre verê cû pê **kiştîş** merd.

Jacobson derheqê na babete fikiranê xo wina vano: "Zazakî de mesder qertafê çalakîye o ke tamam nêbîyayo (imperfektif) –en beno ser o ristimê demo vîyarte û ney herfa makî –e taqîb kena û wina virazîyeno. Zazakî de mesderî makî yê, no semed ra her wext qertafê makî –e gênî."²⁷

²⁵ Mehmûd Nêşite, *Çakêto Sipî*, Weşanxaneyî Vateyî, İstanbul, 2012, r. 88.

²⁶ Mehmûd Nêşite, *Çakêto Sipî*, Weşanxaneyî Vateyî, İstanbul, 2012, r. 74.

²⁷ C. M. Jacobson, *Rastnustena Zonê Ma (Dimulki-Kirmancki-Zazaki)*, Vejiyayîşe Tiji, İstanbul, 2001, r. 133.

Ma ney îzahatî rê nimûne bide ;

ristimê demo vîyarte qertafêçalakîye o tamam nêbîyayo qertafê makî
werd -en e werdene

Qisimê ristimî yê karî pê herfêka vengine biqedîyo herfa pêrabestene -y yena beyntarî û halê qertafê mesderî -yene gêna. Ancax ristimê karî pê herfa bêvenge biqedîyo herfa pêrabestene nêgêne. Qertafê mesderî -ene maneno. Na rewşe semedê qertafê -iş zî vîyarena. Qisimê ristimî bi herfa vengine biqedîyo herfa pêrabestene -y yena beyntarî.

Nimûne: da + y + ene da+y+iş
kerd + ene kerd+iş

Goreyê Abdûlazîz Bekîyî, Zazakî de "qertaf û suffîksê mesderî fekê Dicle û Feradî de -tiş, -diş, -yiş û fekê Mizurî de di tewirê, -dene û -tene."²⁸

Na babete de nuştox Munzur Çem ney fikirî ano ziwan : " 1. Bi suffîksê -ene yan zî -yene rê virazîyeno.

2. bi suffîksê -iş yan zî -yiş" ²⁹ virazîyeno.

Roşan Lezgîn wina vano : "Kirdkî de di tewirî suffîksê mesderê karan estê: 1) -iş (-yîş,-îyayîş) 2) -ene (-yene) ."³⁰

Na babete de Grûba Xebate ya Vateyî zî ca dano ney fikiran: "Kirmanckî de hem -ene/-yene hem zî -iş/-yîş suffîksê mesderî yê. Tayê mintiqayan de hem sey mesderê karî hem zî sey nameyî vajîyênê. "³¹

Qertafê mesderî ra -ene/-yene yan zî -iş/-yîş de tayê rewşe şuxulnayîşî estê. Karanê pêrabesteyan de -ene cîya nusîyena, -iş pîya nusîyena.

²⁸ Abdûlazîz Bekî, *Zazaca Sarf-Nahv/Filolojisi (Grameri), Çap nebîyo, t. ç., r. 20.*

²⁹ Munzur Çem, *Türkçe Açıklamalı Kirmanca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, İstanbul, 2013, r. 143.

³⁰ Roşan Lezgîn, *Ferhengê Îdyomanê Kurdkî (Kirmanckî/Zazakî)*, Weşanxaneyî Vateyî, İstanbul, 2005, r. 82.

³¹ Gruba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, ç. 2, Weşanxaneyî Vateyî, İstanbul, 2012, r. 90.

Nimûne: piro dayene pirodayiş
 pero ginayene peroginayiş
 berz kerdene berzkerdiş

Eke ma biewne yewna fikir ra, Sebahattîn Gultekîn wina vano: "Di Kırmanckî de di formêy raderan yenê bikarardiş. Nê forman ra yew '-iş' û yew zî '-ene' ye. Forme '-ene'yî zafêrî di xeta Dersîmî de yena bikarardiş."³²

Xebatanê gramerî de, derheqê sey şuxulnayişê qertafê mesderî nimûneyê ke ma dayê nînan ra teber berhemê verên yê Zazakî, Mewlîdo ke hetê Mela Ehmedê Xasî ra nusîyayo, şuxulnayişê qertafê mesderî û nameyî de babeta kamcîn qertafî tercîh bîyê de berhemêko girîng o ganî etud bîyaye yo. Demo ke ma ewnîyenê Mewlîdî rê qertafê -işî ma vînenê ke viraştîşê nameyî de şuxulnayo. No etud kerdiş heto bîn ra Zazakî de derheqê qertafê mesderî çî yo û çî nêyo de hîna cewabanê zelal duşto ke dano û berhemêko zaf girîng o. Nimûneyê ke mewlîd de vîyarenî, nînan ra ma çend heban bide;

" Key şima dê nameye şahê şima
 Ame vatîs sünnet o vacê şima " ³³ - vat+iş

" Gerti yew mewlud xurê wendîs bidî - wend+iş
 Lazim o tertîb bizanê pê bidî"³⁴

" Hen kî nefê wendîşê mewludîyê -wend+iş
 Ger bîyê vatîs şinê vist per belê"³⁵ - vat+iş

" Hem meanîyyî di qelbê aşiqan
 Bêrî vatîs yê bi nutqî natiqan " ³⁶ - vat+iş

³² Sebahattin Gültekin, *Ro Ser Zarawaya Kırmancki: Xebata Grameri*, Enstituya Kurdi, Stenbol, 1992, r. 83.

³³ Mela EhmedeXasi, *Mewlid*, (Ed. Huseyn Siyabend), Hivda, İstanbul, t. ç., r. 19.

³⁴ *E. e.*, r. 21.

³⁵ *E. e.*, r. 33.

³⁶ *E. e.*, r. 39.

" Nisfo bîn ra zî viraştis da cedîd - viraşt+iş
Lewh û kursîyy û qelem Erşo Mecîd"³⁷

" Bade cû va : "Ey qelem nuştis bike!" - nuşt+iş
Va : "Ez di emre to de ya vatis bike!" -vat+iş

...

Labelê kamo ku nameyyê hema
Ame nuştis nameye to dir bi ma "³⁸ - nuşt+iş

Ma xebata xo de qertafê mesderî de formê qertafê "-ene" şuxulnenî. Sebebê ney nuştîşê modern yê Zazakî de qertafê –ene hîna zaf tercîh beno.

1.3. Zazakî de Hete Awanî ra yê Etudkerdişê Karan

1.3.1. Karan de awanî

Karan bi awanî etudnêkerdişî ra ver îzahatê têgînê çekuya "awanî" û fehmkerdişê aye hîna girîng o. Şekilê "serûbera ke mîyanê parçe û elemananê de caardişê qanûne rê, bestîşî biserûberî û têkilîyê vera yewbînanî estê û heme yan zî beşê ke yew heme anî raste, tewir tewir parçe yan zî beşan yewbînanî rê têkilîyê ke estê û mîyanê hemeyan de fonksîyonê ke ardî ca, yanî serûbera ke peynî ya."³⁹ De ma eşkenî vaje semedê awanîya ke halê elemanê ke parçeyê yew heme virazena.

Sey ney pênameyî Tîmuçîn Afşarî zî kerdo. "Mîyanê têkilîya vera yewbînan de perçeyê ke yew serûber virazenî û hemeyo ke eşto orta."⁴⁰

Ancî yewna pêname zî Ahmet Cevîzcî wina viraşto: "Ziwannasî de sey têgînê tewr binge yê dîsîplînî, elemanê ziwankî yan zî yewinan ke girêdayîyê hemdem yê zereyî ra ardî meydan û hemeyo otonom ke fonksîyonê yewinan ravejîyeno."⁴¹

³⁷ E. e., r. 49.

³⁸ E. e., r. 51.

³⁹ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 7. ç., Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010, r. 1628.

⁴⁰ Tîmuçîn Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, ç. 5, Bulut, İstanbul, 2004, r. 501.

⁴¹ Cevizci, e.e., r. 1629.

Çimeyêko bîn de ma rastê ney pênaseyî yenî: "Sey pêroyî, tewir beşan yew heme viraşto û têkilê ke yewbînan rê ronayê û mîyanê hemeyan de serûberê ke fonksîyonan ra benîanî ca:sey taybetî, hêmanê ke virazenî yê ziwankîgirêdayîyê hemdem yê zereyî ra û fonksîyonê hêmanan ra vejîyeno, semedê heme yewinê ziwani yê senînîya otonome şuxulîyenî. Awanî hemeyo ke ge-ge yew tewir ra ge-ge sewbîna tewiran ra yewinan rê beno cîya."⁴²

Herinda penaseyê corî de karan de semedê têgînê vengêkî yew çekuye de ca gênî, şeklê ameyişê yew ca, fonksîyonê her vengî mîyanê hemeyê çekuye de û ma eşkenî vaje peynîya nêfonksîyonî de hemeyî vejîyenî raste.

Derheqê etudkerdişê sey awanîkî yê karî Demîr wina vano: "Semedê dîyarkerdişê awanîya çalakîyêke çalakîye kamcîn rawe de ancîyaya wa biancîya ganî şeklê çalakîyî bifikirîyo, demo ke qertafê –mek erzîya badê cû beşo ke mend etud beno."⁴³

Nê pênase ser de ma eşkenî vajî Zazakî de qertafe –ene erzîya badê cû beşo ke mend etud beno.

Badê îzahkerdişê têgînê awanî Zazakîye de ma şî awanîya karî hema nêresayî yewiya fikirî rê û hema yew qayde û pênase çin o.

Zazakî de tayê çimeyî hetê awanîye ra karî sey "karo sade û karo pêrabeste" name kenê, tayê çimeyî karo viraşte zî kenî nînan ser. Kîştaya ney de tayê xebatan de "karê ke îdyom bî" zî kerdê kategorîyê karan de awanîye ser.

Zazakî de karan de cigêrayoxê ke fikirê karo viraşte çin o vanî, qertafê ke yenî verê karan viraşte nêvirazenî, vanî di hebî çekuyan pêrabesnenî.

Ma xebata xo de karo viraşteyî sey yew yewina yewîya awanîye yê karî gênî dest û îzahatê aye beşê aye de danî.

⁴² Karağaç, *e.e.*, r. 855.

⁴³ Demir, *e.e.*, r. 337.

Zazakîye de karî hetê awanîye ra benî hîrê lete.

1-Karê sadeyî

2-Karê pêrabesteyî

3-Karê viraşteyî

1.3.1.1. Zazakî de Karê Sadeyî

Karê sadeyî, mîyanê xo de karê ristimî ke hîna sade û manadar hêmanê rê cîya nêbenî. Goreyê Pamukçuyî "Karê sadeyî karê bînge yê."⁴⁴ Ma eşkenî nê karan ra vajo karo ristim.

Karê sadeyî sewbîna çekuyan ra nêvirazîyayê. Ristimê karî û qertafê mesderî ra virazîyayê. Yew heceyin zî benê, zaf heceyin zî benê. Tewirê hîna perçeyanê qij yê karan ra cîya nêbeno, nê hetê ey ra çew vajo yewîna karî ya qij hîna beno hol.

Heto bîn ra qertafê viraştişî zî nêgînê û qertafê demî û qertafê şexsî ke yenî ristimê karî, manaya karî nêbedilnenê aye ra nê tewir karan ra vanî karo sade.

Karo sade ke halê ristimî de yo tewr zîyade di heceyin beno. Yew kar karo sade yo yan nê yo wina fehm beno;

Suffîks û qertafê ke çekuye de ca gêni erzîyayenê, qisimo ke mendo yewna çekuye ra nê girewto dest yan zî bi yewna grûba çekuyan rê nêameyo ca karo sade yo.

Nimûne: ameyene

O ke suffîksê mesderî yo –ene erzîyeno. Tepîya "ame" maneno, -y tîya vengê pêrabestene yo. –ame yewna çekuye ra nêvirazîya yo, ristim o. O semed ra qey nê karî ma eşkenî vaje karo sade. (Bonê tablo 1)

⁴⁴ Fahri Pamukçu, *Gıramere Zazakî: Zuwanrêznayî, Veşiyişê Tij*, İstanbul, 2001, r. 194.

Tablo 1. Nimûneyê karê sade

kar	ristim	mesder
kerdene	kerd	ene
berdene	berd	ene
ardene	ard	ene
nuştene	nuşt	ene
waştene	waşt	ene
viraştene	viraşt	ene
kiştene	kişt	ene
bestene	best	ene
riştene	rişt	ene
rêstene	rêst	ene
pîştene	pîşt	ene
taştene	taşt	ene
vatene	vat	ene
vaz dayene	vazda	y+ene
vetene	vet	ene
tepîştene	tepîşt	ene
eştene	eşt	ene
weriştene	werişt	ene
alawitene	elawit	ene
bermayene	berma	y+ene
tersayene	tersa	y+ene
remayene	rema	y+ene
gêrayene	gêra	y+ene
dirnayene	dirna	y+ene
huyayene	huya	y+ene
nalayene	nala	y+ene
lengayene	lenga	y+ene
nimitene	nimit	ene

peysayene	peysa	y+ene
şawitene	şawit	ene
veşayene	veşa	y+ene
şeqizîyayene	şeqizîya	y+ene
kulhayene	kulha	y+ene
pawitene	pawit	ene
vîyartene	vîyart	ene
edilnayene	edilna	y+ene
girewtene	girewt	ene
reqisîyayene	reqisîya	y+ene
ewnîyayene	ewnîya	y+ene
recifîyayene	recifîya	y+ene
qîrayene	qîra	y+ene
zimayene	zima	y+ene
xurrayene	xurra	y+ene
şikîyayene	şikîya	y+ene
lerzîyayene	lerzîya	y+ene
şikitenene	şikit	ene

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

Kênaya qijkek kitabe xo berd keyê.

Yew mîlçika qij ard bi.

Heme hewte rojnameyî de nuşte nusena.

Tûnike xo ra yew saete kehen vet.

Sereyê aye zaf dejen o, o semed ra yew çît pîştî sereyê xo ra.

Şewdir ra werişt û erdîşa xo taşt.

Nêeşka kendir tepîşo, vera da.

Çop-çelax da arê û eşt teber.

Ame keye û lez a bez çakêt xo ra vet.

Siba keye bar kerde û şîyê.

Cemat ronîşte bi.

Cayê xo de şeqizîya û şeqizîya.

Marî xo huye ra pawitêne.

Mabên de zaf-tay yew wext vîyart.

Newe ra xo edilna.

Sey lihêfêkî rîkeweyi xo dinya ro pîşti bi.

Nê pereyanê xo rê solî, potî û puncî girewtêne.

"Çila tenik-tenik veşena û roştîya çila dêsanê odaye de giran-giran reqîsîyena."⁴⁵

Zana ke çîyo xirab vejîya.

Hema ver bi înan ra vazda.

Pêro dewîjan ra vati bî.

1.3.1.2. Zazakî de Karê Pêrabesteyî

Karê pêrabeste, di yan zî hîna zîyade çekuye yenî pêser û benî karî. Nê karan ra hem têgînê pêrabeste hem zî têgînê yewbîyaye şuxulnenî. Her di têgînê yew manaye îfade kenî. Ma xebata xo de pêrabeste şuxulnenî.

Goreyê Korkmazî karê pêrabesteyî "bi yew name yan zî bi çekuya ke name îfade kena û yewbîyayîşê karê ardimkerdoxî yan zî mîyanê qaydeyanê dîyar de di hebî karî ameyî yew ca bi manaye tewirê karê kî virazîyayê."⁴⁶

⁴⁵ Ali Aydın Çiçek, *Lêl/Vate*, İstanbul, 2014, r. 41.

Bi yew çekuye hetê mana û formî ra karê ke qalib gênî karê pêrabeste yê. Karê pêrabesteyî grûbê çekuyan ê û tîya çîyo ke bingeyê çekuyê ke karê pêrabesteyî virazenî, beyntarê nînan de hetê manaye ra yew hemeyî biviraz o.

"Grûbê çekuyan senî yew estişi, yew tégînî, yew senîniye, yew rewşe semedê bidê zanayiş ameyî yew ca, hinî bîyî yew çekuye, karo pêrabeste zî sey nê çekuyan yew grûba çekuyan a û ameyî yew ca yew tégînî, yew senîniye, yew rewşe danî zanayiş. Çünke ziwan de semedê vera tégînê newe bikero tena viraştişan ra ney, eynî wext de çekuyê pêrabesteyan rê hewceyî esta."⁴⁷

Newe yew tégînê tevgerî bigiro dest yan zî yew tégînê tevgerî ke esto de semedê tayê bedilnayişanê taybet biyaro yew ca, di hew ge-ge hîrê çekuyan yew de karê ke şuxulnenê ê yê.

Karo pêrabeste de çekuyê ke ca gênî, tewr tay ganî yew kar bo, çünke çekuye ke tevger, bîyayiş, çalakîye dana çekuya karî ya.

Karê pêrabesteyî, babeta etudkerdişê warê "ristim û qertafê ke ziwan de yê û ney ça de yenê yew ca, wezîfe û manaya qertafan, ziwan de viraştiş û taybetîya antişî gêno dest û derheqê şekl de babetanê bînan etud keno yanî zanayişê şeklî yê gramerî."⁴⁸

"Karê pêrabesteyî, teberê karî ra tayê hêman kenî ser û karanê xoseran ra virazîyeno."⁴⁹

Hetê viraştişî yê xo ra mîyanê xo de grûbanê binîyan rê benî cîya. Ancax na nuqta de Zazakî de tengasîyêka giring esta. Tayê xebatî karê pêrabesteyî 5 grûbe rê tayê xebatî 6 grûbe rê cîya kerdê. Ancî tayê xebatan de grûbê qisayan ke îdyom bî û qalib bî, sey tewirê karê pêrabeste gênî, tayê xebatan de zî grûbê qisayan ke îdyom bî û qalib bî, karê sey karê pêrabesteyî qebul nêbî ke akîs ra virazîyayê, sey karê pêrabeste girewtê. Ancî bi qertafê yew heceyin û qertafê zaf heceyin karê ke

⁴⁶ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, ç. 3, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, r. 530.

⁴⁷ Ümit Özgür Demirci, *Eski Türkçe'de Fiiller*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010, r. 457.

⁴⁸ Korkmaz, *e.e.*, r. 5.

⁴⁹ Emir Celadet Bedirxan o. a. b., *Kürtçe Grameri*, İstanbul, t. ç., r. 119.

virazîyayê qîsimê tayê xebatan de sey karê pêrabeste ameye girewtene zî ancî tayê xebatan de binê sernuşteyê karo viraştiş de girewto dest.

Zazakîye de karê pêrabeste hetê awanî û manaye ra çew eşkeno 5 grûbe de etud bikero:

- 1- Karê pêrabesteyî ke formê name+kar de virazîyêne
- 2- Karê pêrabesteyî ke formê sifet+kar de virazîyêne
- 3- Karê pêrabesteyî ke formê kar+kar de virazîyêne
- 4- Karê pêrabesteyî ke çekuyanê akîs de virazîyene
- 5- Karê pêrabesteyî ke çekuyanê îdyombîyayiş/qalibbîyayişi de virazîyene

1.3.1.2.1. Karê pêrabesteyî ke formê name+kar de virazîyênî

Bi yew name û bi yew karo sade bîyêne yew ca de tewirê karo pêrabeste ke virazîyen o. Nameyo ke karî virazeno yeno verê mesderî û cîya nusîyeno. "Tîya çekuya ke name ya yena vernîya mesderî."⁵⁰ (Bonê tablo 2)

Tablo 2. Karê pêrabesteyî ke formê name+kar de virazîyênî

name	kar	name+ristimê karî+mesder
aw	dayene	aw da+y+ene
bawer	kerdene	bawer kerd+ene
dawet	kerdene	dawet kerd+ene
pers	kerdene	pers kerd+ene
pers	biyayene	pers biya+y+ene
sond	dayene	sond da+y+ene
zûr	kerdene	zûr kerd+ene
yarî	kerdene	yarî kerd+ene
boye	kerdene	boye kerd+ene

⁵⁰ Çem, e. e., r. 127.

boye	dayene	boye da+y+ene
goşdarî	kerdene	goşdarî kerd+ene
holî	kerdene	holî kerd+ene
cîya	kerdene	cîya kerd+ene
pabe	kerdene	pabe kerd+ene
berz	kerdene	berz kerd+ene
cîya	bîyayene	cîya bî+y+ayene
bar	kerdene	bar kerd+ene
nas	kerdene	nas kerd+ene
hewn	vînayene	hewn vîna+y+ene
vîrî	ameyene	vîrî ame+y+ene
mare	birnayene	mare birna+y+ene
fehm	kerdene	fehm kerd+ene
hak	kerdene	hak kerd+ene
şik	kerdene	şik kerd+ene
şit	dayene	şit da+y+ene
fîraq	şutene	fîraq şut+ene
ray	dayene	ray da+y+ene
gaz	kerdene	gaz kerd+ene
zîl	dayene	zîl da+y+ene
amade	kerdene	amade kerd+ene
amade	bîyene	amade bi+y+ene
aqil	pernayene	aqil perna+y+ene
arayî	kerdene	arayî kerd+ene
piştî	dayene	piştî da+y+ene
dame	kewtene	dame kewt+ene
daxme	kerdene	daxme kerd+ene
aya	bîyayene	aya bîya+y+ene
aya	kerdene	aya kerd+ene
aşt	bîyene	aşt bî+y+ene

aşt	kerdene	aşt kerd+ene
adir	wekerdene	adir wekerd+ene
awîr	dayene	awîr da+y+ene
bezra	ronayene	bezra rona+y+ene
rêm	bestene	rêm best+ene
zerrî	dekewtene	zerrî dekewt+ene
herb	kerdene	herb kerd+ene
xij	bîyene	xij bî+y+ene
vêşan	bîyene	vêşan bî+y+ene
huşk	kerdene	huşk kerd+ene
dizdî	kerdene	dizdî kerd+ene
kay	kerdene	kay kerd+ene
sond	wendene	sond wend+ene
cemed	bestene	bestt+ene
tehn	dayene	tehn da+y+ene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Dadîya aye sond wend ke a hîna nêşina gêrayîş.

Kênek va; ti nêzanî yarî bîkerî o semed ra heş.

Kênek yew bar firaqî şîtê.

Serê sibayî, rew ra werîşt û şî hêgayê xo awe da.

Nimîtiye ra vistewreyê xo goşdarî kerd.

Ber ra ame zerre va; şîma mi nas kenî?

Vewre vara, erdî cemed tepîşt, qicî pê legan xo xic kên.

Merîk hersi ra awir da la çik nêvat.

Hamnan de pêro keyeyan de sewzê kên huşk.

Keyeyî lajê xo cîya kerd.

Babîyê xo rapers kerd va; welatê ma kamcayo?

Cewabê babîyê xo ra bawer nêkerd.

Qican verê berî de kay kerdêne.

Vizêr şand hîrê tenî taxe de dizdî kerdbi.

Qijkêke ye aya ewro ame bi vire aya.

Pisîng dest aya qicik gaz kerd.

Şi verê vilike de vindert û boye kerd.

Birîndar bi, darbe aye rêm beste bi.

Semedê welatê xo şî herb kerd.

Cinîke hema zi şît dayêne putî.

1.3.1.2.2. Karê pêrabesteyî ke formê sifet+kar de virazîyênî

Karo pêrabesteyî ke bi yew sifet û bi yew karo sadeyî rê virazîyeno, no tewirê karê pêrabeste yo. Sifet ke karî virazeno yeno verê mesderî û cîya nusîyeno. (Bonê tablo 3)

Tablo 3. Karê pêrabesteyî ke formê sifet+kar de virazîyênî

sifet	kar	sifet+kar
berz	kerdene	berz kerd+ene
sûr	kerdene	sûr kerd+ene
weş	kerdene	weş kerd+ene
rast	kerdene	rast kerd+ene
pak	kerdene	pak kerd+ene
germ	kerdene	germ kerd+ene
hît	kerdene	hît kerd+ene

ziwa	bîyene	ziwa bî+y+ene
pîl	kerdene	pîl kerd+ene
gird	bîyene	gird bî+y+ene
derg	biyene	derg bî+y+ene
mird	biyene	mird bi+y+ene
nerm	biyene	nerm bi+y+ene
weş	biyene	weş bi+y+ene
pîl	biyene	pil bi+y+ene
serdin	kerdene	serdin kerd+ene
rind	biyene	rind bi+y+ene
xirab	bîyene	xirab bî+y+ene
derd	kerdene	derd kerd+ene
kilm	kerdene	kilm kerd+ene
mird	kerdene	mird kerd+ene
derg	kerdene	derg kerd+ene
pîl	kerdene	pîl kerd+ene
sipî	kerdene	sipî kerd+ene
heyf	girewtene	heyf girewt+ene
dûr	kewtene	dûr kewt+ene
hezm	kerdene	hezm kerd+ene
hêrs	kewtene	hêrs kewt+ene
hurdi	kerdene	hurdi kerd+ene

Cumle de nimûneyê şuxulnayışi

Het awanî de kartole û bacik sûr kerdene.

Semed kergen ra nan hurdi kerde.

Merdimek kokim hersê ra ame zerre.

Nuşte xwu raste kerde.

Polîs pe êrebe pîl û qic herkes i hît kerde bi.
Cînîyeke pîl tornî xwu pîl kerd.
Kêneka qij bi pîl û zaf ra zî rindî bi.
Seba ki ina xirabi wina hezm kerde bi.
Çi ke pisingê taxe de este pêro yîn mird kerde bi.
Cînîke nêweşxane de weş biye.
Zaf ra hers bi, la inke binek bi nerm.
Taniye soba zerri ode kerdi bi germ.
Şaredarîye kuçeyan qet pak nêkena.
Doktorî nêweşê xo weş kerd bî.
Pance pantole derg bî, aye ra binek kerd kilm.
Na mesele xo ra kerdibî derd.

1.3.1.2.3. Karê pêrabesteyî ke formê karo ardimkerdox+kar de virazîyênî

Bi yew karo ardimkerdox û yew kar bêrê yew ca no tewirê karê pêrabeste virazîyeno. "Karan ra yew esas o û yew zî karo ardimkerdox o. Karo esas rewşa mesderî de yo, karo ke rewşa ardimkerdox de yo bedilîyeno."⁵¹ Tîya di hebî karî yewbînan ra cîya nusîyenî yanî karo ardimkerdox ame verê karêkî, pîya nênusîyeno. Zazakî de karê ardimkerdoxî "ameylene, dayene, şayene/eşkayene, bîyene" yê.

⁵¹ Harun Turgut, *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi*, Tij Yayıncılık, İstanbul, t. ç., r. 151.

Bi karo ardimkerdox yê ameyene ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

Demo ke ame serê karanê transîtf, nê karan keno passîf. Qeydeyê karo ardimkerdox+kar de nusîyeno.

Nimûne: Ê amebî kiştene.

Goreyê demî rê demo ke şîyo antiş de qertafê demî û yê şexsî gêno û bedilîyeno. Ancax karo esas ke pîya nusîyayo, bi halê mesderî de maneno. Karêko bê qayde yo. (Bonê tablo 4)

Tablo 4. Bi karê ardimkerdoxî "ameyene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

karo ardimkerdox	karo esas	kar
ameyene	kerdene	ameyene kerdene
ameyene	vatene	ameyene vatene
ameyene	dayene	ameyene dayene
ameyene	girewtene	ameyene girewtene
ameyene	çelqayene	ameyene çelqayene
ameyene	daliqayene	ameyene daliqayene
ameyene	deştene	ameyene deştene
ameyene	dîyene	ameyene dîyene
ameyene	heskerdene	ameyene heskerdene
ameyene	kiştene	ameyene kiştene
ameyene	rotene	ameyene rotene
ameyene	viraştene	ameyene viraştene
ameyene	nuştene	ameyene nuştene
ameyene	wendene	ameyene wendene
ameyene	şeliqayene	ameyene şeliqayene
ameyene	şutene	ameyene şutene
ameyene	pêsnayene	ameyene pêsnayene
ameyene	çînîtene	ameyene çînîtene
ameyene	lawnayene	ameyene lawnayene
ameyene	qilaynayene	qilaynayene

ameyene	panayene	ameyene panayene
ameyene	veşnayene	ameyene veşnayene

•Karo ardimkerdox o passîf bi mesderê ameyene virazîyeno, karo ardimkerdoxo causatîve zî bi mesderê dayene virazîyeno."⁵²

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Mûra ameyê werdene.

Hega ame aw dayene.

Zazaki ser yew kitab rind ame niştene.

Kaxite îmtihanî amebî wendene.

Yew baneke rind amebî viraştene.

Semed qijan ra kinc amebi girewtene.

Roşan de re ver pêro şekerî ameybî rotene.

Cîranê newe zaf ame heskerdene.

Hîre gan hezar û newse û hewtay di de amebî deliqnayene.

Mêrdek panc rojî ra ver ameybî dîyene.

Do zerê de meşke de ame çelqayene.

Çop-çelax ameybî veşnayene.

⁵² Mesut Keskin, "Zazaca Üzerine Notlar 1", r. 11.
<http://Zazaki.de/turkce/makaleler/Zazacauzerinenotlar.pdf>, Electronical Publication, 24.09.2014.

Bi karo ardimkerdox yê dayene ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

Şekilê karo ardimkerdox+kar de formûle beno. Karêko bê qayde yo. Goreyê demî şiro antiş qertafê demî û qertafê kesî gêno û bedîlîyeno. Ancax karo esas ke pîya nusîyayo, bi halê mesderî de maneno. (Bonê tablo 5)

Nimûneyî: Nêzanana ki kam da kiştîş.

Tablo 5. Bi karê ardimkerdoxî "dayene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

karo ardimkerdox	karo esas	kar
dayene	vatene	dayene vatene
dayene	wendene	dayene wendene
dayene	deştene	dayene deştene
dayene	sawitene	dayene sawitene
dayene	werdene	dayene werdene
dayene	kerdene	dayene kerdene
dayene	viraştene	dayene viraştene
dayene	kiştene	dayene kiştene
dayene	girewtene	dayene girewtene
dayene	nuştene	dayene nuştene
dayene	zanayene	dayene zanayene
dayene	ronayîş	dayene ronayîş
dayene	şilênayene	dayene şilênayene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Ame zerre keye û kincan xo ra da şilênayene.

Yew tabelaye ke gird da viraştene.

Pî ma ma pêro da wendene.

Semed ina babete de yew kitab da nuştene.

Wezaret, perwerdeyî ye sîyasete newi da zanayene.

Pêro kardî da sawitene.

Bi karo ardimkerdox yê şayene/eşkayene ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

Karo ke o ameyo vernîya ey manaya “eşkayene” dano ci. (Bonê tablo 6.)

Tablo 6. Bi karê ardimkerdoxî "şayene/eşkayene " ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

karo ardimkerdox	karo esas	kar
eşkayene	wendene	eşkayene wendene
eşkayene	nuştene	eşkayene nuştene
eşkayene	berdene	eşkayene berdene
eşkayene	ardene	eşkayene ardene
eşkayene	werdene	eşkayene werdene
eşkayene	bermayene	eşkayene bermayene
eşkayene	rijnayene	eşkayene rijnayene
eşkayene	bestene	eşkayene bestene
eşkayene	helênayene	eşkayene helênayene
eşkayene	deştene	eşkayene deştene
eşkayene	dîyene	eşkayene dîyene
eşkayene	kerdene	eşkayene kerdene

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

Qij nîya, êşkena rûn bihelênaye.

Peyêne de êşka bar bibestene.

Ewro weş a, êşkena nan biwera.

Nî terzî êşkenî çakêtî bideştênî.

Emelîyet ra pey êşkena bivîne.

Bi karê ardimkerdoxî yê biyene ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

Manaya biyene, dadîya xo ra biyene de yo. Yeno peynîya name û sifetan û karî keno passîf. (Bonê tablo 7)

Tablo 7. Bi karê ardimkerdoxî "biyene" ra karê pêrabesteyî ke virazîyenî

name/sifet	karo esas	kar
pers	bîyene	pers bîyene
bare	bîyene	bare bîyene
sûr	bîyene	sûr bîyene
est	bîyene	est bîyene
çîn	bîyene	çîn bîyene
vînd	bîyene	vînd bîyene

- Karê bîyene şekilê karê bîyayene zî şuxulîyeno, no kar rewşe û çalakîye pîya dano." Rewşa ke yew tede de yo dana dîyar kerdiş."⁵³

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Hêga mîyane di bîran de bare bi.

Erebe aye estbîye.

Perê ma çînî bî.

Kêna şarmî ver bî sûr.

Zazakî de karanê ardimkerdoxîameyene, dayene, şayene/eşkayene û bîyene tena bi yew karî rê nêyenî yew ca. Sifet+name û yew kar ameyî yew ca de karê pêrabesteyî ke virazîyenî zî estê. Ma eşkenî înan ra vajî karanê ardimkerdoxanê ke karanê pêrabestayenê ke sey sifet+kar û name+kar ameyê ronaye û reyde ameyê tehet û bi no tewir virazenî. (Bonê tablo 8)

⁵³Fahri Pamukçu, "Zazacada Dilbilgisi Zamanları", Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2012, r. 293.

Karo ardimkerdox+sifet/name+kar
+ karo pêrabesteyî

Tablo 8. Bi karo ardimkerdoxanê ke karanê pêrabestayenê ke sey sifet+kar û name+kar ameyê ronayene reyde ameyê tehet û bi no tewir virazîyenî

karo ardimkerdox	name/sifet	kar	karo esas
ameylene	çir	kerdene	ameylene çir kerdene
ameylene	fehm	kerdene	ameylene fehm kerdene
ameylene	hes	kerdene	ameylene hes kerdene
ameylene	pîne	kerdene	ameylene pîne kerdene
ameylene	sole	kerdene	ameylene sole kerdene
ameylene	berz	kerdene	ameylene berz kerdene
ameylene	darde	kerdene	ameylene darde kerdene
ameylene	qot	kerdene	ameylene qot kerdene
ameylene	kirim	kerdene	ameylene kirrim kerdene
ameylene	parzun	kerdene	ameylene parzun kerdene
ameylene	pay	kerdene	ameylene pay kerdene
ameylene	hewa	dayene	ameylene hewa dayene
dayene	pine	kerdene	dayene pine kerdene
dayene	sane	kerdene	dayene sane kerdene
dayene	şane	kerdene	dayene şane kerdene
dayene	fehm	kerdene	dayene fehm kerdene
eşkayene	fehm	kerdene	eşkayene fehm kerdene
eşkayene	hewa	dayene	eşkayene hewa dayene

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

Peyni de name ay kuçe ame hewa dayene.

Toraq ame sol kerdene û diya wedaritene.

Torn zaf ame hes kerdene.

Pêruno kincan ame pîne kerdene.

Dadîye mi kard da sani kerdene.

• Bê îzahatê corî û şuxulnayîşê nimûneyan ra teber Zazakî de sewbîna rayîran ra zî karê pêrabeste virazîyenê. Ma nimûne bide;

- a) zemîr+kar
- b) Zemîr+prefîks+kar
- c) Zemîr+prefîks+sifat+kar
- d) Zemîr+prefîks+zemîr+kar

1.3.1.2.4. Karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî

"Sey ristimî name bîyo, kadroyê çekuyan ke ziwanê dayîke ra yenê, zaf sînordar ê, bi demî rê ziwan,hewceyê ke newe dîyar bî, vera bîyayîşê newe têgînan û semedê esteyanê vateyî hîra bikero û dewlemend bikero, sere dayo çend heb rayîrê cîya ra. Nînan ra yew zî bi rayîrê herikîyayîşê manaye û qalibbîyayîşî rê vateyê ke bî îdyom."⁵⁴

Bi manaye karê pêrabesteyî ke manadarê besîyayî/îdyomê, nameyê ke yenê yew ca û karan ra yew yan zî her di manayanê xo yê rastî ra dûrî bikewî û hetê manaye ra karê pêrabesteyî ke besîyenê. Zafî manaya mecaz de yê. Karê pêrabesteyî ke timûtim tayê çekuyî yew ca de şuxulîyenê, mîyanê demî de besîyenê, yenê halê îdyomî ra virazîyayê.

"Karê pêrabesteyî ke bî îdyomî, yew kar û girêdayî nê karî rê tewr tay yew eleman ra pêyenî. Çekuyê ke awanî virazenî înan ra yew yan zî hemeyan manaya xo ya ferhengî vînd kerdo. No sebeb ra ney yew cumle de şuxulîyayî yew çeku yê bînan ra cîya nêyena fikir bîyayîş. Elemanê ke mîyanê awanîya karê pêrabesteyî de

⁵⁴ Korkmaze, e. e., r. 175.

îdyoman virazenî, bi yewbînan rê mîyanê têkîlîya ‘kerdox-kar’, ‘obje-kar’, ‘kerdox-obje-kar’, ‘kerdox-temamker-kar’, ‘obje-temamker-kar’, ‘temamker-kar’ de benî."⁵⁵

Çekuyê ke yenî yew ca tîya hinî manaya xo ra teber yewna mana qezenc kenê û manayêke pêroyî mojenenê ra." Yew yewîna rêza vateyî ke ferdî û sebebî benî hemeyî û benî vila û sebebîya xo kenî vînd û vejîyenê raste, komika vateyî ke sey tena yew yewîna ferhengî fehm benî nînan ra vanî îdyom. Îdyom, tewirê qalibanê vateyano."⁵⁶

"Karê pêrabesteyî ke îdyom bîyê, hetê awanîya grameri ra mîyanê xo de tayê taybetîyanê cîya yê karê pêrabesteyî yê wetên ra hewilnenê. Qalibê şekilî yo diyarkerde yê nînan zî estê. Hetê şekilî ra manenê karê pêrabesteyî ke bi yew name û yew karo ardimkerdoxî ra virazîyenê. Ancax cayo ke înan ra benî cîya, elemanê nameyî ke vernîya karî de yê sabit nêmanenê, sey xoserî eşkenê bişuxulnî, halê yew gruba nameyan de zî şuxulîyenê. Semedê nê taybetîya ra, elemanê nameyî ke karî ra ver yeno, bi karî ra yew kerdox, yew obje, yew tamamkerê cayî yan zî bi wezîfeyê zerfî girêdiyeno. Heto bîn ra elemanê nameyî ke karî ra ver yeno eşkeno yew ra zafî bî."⁵⁷

Yew ra zaf çekuye, pêroyî manaya xo ra teber şuxulîyayiş ra yeno rastî.Nê tewir karî zafî îdyom ê. Labelê her karo pêrabesteyî ke hetê manaye ra besîyayo nêşkeno bibo îdyom.

"Vateyê xase yê keherikîyayişê yew mana û prosesê qalib bîyaye ra bi vîyaro manaya îdyomî qezenc kerdo. Karê pêrabeste yê bînan ra cayo ke cîya benî şekilo

⁵⁵Sema Gülsevin, *Geçişli Fillerle Kurulmuş "Deyimleşmiş Birleşik Filler"İN Yükleme Olduğu Cümlelerde Nesne Meselesi*, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1389539912_g%C3%BCIsevinselma.pdf, Electronical Publication, 11.01.2015.

⁵⁶ Karaağaç, e. e., r. 271.

⁵⁷ Ahmet Gözütok, *Eski Anadolu Türkçesi'nde Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş) Birleşik Fiiller*, (Yayınlanmış Yüksek lisans tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, 2009, r. II.

taybet û awanîya manaye de yê û xo ra xas tewirê karê pêrabeste yê."⁵⁸ (Bonê tablo 9)

Şekle viraştişî yê karê nê tewiran tewirî mojneno ra. Ma formule bikerî:

- Name+kar
- Name+prefîks+kar
- Name+zemîr+kar
- Name+name+kar
- Name+sifet+kar
- Name+zemîr+edat+kar

Tablo 9. Karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî

dest pêkerdene	adir varayene	dest û lingan ra bîyayene
xo ver kewtene	ameyîş rayîrî ser	dest veng ameyene
fek verdayene	barê giran bîyayene	pîlîtiye kerdene
qom vetene	bela herînayene	pîze pêveşnayış
dest kotiyene	bexte sîya bîyayene	serhevde kerdene
sare wedartene	bê dest bîyayene	zerrîya merdimi ra ameyene
sere girewtene	canê xo giran bîyayene	
derd antene	çim şikitene	

Cumle de nimûneyê şuxulnayışî

Ewro zaf germa, ti vanîadir varayeno.

Aya'g cîre kerd, aya zi serhevde kerd da sare ye.

O merdim zaf pîlîtiye kêno.

Pîrênî de merdim dest û lingan ra beno.

⁵⁸ Korkmaz, e. e., r. 175.

Dadî û pî aye zî merd, guneko bexte sîya bi.

1.3.1.2.5. Karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî

Akîs yan zî sofîye akîs, vengê kî xoza de yê bi yew obje, yew serebût yan zî yew rewşe girêbîyayişî ra vanî. Semedê teswîr kerdişê vengyan sey hunerê vateyî nuştayo rast, karîkatur û helbestan de şuxulîyeno. Çekuyê akîs tena bi serê xo mana nêhewilnenî. Sey çekuyanê akîs yê qalib bîyayiş ra teber newe çekuyî zî virazîyenê (bill bill, cir cir, gix, gum, mır ûsn)

Çekuyê ke akîs virazenî, maneno vengo ke yew obje, xoza yan zî merdimêk veto rê virazîyeno, tam yew bêzarî çîn a.

Teorîyê akîs "teorîyê viraştiş yê zîwanî yo. Zîwanê merdimî, rayîrê bêzarî kerdişê vengê ke têbîetde yê înan ra vejîyayo. Goreyê nê teorî zîwanî, merdiman têbîet de bitaybetî bi vengo ke vengdayo heywanan de şuxulnenî, înan ra vejîya yo."⁵⁹

Çekuyê akîs ma eşkenî 3 grube de cîya bikerî:

- 1- Vengê merdiman
- 2- Vengê ke objeyan ra vejîyenê
- 3- Vengê ke heywanan vejîyenê

Çekuyê akîs nameyan ra yê. Nê çekuyan ra zî çekuyî eşkeni bivirazî. Semedê babete ma, çekuyan nê, ma vengê ke kar girewto û karo pêrabeste viraştî, yê akîs vengyan gêni dest. (Bonê tablo 10)

⁵⁹ Karaağaç, *e.e.*, r. 854.

Tablo 10. Karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî

vengê akîs	kar	karo pêrabesteyî
bill bill	kerdene	bill bill kerdene
çilk	kerdene	çilk kerdene
vir vir	kerdene	dir dir kerdene
gix	kerdene	gix kerdene
kux	kerdene	kux kerdene
lete	kerdene	lete kerdene
milç	kerdene	milç kerdene
pif	kerdene	pif kerdene
piş piş	kerdene	piş piş kerdene
qijî	vetene	qijî vetene
wiç	kerdene	wiç kerdene
tîz	kerdene	tîz kerdene
kûf	kerdene	kûf kerdene
piç piç	kerdene	piç piç kerdene
çing	dayene	çing dayene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Şima hê uca de çira pîç pîç kenî.

Ez ha ewnîyena şima hune kûf kûf kenî.

A gêrguş o qede milç mekerîn.

Şima zaf vir vir kerd ha.

Ê domanan çira qijî vejênî?

1.3.1.3. Zazakî de Karê Viraşte

Karo viraşte, bi rayîrê ardişê qertafê viraştî nameyî rê yan zî ristimê karî rê yan zî govdeyan rê virazîyeno.

Nê xebatan de qertafê ke karî virazenê, sey tewîrê karê pêrabesteyî ameyî ramojnayîş.

Hal bi hal her çekuyêka karo pêrabesteyî virazena bi serê xo yew manaye esta. Tena bi serê xo şuxulnayîş de zî çekuyê ke mana îfade kenê tewîrê karo pêrabesteyî yê. Yew manaye de cîya di awanî yew benî.

Qertafî, tena bi serê xo teba îfade nêkênî. Ameyê kîştta yew çekuya nameyî yan zî çekuya ristimê karî ra newe yew çeku virazenî.

Zazakî, semedo ke ziwanêko antişî ya, bi prefîks û bi suffîksan çekuyê viraşteyî este."Ziwanê ke na grube de ca gêni de ristimê yewheceyin yan zî zafheceyin estê. Demo ke newe çekuyî virazîyenê, herfê vengînî ke ristimê çekuyan de yê bedilîyenê. Wina ristiman de yew şikîyayîşo zereyî yeno raste. Vengê esasî ke ristimê çekuye de herfê bêvenginan de virazîyenê, çekuya newe de zî pawîyenê. Bedilîyayîş venginan de beno."⁶⁰

Heto bîn ra ristimêkê na grûbe de yê, ristimê çekuye tim eynî nêmanenî. Ristimê çekuye, hem viraştîşê çekuye de şinî vera têngînî, hem zî rewşa antişbîyayîş de bedilîyenê. Tayê deman de peydakerdişê ristimê çekuye beno bêimkan.

Ziwananê antişî de yew qertaf zaf cayan de eşkeno bêro şuxulnayene û sînoru ke beyntarê ristimî û qertafî de yo her tim qetî nêyo. Yew qertaf çend tênginan pîya îfade keno."⁶¹

Viraştîş, "Yew vate, xo de yeno esas girewtîş û resayê zanayîşo newe, têkilîya manayêka newe ra, bi çarnîyo sewbîna vate rê vanê. Viraştîş, ristim û govdeyan rê elemanê viraştîşî yanî yewîna şekilê bendê awanîye ser kerdîşo. No

⁶⁰ Bülent Sakça, "Dil Aileleri", <http://www.yenimakale.com/dil-aileleri.html>, 16.02.2015, 14:30.

⁶¹ Zeynel Kiran o. a. b., *Dilbilime Giriş*, Seçkin, Ankara, 2010, r. 36.

dîyardeyê viraştişî heme ziwanan de esto."⁶² T. L. Todd, xebata xo ya karo ke şîni na grûbe de bi sernuşteyê "compound verbs" etud kerdo.

Zazakî de prefîksê ke çekuye virazenî yewheceyîn û zafheceyîn ê. "Suffîksê karî (preverbs) Zazakî de di şekil de virazîyenê: tayê zerfê ke het dîyar kenî, cumleyan de karî rê benî nêzdî resenî û bi karî rê tamam bîyayişi ra suffîksê ke virazîyenê. *niş-/niştene 'inmek'*. Suffîksê bînî, sey asayî Zazakî goreyê xo nêzdîya hîris heb suffîksê ke newe viraştê: Nimune. Karo bingeyî kerdene '*yapmak*', a-kerdene '*açmak*', ra-kerdene '*sermek*', ro-kerdene '*dökmek*'."⁶³

1.3.1.3.1. Bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî

Bi yew prefîkso yewheceyîn û yew karo sade yenê yew ca wîna virazîyeno " Nê tewîr karan de prefîks yeno serê karî."⁶⁴ Ancax hela antişi de prefîks babeta serî de peynîye de bo ferqîye estê. Tayê mintiqayan de prefîks serê karî de yeno la tayê mintiqayan de zî prefîks peynîya karî de yeno "Prefîks demo ke bêro serê karî pîya nusîyeno la bêro peynîya karî cîya nusîyeno."⁶⁵ Ma eşkenî wîna formule bikerî:

Prefîks+kar = kar

Zazakî de prefîksê ke yewheceyîn ê hîna zafî. Înan ma eşkenî wîna reze bikerî: **a-,ci-, de-,pa-, pê-, po-,ra-, ro-, ta-, tê-, we-**

Prefîksê yewheceyînan ra tayê eynî dem de sey zemîrî zi şuxulîyenê.

Nimûneyî: ci- ey/aye, ey rê/aye rê

pa- piya

de- zereyê de manayanê rast de zi şuxulîyeno. Ancax zemîr bibî zî ancî tena bi serê xo nêşuxulîyenê, ganî bi yew çekuye rê bişuxulîyê.

⁶² Karaağaç, *e. e.*, r. 808-809.

⁶³ Keskin, *e. e.*, r. 12.

⁶⁴ Deniz Gündüz, *Türkçe Açıklamalı Kürtçe. Kirmanca/Zazaca Dil Dersleri*, ç. 2, Vate, İstanbul, 2009, r. 180.

⁶⁵ Gruba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştîşê Kirmancki (Zazaki)*, ç. 2, Vate, İstanbul, 2012, r. 97.

Tablo 11. bi prefiksê a- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
açarnayene	a+çarna+y+ene
agêrayene	a+gêra+y+ene
agêrnayene	a+gêrna+y+ene
akerdene	a+kerd+ene
aguznayene	a+guzna+y+ene
aberdene	a+berd+ene
abiriyayene	a+biriya+y+ene
abiyiyayene	a+biya+y+ene
aginayene	a+gina+y+ene
afinayene	a+fîna+y+ene
açinayene	a+çina+y+ene
akewtene	a+kewt++ene
aşanayene	a+şana+y+ene
abirnayene	a+birna+y+ene
agurotene	a+gurot+ene

Tablo 12. bi prefiksê ci- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
cigêrayene	ci+gêra+y+ene
ciniştene	ci+nişt+ene
cimendene	ci+mend+ene
cifinayene	ci+fîna+y+ene
cidaritene	ci+darit+ene
cidayene	ci+da+y+ene
cifistene	ci+fist+ene
cidayene	ci+da+y+ene
cikerdene	ci+kerd+ene
cibîyene	ci+bî+y+ene
cisawîyayene	ci+sawîya+y+ene

cigêrayene	ci+gêra+y+ene
cinayene	ci+na+y+ene

Tablo 13. bi prefîksê de- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefîks+ristim+mesder
debîyene	de+ bî+y+ene
dekerdene	de+kerd+ene
dekotene	de+kot+ene
derutene	de+rut+ene
dekewtene	de+kewt+ene
devitsene	de+vist+ene
deverdayene	de+verda+y+ene
degurotene	de+gurot+ene
defereknayene	de+ferekne+y+ene
debirnayene	de+birna+y+ene
deşîyene	de+şî+y+ene
defînayene	de+fîna+y+ene

Tablo 14. bi prefîksê pa- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefîks+ristim+mesder
padayene	pa+da+y+ene
panayene	pa+na+y+ene
pakerdene	pa+kerd+ene
pabestnayene	pa+bestna+y+ene
pazeleqnayene	pa+zeleqna+y+ene
panîştene	pa+nişt+ene
pabestene	pa+best+ene
pagurotene	pa+guro+t+ene
pabîyayene	pa+bîya+y+ene
panêyayene	pa+nêya+y+ene

padûsnayene	pa+dûsna+y+ene
pamendene	pa+mend+ene
panîyayene	pa+nîya+y+ene
pavistene	pa+vist+ene
paçolkerdene	pa+çolkerd+ene
pabestene	pa+best+ene
pamendene	pa+men+ene

Tablo 15. bi prefîksê pê- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefîks+ristim+mesder
pêşanayene	pê+şana+y+ene
pêameyene	pê+ame+y+ene
pêgirewtene	pê+girew+t+ene
pêkerdene	pê+kerd+ene
pêardene	pê+ard+ene
pêhesnayene	pê+hesna+y+ene
pêkewtene	pê+kew+t+ene
pêveronayene	pê+verona+y+ene
pêhesnayene	pê+hesna+y+ene
pêveronayene	pê+verona+y+ene

Tablo 16. bi prefîksê po- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefîks+ristim+mesder
poberdene	po+berd+ene
podayene	po+da+y+ene
pofînayene	po+fîna+y+ene
pokerdene	po+kerd+ene
povistene	po+vist+ene
pomendene	po+mend+ene
povetene	po+vet+ene

Tablo 17. bi prefiksê ra- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
rakewtene	ra+kewt+ene
rakerdene	ra+kerd+ene
ravistene	ra+vist+ene
rabîyene	ra+bî+y+ene
radayene	ra+da+y+ene
rafistene	ra+fis+t+ene
ravernayene	ra+verna+y+ene
rabîyayene	ra+bîya+y+ene
racenayene	ra+cena+y+ene
raşanayene	ra+şana+y+ene
raverdene	ra+verd+ene
rapernayene	ra+perna+y+ene
rawuriznayene	ra+wurizna+y+ene
rawuştene	ra+wuşt+ene
ramojnayene	ra+mojna+y+ene
raameyene	ra+ame+y+ene
raqilaşîyene	ra+qilaşi+y+ene
rarêsikîyayene	ra+rêsikîya+y+ene
ravîyarnayene	ra+vîyarna+y+ene

Tablo 18. bi prefiksê ro- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
rokerdene	ro+kerd+ene
ronayene	ro+na+y+ene
roşanayene	ro+şana+y+ene
rokewtene	ro+kewt+ene
robîyayene	ro+bîya+y+ene
roniştene	ro+nişt+ene

roşanayene	ro+şana+y+ene
ropiroznayene	ro+pirozna+y+ene
ropirozîyayene	ro+pirozîya+y+ene
rocenayene	ro+cena+y+ene
roşîyayene	ro+şîya+y+ene
rovitene	ro+vit+ene
rovetene	ro+vet+ene
rodayene	ro+da+y+ene

Tablo 19. bi prefiksê ta- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
tadayene	ta+da+y+ene
tavistene	ta+vist+ene
taçarnayene	ta+çarna+y+ene
tafînayene	ta+fîna+y+ene
tanayene	ta+na+y+ene
tafistene	ta+fist+ene
takotene	ta+ta+kot+ene
tanayene	ta+na+y+ene
taçarnayene	ta+çarna+y+ene

Tablo 20. bi prefiksê tê- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
têşanayene	tê+şana+y+ene
têbestene	tê+best+iş
têkewtene	tê+kewt+ene
têdayene	tê+da+y+ene
têdaritene	tê+darit+ene
têkerdene	tê+kerd+ene
têvernayene	tê+verna+y+ene

Tablo 21. Bi prefiksê we- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
wekerdene	we+kerd+ene
wedartene	we+dart+ene
wedayene	we+da+y+ene
weçînayene	we+çîna+y+ene
weameyene	we+ame+y+ene
weberdene	we+berd+ene
weçînîtene	we+çînî+t+ene
wedarîyayene	we+darîya+y+ene
wefirnayene	we+fîrna+y+ene
wefîrîyayene	we+fîrîya+y+ene
wemunîtene	we+munît+ene
weşanayene	we+şana+y+ene
wenayene	we+na+y+ene
weqefnayene	we+qefna+y+ene
weqifyayene	we+qifya+y+ene
weameyene	we+ame+y+ene

1.3.1.3.2. Bi prefiksê zafheceyînan ra karê viraşteyî

Tewirê kare pêrabesteyo ke yew prefiksê zafheceyînan yew karo sade bînenê yew ca û virazîyeno. Demê antişî de tayê mintîqayan de vernîye de, tayê mintîqayan de zî peynîye de şuxulîyeno. ⁶⁶Ma eşkenî wina formulê bikerî: Prefiks+ Kar = Kar

Nê prefiksê zafheceyînan ma wina eşkenî rêz bike: cira-, cêra-, pêra-, pêro-, pira-piro-, têra-, têro-, tira-

⁶⁶Gündüz, e. e., r. 180.

Tablo 22. bi prefikse cira- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
cirakerdene	cira+kerd+ene
cirabîyene	cira+bî+y+ene
cirabîyayene	cira+bîya+y+ene
ciravetene	cira+vet+ene
ciradayene	cira+da+y+ene

Tablo 23. bi prefikse cêra- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
cêrakerdene	cêra+kerd+ene
cêrabîyayene	cêra+bîya+y+ene
cêravetene	cêra+vet+ene

Tablo 24. bi prefikse pêra- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

Kar	prefiks+ristim+mesder
pêrabestnayene	pêra+bestna+y+ene
peranayene	pêra+na+y+ene
pêraginayene	pêra+gina+y+ene
pêrabestene	pêra+best+ene
pêrazeleqnayene	pêra+zeleqna+y+ene

Tablo 25. bi prefikse pêro- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
pêrodayene	pêro+da+y+ene
pêroginayene	pêro+gina+y+ene

Tablo 26. bi prefiksê pira- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
piradayene	pira+da+y+ene
piragirotene	pira+girot+ene
pirabestene	pira+best+ene
piranayene	pira+na+y+ene
pirakerdene	pira+kerd+ene
piradîyayene	pira+dîya+y+ene
piraşanayene	pira+şana+y+ene

Tablo 27. bi prefiksê piro- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
pirodayene	piro+da+y+ene
pirogunayene	piro+guna+y+ene
pirocenayene	piro+cena+y+ene
pirokerdene	piro+kerd+ene
pirodûsyayene	piro+dûsya+y+ene
pirocenayene	piro+cena+y+ene

Tablo 28. bi prefiksê têra- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
têrapiştene	têra+pişt+ene
têrakerdene	têra+kerd+ene

Tablo 29. bi prefiksê têro- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
têrokerdene	têro+kerd+ene

Tablo 30. bi prefiksê tira- rê karê viraşteyî ke virazîyenî

kar	prefiks+ristim+mesder
tiradayene	tira+da+y+ene
tirakerdene	tira+kerd+ene
tirakotene	tira+kot+ene
tiravetene	tira+vet+ene
tirabîyene	tira+bî+y+ene
tirasawitene	tira+sawit+ene

QISMO DIYÎN

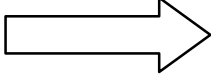
2.1. Derheqê Antişê Karî de Zanayiş

Antişê karî, ardîyayişê qertafanê antişî serê ristim û govdeyê karî. Derheqê na babete de ma çend hebî pênaseyan bide hîna zîyade fehmbîyayişê aye beno kar. Demo ke karî şekilê rawe û kesî bidî zanayiş de sererastkerdişê ey ra vanî antişê karî.

Yewna çimeyî de no pênase ca gêno. "Demo ke yew çalakîye mîyanê demêko dîyar kerde ûdîyayişî de awanîyêka yew kerdoxî rê bestîya ya, antişêko kardar vejeno raste."⁶⁷ Kar, demo ke name pa bi têngîne demî ristim yan zî govdeyanê xo rê qertafê ke têngîne kesî zî danî ardî. Demo ke yew kar pa rawe û kesî halo ke îfade bîyo rê karo antişin vanî.

"Karî, zereyê cumle û vate de bi çekuyanê bînan rê zaf hîra têkilîyan virazenî û semedê nê têkilîyan şinî qalibanê ferqinan, ziwan de sey sade nê, sey antişin estê. Karêko antişin de zî ristim û govdeyê karî ra teber rawe, dem, kes, têngîne hûmare û hêmanê înan estê. Karo antişin ke nê hêmanan hewineno, karo qedîyayo (Lât. Verbum finitum; Alm. finite Verbalform) ke name bîyo û ziwan de hetê hukmî ra yew rûmetê manaye qezenc keno."⁶⁸

Sey asîyayişî karo ke ancîyayo babeta gramerê tevgerî demî rê û kesî rê giredayo şino vera. Yewînê ke demî û kesî danî zanayiş, qertafê ke serkerdê qertafê rawe û kesî. Kar de semedê antişî bi kilmekî ma eşkenî wina vaje; ristim/govdeyê karî rê ganî raweyanê xeber/waştîş ra yew bêro, bade cû qertafê kesî ganî bêro. Ma eşkenî wina formulê bike:

<u>ristim/govdeyê kari</u>		<u>rawe</u>		<u>qertafe kesî</u>	
nus	+	en	+	a	
werz	+	en	+	a	 karo antişin
viraz	+	en	+	a	

⁶⁷ Karaağaç, e. e., r. 390.

⁶⁸ Korkmaz, e. e., r. 567.

Semedê zanayene kar de babeta antişî eynî dem de têtîne rawe, kes û demî ganî bizane. Derheqê rawe, dem û kesî de ma zanayîşo bi teferuat nêdanî tena bi amancê şîyayîşê babete pênase bide beso.

2.2. Kar de Rawe

Rawe yew termê gramerî yo. Ristim û govdeyanê karî çalakîya ke daya zanayîş, qertafê ke dem û şekilî rê bestenî ra vanî "rawe". Goreyê taybetîya mana û demî yê kare kî şekilbîyayîş saya nê qertafan beno. Raweyê karî, di tewirî rê benî cîya, yew raweya xebere û yew zî raweya waştîşî. Raweyê xebere kar kamcîn dem de vîyareno dîyar kenî, raweyê waştîşî şekilê virazîyayîş yê karî ramojnênî.

Raweyê xeberan yew kar beyntarê çî deman de pêameyo danî zanayîş. Qertafê raweyê xeberan, ristimanê karî rê têtîne demî danî qezençkerdiş. No semed ra raweyê xeberan ra raweyê demî zî vanî. Raweyanê waştîşî, raweyê ke tevgerêko wazîyeno û dîzayn beno danî fehmkerdiş. Nê raweyan de bi eşkera yew îfadeyê demî çin o.

Serê têtîne raweye de îzehet û pênaseyê ke virazîyayê goreyê têtîne demî rê hîna têtîyankerde û lêl o.

"Rawe, rewşa karî yan zî govdeyî de zanayîşo ke karî dayo tevger, bîyayîş û kerdiş, o ke qîsey keno, o ke goşdarî keno yan zî hetê o ke xo ra behs keno çî şekil de, çî uslûb de sot dano ramojnena yew qalibê gramerî, yew şekilê vatişî yo."⁶⁹

Goreyê Karağaçaî, rawe "Rawe, zanayîşo ke têtîliya de estiş+çalakîye de vejîyayo raste. Şekilê pêameyişî yê çalakîye bidîyo zanayîş."⁷⁰

⁶⁹ Korkmaz, *e.e.*, r. 569.

⁷⁰ Karağaçaç, *e. e.*, r. 544.

2.3. Kar de Dem

Dem, têgînêko razbero. Hetê gramerî ra, yew bîyayiş û kerdiş yê karî kancîn felqeyê demî de pêameyo bi amanca ramojnayişi ra qertafê demî bigiro. Kar de dem, kerdiş û bîyayişo ke karî ramojnayo, çayê xêza demî ke sere û peynîya aye dîyar nêyo de pêyenî kategorîyêko gramerî ke dano zanayiş.

Bi pêroyî heme ziwanan de hîrê demê bingeyî estê. "Ney gama ke kes tede de yo (demo nikayin), demo ke nê demî ra ver (demo vîyarte) û demo ke nê demî ra dima yo (demo ameyox), demê bînî zî ziwanan de semedê tewir tewir hewceyan ra badê cû vejîyayê orte."⁷¹

2.4. Kar de Kesî

Karo de kes, kar, çalakîye hetê kamî ra virazîyayê ramojneno. Têgînê kesî, govde û ristimê çalakîye de qertafanê raweye ra pey yeno. Çalakîyan de hîrê kesê bingeyî estê. Ney sey yewhûmar û zafhûmar şuxulîyenî. Çalakîye de kes, bi zemîrê ke çalakîye rê serbenê/halê qertafî de yê virazîyeno.

Zazakî de di grube zemîrê kesi estê.

Halo sadeyi

ez

ti

o »nêrî

a »maki

ma

şima

ê

Halo oblîkî

mi

to

ey » nêrî

aye » makî

ma

şima

înan

⁷¹ Demirci, *e. e.*, r. 465.

2.5. Zazakî de Raweyê Xebere

Zazakî de ma raweyanê xebere binê 8 sername de etud kenî. Nînan ra hîrê hebî karê demê pêrabesteyî yê. Heto bîn ra Zazakî de antişê demo nikayîn û demo hîrayîn yew o, aye ra ma nê her di deman pîya gêni dest.

1- Demo Nikayîn/Demo Hîrayîn

2- Demo Ameyox

3- Demo Vîyarteyo Dîyar

4- Demo Vîyarteyo Nêdîyar

5- Demo Vîyarteyo Nikayîn û Hîra

6- Demo Vîyarteyo Nîyetîn

7- Demo Vîyarteyo Nêdîyaro Verên

} Karanê Demo Pêrabesteyî

2.5.1. Zazakî de Demo Nikayîn/Demo Hîra

Demo nikayîn ramojneno ke gure û bîyayîş zereyê hela nika de virazîyayo, çalakîye na hele de, bi qîseykerdişî pîya bena. "Nê raweya xebere de na hela ra biney verê cû dest pêkerdo, dewam kena û behsê karê nêqedîyayî keno."⁷²

"Na raweye de kar û vate eynî hele de yê. Demo ke çalakîye virazîyena vate vajîyeno, verê cû ra dest pe kerdo, demo ke hela ke vate vajîyayo de çalakîyêkê dewam kenî na rawe de yenî vatiş."⁷³ Na rawe de eynî dem de ferman, waşte û dayîşzanayîş zî ca gêno.

Nimûne: Biwanî.

Wer biwerîn.

Ez qayîla şima bîyerî.

Tîya de ronîşe.

Demo hîra, viyarte de dest pe kerdo û heta ameyox de zî dewam keno, mîyanê yew felqeyê demî de bîyayîş û çalakîyanê ke yenî raste dano. "Beyntarê hîrê deman de wayîrê yew rewşêke nermino. "Her demî' gêno zereyê xo û yew

⁷² Oğur, *e. e.*, r. 83.

⁷³ Demir, *e. e.*, r. 384.

fonksiyonê timûtîmî tede esto. Semedê nê fonksiyonî ra kûrm yan zî ameyo halê urf û adetî tim tim virazîyeno yan zî her demî mîyanê xo de hewineno û pêroyî bîyayîş û kerdişan xo de hewilneno bi na rawe vajîyenî. Çew eşkeno vajo rawe wayîrê serê deman yew dayîşfehmkardişî yo. Semedê na taybetîya xo îfadeyê ' hukmê pêroyî, qanûnî, qaydeyî, zanayîşî, wecîzeû vateyê verênan, na rawe de ca gênî."⁷⁴

Nimûne : "Zaneno waran bar kerdo, la nêzano ça nayê ro."⁷⁵

Xortan moze kerda, pîran (kokim) welî werda!"⁷⁶

Mûraya mi kamî der a, zerrîya mi aye der a."⁷⁷

"Sînorê demê qertafî de nerminî, û taybetîya resîkîyayîş ey her demî rê, o demo hîra ra vîyarnayo, demanê nîkayîn û ameyoxî ra rêsikînayo û fonksiyonê deman ey rê bar kerdo."⁷⁸

Zazakî de nê qertafî –ye, o/a, do yo.

Demo hîra, wayîrê awanîyêka nermin o. Bi kilmekî na rawe de şino her demî vera, ancax eynî dem de nedîyarî virazeno û ma eşkenî vaje babeta rewşa antişê kî esta.

"Zazakî de qertafê demo nikayînî –en o, yeno peynîya karî. Bi qertafê demo nikayînî qertafê –enî rê kar ancîyeno, badê cû qertafanê kesî anî û demo nikayîn virazîyeno."⁷⁹

⁷⁴ Korkmaz, *e. e.*, r. 637.

⁷⁵ Lezgin, *e. e.*, r. 205.

⁷⁶ *E. e.*, r. 200.

⁷⁷ *E. e.*, r. 124.

⁷⁸ Korkmaz, *e. e.*, r. 637.

⁷⁹ Oğur, *e. e.*, r. 153.

T. L. Todd, demo nikayîn de qertafê kesî ke yenê karî, tablo de wîna dayê.

" 1st per.		-a/-an	<-a/-an>
2nd per.	masc.	-e	<ê>
	fem.	-a	<-a>
3rd per.	masc.	-o	<-o>
	fem.	-a	<-a>
All plurals		-e	<-ê> "80

2.5.1.1. Demo nikayîn/hîra de antişê karo sadeyi

Tablo 31. Demo nikayîn/hîra de antişê karê bestene

zemîre kesî	ristimê karî	qertafê demî+qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	best	en+a
ti (keso yh. diyîn)	best	en+a/î
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	best	en+o
a (keso yh. hîriyin-makî)	best	en+a
ma (keso zh. yewîn)	best	en+î/îme
şima (keso zh. diyîn)	best	en+î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	best	en+î/ê

⁸⁰ Terry Lynn Todd, *A Grammar of Dimili: Also Known as Zaza*, Electronical Publication, 2008, r. 57.

Tablo 32. Demo nikayîn/hîra de antişe karê riştene

zemîre kesî	ristimê karî	qertafê demî+qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	rişt	en+a
ti (keso yh. diyîn)	rişt	en+î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	rişt	en+o
a (keso yh. hîriyin-makî)	rişt	en+a
ma (keso zh. yewîn)	rişt	en+î/îme
şima (keso zh. diyîn)	rişt	en+î/e
ê (keso zh. hîriyin)	rişt	en+î/e

Zazakî de tayê karî demo ke şî antiş de kewtişê vengî beno, ristimê ey halê yew veng de manenî. "ameyene" nê karan ra yo.

"Antişê karê ameyene

Karo 'ameyene', hetê antişî ra karo bînan ra ferqin o. Esasê demo nikayîn yê karî tena -y ya.

ez yenane (yon) geliyorum
 tı yena geliyorsun"⁸¹

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

bestene

Ez fêk turik bestena.
 Ti fêk turik bestenî/a.
 O fêk turik besteno.
 A fêk turik bestena.
 Ma fêk turik bestenî/îme.
 Şima fêk turik bestenî/ê.
 Ê fêk turik bestenî/ê.

riştene

Dapîre mi purt riştena.
 Dapîre ti purt riştênî/a.
 Dapîre o purt rişteno.
 Dapîre a purt riştena.
 Dapîre ma purt riştênî/îme.
 Dapîre şima purt riştênî/ê.
 Dapîre ê purt riştênî/ê.

⁸¹ Asmeno Bêwayîr, "Zazaca Dil Kursu (Kuzey Zazacası, Pülümür ağzı)", r. 20.
<http://www.dersim.uni-koeln.de/dateien/dil/plemori1.pdf>, Electronical Publication, 12.11.2003

2.5.1.2. Demo nikayîn/hîra de antişê karê pêrabesteyî

2.5.1.2.1. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabestayî ke şekilê name+kar de virazîyenî

Tablo 33. Demo nikayîn/hîra de antişê karê pers kerdene

zemîre kesî	name	ristimê karî+qertafe demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	pers	kên	a
tî (keso yh. diyîn)	pers	kên	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	pers	kên	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	pers	kên	a
ma (keso zh. Yewîn)	pers	kên	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	pers	kên	î/e
ê (keso zh. hîriyin)	pers	kên	î/e

Tablo 34. Demo nikayîn/hîra de antişê karê sond dayene

zemîre kesî	name	ristimê karî+qertafe demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	sond	dan	a
tî (keso yh. diyîn)	sond	dan	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	sond	dan	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	sond	dan	a
ma (keso zh. Yewîn)	sond	dan	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	sond	dan	î/e
ê (keso zh. hîriyin)	sond	dan	î/e

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

pers kerdene

Ez çend hebî sualan pers kena.

Ti çend hebî sualan pers kenî/a.

O çend hebî sualan pers keno.

Açend hebî sualan pers kena.

Ma çend hebî sualan pers kenî/îme.

Şima çend hebî sualan pers kenî/ê.

Ê çend hebî sualan pers kenî/ê.

sond dayene

Ez semêd cixara verdayîş sond dana.

Ti semêd cixara verdayîş sond danî/a.

O semêd cixara verdayîş sond dano.

A semêd cixara verdayîş sond dana.

Ma semêd cixara verdayîş sond danî/îme.

Şima semêd cixara verdayîş sond danî/ê.

Ê semêd cixara verdayîş sond danî/ê.

2.5.1.2.2. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke şekilê sifet+kar de virazîyenî

Tablo 35. Demo nikayîn/hîra de antişê karê rast kerdene

zemîre kesî	sifet	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	rast	kên	a
tî (keso yh. diyîn)	rast	kên	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	rast	kên	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	rast	kên	a
ma (keso zh. yewîn)	rast	kên	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	rast	kên	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	rast	kên	î/ê

Tablo 36. Demo nikayîn/hîra de antişê karê xirab bîyene

zemîre kesî	sifet	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	xirab	ben	a
tî (keso yh. diyîn)	xirab	ben	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	xirab	ben	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	xirab	ben	a
ma (keso zh. Yewîn)	xirab	ben	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	xirab	ben	î/e
ê (keso zh. hîriyin)	xirab	ben	î/e

Tablo 37. Demo nikayîn/hîra de antişê karê hurdî kerdene

zemîre kesî	sifet	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	hurdi	kên	a
tî (keso yh. diyîn)	hurdi	kên	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	hurdi	kên	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	hurdi	kên	a
ma (keso zh. Yewîn)	hurdi	kên	i/ime
şîma (keso zh. diyîn)	hurdi	kên	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	hurdi	kên	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

hurdi kerdene

Ez qûtê kergan hurdî kena.

Tî qûtê kergan hurdî kenî/a.

O qûtê kergan hurdî keno.

A qûtê kergan hurdî kena.

Ma qûtê kergan hurdî kenî/îme.

Şîma qûtê kergan hurdî kenî/ê.

Ê qûtê kergan hurdi kenî/ê.

xirab bîyene

Ez hol nêya,ez xirab bena.

Tî hol nêyî/a, tî xirab benî/a.

O hol nêyo/a, o xirab beno.

A hol nêya, a xirab bena.

Ma hol nêyî/a, ma xirab benî/îme.

Şîma hol nêyî/a, ma xirab benî/ê.

Ê hol nêyî, ê xirab benî/ê.

**2.5.1.2.3. Demo nikayîn/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke şekilê karo
ardimkerdox+kar de virazîyenî**

Tablo 38. Demo nikayîn/hîra de antişê karê ameyene vatene

zemîre kesî	karo ardimkerdox+qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	yen	a	vatene
ti (keso yh. diyîn)	yen	î/a	vatene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	yen	o	vatene
a (keso yh. hîriyin-makî)	yen	a	vatene
ma (keso zh. yewîn)	yen	i/ime	vatene
şima (keso zh. diyîn)	yen	î/e	vatene
ê (keso zh. hîriyin)	yen	î/e	vatene

Tablo 39. Demo nikayîn/hîra de antişê karê dayene şelênayene

zemîre kesî	karo ardimkerdox+qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	dan	a	şelênayene
ti (keso yh. diyîn)	dan	î/a	şelênayene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	dan	o	şelênayene
a (keso yh. hîriyin-makî)	dan	a	şelênayene
ma (keso zh. yewîn)	dan	i/ime	şelênayene
şima (keso zh. diyîn)	dan	î/e	şelênayene
ê (keso zh. hîriyin)	dan	î/e	şelênayene

•Ristimê karê dayene yê demo nikayînî –da yo. "Zazakî de karo causatîve pê hetkarîya karê dayene virazîyeno."⁸²

⁸² Gündüz, e. e., r. 211.

Tablo 40. Demo nikayîn/hîra de antişê karê eşkayene werdene

zemîre kesî	karo ardimkerdox+qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	eşken	A	werdene
ti (keso yh. diyîn)	eşken	î/a	werdene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	eşken	O	werdene
a (keso yh. hîriyin-makî)	eşken	A	werdene
ma (keso zh. yewîn)	eşken	i/ime	werdene
şima (keso zh. diyîn)	eşken	î/e	werdene
ê (keso zh. hîriyin)	eşken	î/e	werdene

• Karê eşkayene karo ardimkerdox o rîyê ey ra ristimê ey antişê demo nikayîn de bedîliyeno. "O karo ke cî rê bi ardimkerdox, bi antişê demo ameyoxî şuxulîyeno."⁸³

Tablo 41. Demo nikayîn/hîra de antişê karê dayene şane kerdene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox +qertafê demî	qertafê kesî	name/sifet+kar
ez (keso yh. yewîn)	dan	a	şane kerdene
ti (keso yh. diyîn)	dan	î/a	şane kerdene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	dan	o	şane kerdene
a (keso yh. hîriyin-makî)	dan	a	şane kerdene
ma (keso zh. yewîn)	dan	i/ime	şane kerdene
şima (keso zh. diyîn)	dan	î/e	şane kerdene
ê (keso zh. hîriyin)	dan	î/e	şane kerdene

⁸³E.e. , r. 211.

**Cumle de nimûneyê şuxulnayişî
dayene şilenayene**

Ez kincan qijan ra dana şelênayene.

Ti kincan qijan ra danî/a şelênayene.

O kincan qijan ra dano şelênayene.

A kincan qijan ra dana şelênayene.

Ma kincan qijan ra danî/ime şelênayene.

Şima kincan qijan ra danî/e şelênayene.

Ê kincan qijan ra danî/e şelênayene.

ameyene vatene

Ez ewro qehirîyaya û nika zî yena vatene.

Ti ewro qehirîyayî/a û nika zî yenî/a vatene.

O ewro qehirîyayo û nika zî yeno vatene.

A ewro qehirîyaya û nika zî yena vatene.

Ma ewro qehirîyayî û nika zî yenî/ime vatene.

Şima ewro qehirîyayî û nika zî yenî/ê vatene.

Ê ewro qehirîyayî û nika zî yenî/ê vatene.

eşkayene werdene

Ez eşkena goşt biwerî/a.

Ti eşkenî/a goşt biwerî/a.

O eşkeno goşt biwero.

A eşkena goşt biwera.

est biyene

Pereyê mi est bî.

Pereyê to est bî.

Pereyê ey est bî.

Pereyê aye est bî.

Ma eşkenî/ime goşt biwerî/îme.	Pereyê ma est bî.
Şima eşkenî/e goşt biwerî/ê.	Pereyê şima est bî.
Ê eşkenî/e goşt biwerî/ê.	Pereyê înan est bî.

dayene şane kerdene

Ez pisîng dana şane kerdiş.
Ti pisîng danî/a şane kerdiş.
O pisîng dano şane kerdiş.
A pisîng dana şane kerdiş.
Ma pisîng danî/ime şane kerdiş.
Şima pisîng danî/ê şane kerdiş.
Ê pisîng danî/ê şane kerdiş.

2.5.1.2.4. Demo nikayin/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî

Tablo 42. Demo nikayîn/hîra de antişê karê qom vetene

zemîrê kesî	name	ristimê karî+ qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	qom	vejen	a
ti (keso yh. diyîn)	qom	vejen	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	qom	vejen	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	qom	vejen	a
ma (keso zh. yewîn)	qom	vejen	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	qom	vejen	î/e
ê (keso zh. hîriyin)	qom	vejen	î/e

Tablo 43. Demo nikayîn/hîra de antişê karê dest veng ameyene

zemîrê kesî	name	ristimê karî+ qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	dest veng	yen	a
ti (keso yh. diyîn)	dest veng	yen	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	dest veng	yen	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	dest veng	yen	a
ma (keso zh. yewîn)	dest veng	yen	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	dest veng	yen	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	dest veng	yen	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

qom eştene

dest veng ameyene

Vila mi qom eşta.

Pîyê mi dest veng yeno.

Vila to qom eşta.

Pîyê to dest veng yeno.

Vila ey qom eşta.

Pîyê ey dest veng yeno.

Vila aye qom eşta.

Pîyê aye dest veng yeno.

Vila ma qom eşta.

Pîyê ma dest veng yeno.

Vila şima qom eşta.

Pîyê şima dest veng yeno.

Vila înan qom eşta.

Pîyê înan dest veng yeno.

2.5.1.2.5. Demo nikayin/hîra de antişê karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî

Tablo 44. Demo nikayîn/hîra de antişê karê qijî vetene

zemîrê kesî	name	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	qijî	vejen	a
ti (keso yh. diyîn)	qijî	vejen	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	qijî	vejen	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	qijî	vejen	a
ma (keso zh. yewîn)	qijî	vejen	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	qijî	vejen	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	qijî	vejen	î/ê

Tablo 45. Demo nikayîn/hîra de antişê karê çilk kerdene

zemîrê kesî	name	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	çilk	ken	a
ti (keso yh. diyîn)	çilk	ken	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	çilk	ken	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	çilk	ken	a
ma (keso zh. yewîn)	çilk	ken	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	çilk	ken	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	çilk	ken	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

qijî vetene

Ez teber de qîjena.

Ti teber de qîjenî/a.

O teber de qîjeno.

çilk kerdene

Çirra mi çilk kena.

Çirra to çilk kena.

Çirra ey çilk kena.

A teber de qîjena.	Çirra aye çilk kena.
Ma teber de qîjenî/îme.	Çirra ma çilk kena.
Şima teber de qîjenî/ê.	Çirra şima çilk kena.
Ê teber de qîjenî/e.	Çirra înan çilk kena.

2.5.1.3. Demo Nikayîn/Hîra de Antişê Karo Viraşte

2.5.1.3.1. Demo nikayîn/hîra de antişê bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî

Demo ke karî viraşte kewtî antiş, prefîks eşkeno hem vernîya û hem zî peynîya karî de ca bigêro. Şekilê her di şuxulnayışî tayê mintiqayan de esto. Xebata ma de prefîks peynîya karî de dîyeno.

Tablo 46. Demo nikayîn/hîra de antişê karê akerdene

zemîrê kesî	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesi	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	ken	a	a
ti (keso yh. diyîn)	ken	î/a	a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	ken	o	a
a (keso yh. hîriyin-makî)	ken	a	a
ma (keso zh. yewîn)	ken	i/ime	a
şima (keso zh. diyîn)	ken	î/ê	a
ê (keso zh. hîriyin)	ken	î/e	a

•Yew karo bêntîzam o.

Tablo 47. Demo nikayîn/hîra de antişê karê ramoynayene

zemîrê kesî	ristimê karî+qertafe demî	qertafê kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	mojnen	a	ra
tî (keso yh. diyîn)	mojnen	î/a	ra
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	mojnen	o	ra
a (keso yh. hîriyin-makî)	mojnen	a	ra
ma (keso zh. yewîn)	mojnen	i/ime	ra
şima (keso zh. diyîn)	mojnen	î	ra
ê (keso zh. hîriyin)	mojnen	î	ra

Tablo 48. Demo nikayîn/hîra de antişê karê panayene

zemîrê kesî	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	nan	a	pa
tî (keso yh. diyîn)	nan	î/a	pa
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	nan	o	pa
a (keso yh. hîriyin-makî)	nan	a	pa
ma (keso zh. yewîn)	nan	i/ime	pa
şima (keso zh. diyîn)	nan	î/e	pa
ê (keso zh. hîriyin)	nan	î/e	pa

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî**panayene**

Ez tîfîng nana pa.

Ti tîfîng nanî/a pa.

O tîfîng nano pa.

A tîfîng nana pa.

Ma tîfîng nanî/îme pa.

Şima tîfîng nanî/ê pa.

akerdene

Ez pencera kena a.

Ti pencera kenî/a a.

O pencera keno a.

A pencera kena a.

Ma pencera kenî/îme a.

Şima pencera kenî a.

Ê tîfîng nani/ê pa.

Ê pencera kenî a.

2.5.1.3.2. Demo nikayîn/hîra de antişê bi prefîksê zafheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 49. Demo nikayîn/hîra de antişê karê cêra kerdene

zemîrê kesî	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	ken	a	cêra
tî (keso yh. diyîn)	ken	î/a	cêra
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	ken	o	cêra
a (keso yh. hîriyin-makî)	ken	a	cêra
ma (keso zh. yewîn)	ken	i/ime	cêra
şîma (keso zh. diyîn)	ken	î/ê	cêra
ê (keso zh. hîriyin)	ken	î/ê	cêra

Tablo 50. Demo nikayîn/hîra de antişê karê pêrodayene

zemîrê kesî	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	dan	a	pêro
tî (keso yh. diyîn)	dan	î/a	pêro
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	dan	o	pêro
a (keso yh. hîriyin-makî)	dan	a	pêro
ma (keso zh. Yewîn)	dan	i/ime	pêro
şîma (keso zh. diyîn)	dan	î/e	pêro
ê (keso zh. hîriyin)	dan	î/e	pêro

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

cêrakerdene

Ez rîyê lihêfî kena cêra.

Ti rîyê lihêfî kena/î cêra.

O rîyê lihêfî keno cêra.

A rîyê lihêfî kena cêra.

Ma rîyê lihêfî kenî/ê cêra.

Şima rîyê lihêfî kenî/ê cêra.

Ê rîyê lihêfî kenî/ê cêra.

pêrodayene

Ez bi merdim xerîbî rê dana pêro.

Ti bi merdim xerîbî rê danî/a pêro.

O bi merdim xerîbî rê dano pêro.

A bi merdim xerîbî rê dana pêro.

Ma bi merdim xerîbî rê danî/îme pêro.

Şima bi merdim xerîbî rê danî/ê pêro.

Ê bi merdim xerîbî rê danî/ê pêro.

2.5.2. Zazakî de Demo Ameyox

Hema pêneameyo ancax bîyayîşo, çalakî ke karî dayo, ameyox de mîyanê dîlîmêkî demî de her hal de dano ke pêyeno. "Semedê çalakîyêka hema pêneameya daya fehmkerdiş manaya amancî hewilneno."⁸⁴

Gureyo ke do bivirazîyo halê nîyet de bo, pêameyişê ey de qetîyîye esta semedê aye ra raweya demo ameyox de qetîyîye esta.

"No dem Zazakî de bi govdeyê demo hîra/nikayin virazîyeno. Zazakî de kar, demo ameyox û demo nikayin de eynî şekil de ancîyeno. Bi qertafê –en kar ancîyeno û peynîya karî de qertafê antişî yê kesî yenî."⁸⁵

2.5.2.1. Demo ameyox de antişê karo sadeyî

Şuxulnayîşê qertafê demo ameyox de goreyê mintiqayan ferqan mojneno ra. Çewlîg de qertafê - g, Licê de qertafê -go, Pîran de qertafê -o û Sêwregi de qertafê – do şuxulîyeno.

⁸⁴ Demir, *e. e.*, r. 387.

⁸⁵ Oğur, *e. e.*, r. 157.

Tablo 51. Demo ameyox de antişê karê nimitene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	binimin	a
ti (keso yh. diyîn)	do	binimin	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	binimin	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	binimin	a
ma (keso zh. yewîn)	do	binimin	i/ime
şima (keso zh. diyîn)	do	binimin	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	binimin	î/ê

Tablo 52. Demo ameyox de antişê karê lengayene

zemîrê kesî	qertafe demo ameyox	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	bileng	a
ti (keso yh. diyîn)	do	bileng	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	bileng	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	bileng	a
ma (keso zh. yewîn)	do	bileng	î/ime
şima (keso zh. diyîn)	do	bileng	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	bileng	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

nimitene

Ez do engiştane binimina.

Ti do engiştane biniminî/a.

O do engiştane binimino.

lengayene

Ez do emelîyet ra pey bilenga.

Ti do emelîyet ra pey bilengî/a.

O do emelîyet ra pey bilengo.

A do engiştane binimina.

A do emelîyet ra pey bilenga.

Ma do engiştane binimini/îme.

Ma do emelîyet ra pey bilengî/îme.

Şima do engiştane binimini/ê.

Şima do emelîyet ra pey bilengî/ê.

Ê do engiştane binimini/ê.

Ê do emelîyet ra pey bilengî/ê.

2.5.2.2. Demo Ameyox de Antişê Karo Pêrabesteyî

2.5.2.2.1. Demo ameyox de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê name+kar de virazîyenî

Tablo 53. Demo ameyox de antişê karê mare birnayene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	name	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	mare	bibirn	a
tî (keso yh. diyîn)	do	mare	bibirn	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	mare	bibirn	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	mare	bibirn	a
ma (keso zh. Yewîn)	do	mare	bibirn	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	mare	bibirn	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	mare	bibirn	î/ê

Tablo 54. Demo ameyox de antişê karê daxme kerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	name	ristimê karî +qertafê demî	qertafî kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	daxme	biker	î/a
ti (keso yh. diyîn)	do	daxme	biker	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	daxme	biker	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	daxme	biker	a
ma (keso zh. Yewîn)	do	daxme	biker	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	daxme	biker	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	daxme	biker	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

mare birnayene

Ez do aşma ameyox de mare bibirna.
 Ti do aşma ameyox de mare bibirnî/a.
 O do aşma ameyox de mare bibirno.
 A do aşma ameyox de mare bibirna.
 Ma do aşma ameyox de mare bibirnî/îme.
 Şima do aşma ameyox de mare bibirnî/ê.
 Ê do aşma ameyox de mare bibirnî/ê.

hak kerdene

Kerga mi do hak bikera.
 Kerga to do hak bikera.
 Kerga ey do hak bikera.
 Kerga aye do hak bikera.
 Kerga ma do hak bikera.
 Kerga şima do hak bikera.
 Kerga ey do hak bikera.

2.5.2.2.2. Demo ameyox de antişê karê pêrabesteyî ke şekîlê sifet+kar de virazîyenî

Tablo 55. Demo ameyox de antişê karê weş bîyene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	sifet	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	weş	bib	a
ti (keso yh. diyîn)	do	weş	bib	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	weş	bib	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	weş	bib	a
ma (keso zh. Yewîn)	do	weş	bib	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	weş	bib	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	weş	bib	î/ê

Tablo 56. Demo ameyox de antişê karê pak kerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	sifet	ristimê karî+qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	pak	biker	a
ti (keso yh. diyîn)	do	pak	biker	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	pak	biker	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	pak	biker	a
ma (keso zh. Yewîn)	do	pak	biker	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	pak	biker	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	pak	biker	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

weş biyene	pak kerdene
Ez do tîya ra pey weş bibî/a.	Ez do keye pak bikera.
Ti do tîya ra pey weş bibî/a.	Ti do keye pak bikerî/a.
O do tîya ra pey weş bibo.	O do keye pak bikero.
A do tîya ra pey weş biba.	A do keye pak bikera.
Ma do tîya ra pey weş bibî/îme.	Ma do keye pak bikerî/îme.
Şîma do tîya ra pey weş bibî/ê.	Şîma do keye pak bikerî/ê.
Ê do tîya ra pey weş bibî/ê.	Ê do keye pak bikerî/ê.

2.5.2.2.3. Demo ameyox de antişê karê pêrabesteyî ke şikle karo ardimkerdox+kar da virazîyenî

Tablo 57. Demo ameyox de antişê karê ameyene çinîtene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	karo ardimkerdox +qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	do	bêr	a	çinîtene
ti (keso yh. diyîn)	do	bêr	î/a	çinîtene
o (keso yh. hîriyin- nêrî)	do	bêr	o	çinîtene
a (keso yh. hîriyin- makî)	do	bêr	a	çinîtene
ma (keso zh. yewîn)	do	bêr	î/îme	çinîtene
şîma (keso zh. diyîn)	do	bêr	î/ê	çinîtene
ê (keso zh. hîriyin)	do	bêr	î/ê	çinîtene

Tablo 58. Demo ameyox de antişê karê ameyene viraştene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	karo ardimkerdox + qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	do	bêr	a	viraştene
tî (keso yh. diyîn)	do	bêr	î/a	viraştene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	bêr	o	viraştene
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	bêr	a	viraştene
ma (keso zh. yewîn)	do	bêr	î/îme	viraştene
şîma (keso zh. diyîn)	do	bêr	î/ê	viraştene
ê (keso zh. hîriyin)	do	bêr	î/ê	viraştene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

ameyene rotene

ameyene viraştene

Banê mi do bêro rotene.

Pey banê mi de do baxçe bêro viraştene.

Banê to do bêro rotene

Pey banê to de do baxçe bêro viraştene.

Banê ey do bero rotene.

Pey banê ey de do baxçe bêro viraştene.

Banê aye do bero rotene.

Pey banê aye de do baxçe bêro viraştene.

Banê ma do bero rotene.

Pey banê ma de do baxçe bêro viraştene.

Banê şîma do bero rotene.

Pey banê şîma de do baxçe bêro viraştene.

Banê înan do bero rotene.

Pey banê înan de do baxçe bêro viraştene.

Tablo 59. Demo ameyox de antişê karê dayene kerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	karo ardimkerdox +qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	do	bid	a	kerdene
ti (keso yh. diyîn)	do	bid	î/a	kerdene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	bid	o	kerdene
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	bid	a	kerdene
ma (keso zh. yewîn)	do	bid	î/îme	kerdene
şima (keso zh. diyîn)	do	bid	î/ê	kerdene
ê (keso zh. hîriyin)	do	bid	î/ê	kerdene

• Ristimê karê ardimkerdoxî Zazakî de demo ameyox de de taybetmendîya bêqayde mojneno ra.

Tablo 60. Demo ameyox de antişê karê dayene wendene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	karo ardimkerdox +qertafê demî	qertafê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	do	bid	a	wendene
ti (keso yh. diyîn)	do	bid	î/a	wendene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	bid	o	wendene
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	bid	a	wendene
ma (keso zh. yewîn)	do	bid	î/îme	wendene
şima (keso zh. diyîn)	do	bid	î/ê	wendene
ê (keso zh. hîriyin)	do	bid	î/ê	wendene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

dayene kerdene

Ez do wendegeh dana viraştene.
 Ti do wendegeh danî/a viraştene.
 O do wendegeh dano viraştene.
 A do wendegeh dana viraştene.
 Ma do wendegeh danî/îme viraştene.
 Şima do wendegeh danî/ê viraştene.
 Ê do wendegeh danî/ê viraştene.

dayene wendene

Ez do qican dana wendene.
 Ti do qican danî/a wendene.
 O do qican dano wendene.
 A do qican dana wendene.
 Ma do qican danî/îme wendene.
 Şima do qican danî/ê wendene.
 Ê do qican danî/ê wendene.

Tablo 61. Demo ameyox de antişê karê eşkayene kerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	karo ardimkerdox +qertafê demî	qertaf ê kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	do	eşken	a	biker+a
ti (keso yh. diyîn)	do	eşken	î/a	biker+î/a
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	do	eşken	o	biker+o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	eşken	a	biker+a
ma (keso zh. yewîn)	do	eşken	î/îme	biker+î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	eşken	î/ê	biker+î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	eşken	î/ê	biker+î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

eşkayene kerdene

Ez do eşkena neqîş bikera.
 Ti do eşkena/î neqîş bikerî/a.
 O do eşkeno neqîş bikero.
 A do eşkena neqîş bikera.

Ma do êşkeni/ime neqış bikerî/îme.

Şima do êşkenî/e neqış bikerî/ê.

Ê do êşkenî/e neqış bikerî/ê.

Tablo 62. Demo ameyox de antişê karê ameyene darde kerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	karo ardimkerdox +qertafê demî	qertafê kesî	name/sifet+kar+ qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	bêr	a	darde +biker+a
ti (keso yh. diyîn)	do	bêr	î/a	darde + biker+î/a
o (keso yh. hîriyin- nêrî)	do	bêr	o	darde +biker+o
a (keso yh. hîriyin- makî)	do	bêr	a	darde + biker+a
ma (keso zh. yewîn)	do	bêr	î/îme	darde + biker+î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	bêr	î/ê	darde + biker+î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	do	bêr	î/ê	darde + biker+î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

ameyene darde kerdene

Ez do yewna hewte bêra darde bikera.

Ti do yewna hewte bêra/î darde bikera/î.

O do yewna hewte bêro darde bikero.

A do yewna hewte bêra darde bikera.

Ma do yewna hewte bêrî/ê darde bikerî/ê.

Şima do yewna hewte bêrî/ê darde bikerî/ê.

Ê do yewna hewte bêrî/ê darde bikerî/ê.

2.5.2.2.4. Demo ameyox de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye

besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî

Karê pêrabesteyî ke îdyom bî tena qisimêk demo ameyox de ancîyenî, qisimo gird demo ameyox de nêanciyenê. Çünke qalibê ke bi demo hîra îfade benî yanî dîlimê demî ke girewtê mîyanê xo, yew dîlimê demî yo dîyar nêyo yew dîlimê demî yo girewtişê mîyanê xo yo û bi qalibê demo hîra virazîyayo. Vateyê ke vîyarte de vera xo dîyê û do ameyox de zî her hal de vera xo vînenê.

Nimûne: "Feke xo bi xo bigîre"⁸⁶

Na cumle yena manaya ‘zaf qisey meke, bi manayî qisey bike’ ya. Heme dîlîmanê deman de vîyarena.

Vateyê pêrabesteyî ke îdyom bî manaya şîretkerdişî hewilnenî nêanciyenê, sey “dest pêkerdene, fek verdayene, dest kotiyene, derd antene” ke îdyom nêbî labelê vateyê ke qalib bî demo ameyox de ancîyenê.

Tablo 63. Demo ameyox de antişê karê dest pêkerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	name	ristime kar+ qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	dest	pêbiker	a
ti (keso yh. diyîn)	do	dest	pêbiker	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	do	dest	pêbiker	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	dest	pêbiker	a
ma (keso zh. yewîn)	do	dest	pêbiker	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	dest	pêbiker	î/e
ê (keso zh. hîriyin)	do	dest	pêbiker	î/e

⁸⁶Lezgin, e. e., r.72.

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

dest pêkerdene

Ez do xebata xo dest pêbikera.

Ti do xebata xo dest pêbikerî/a.

O do xebata xo dest pêbikero.

A do xebata xo dest pêbikera.

Ma do xebata xo dest pêbikerî/îme.

Şima do xebata xo dest pêbikerî/ê.

Ê do xebata xo dest pêbikerî/ê.

2.5.2.2.5. Demo ameyox de antişê karanê pêrabesteyî ke akîsi ra virazîyenî

Tablo 64. Demo ameyox de antişê karê piç piç kerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	name	ristime kar+ qertafê demî	qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	do	piçpiç	biker+a	a
ti (keso yh. diyîn)	do	piçpiç	biker+î/a	a/î
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	piçpiç	biker+o	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	piçpiç	biker+a	a
ma (keso zh. yewîn)	do	piçpiç	biker+î/îme	i/îme
şima (keso zh. diyîn)	do	piçpiç	biker+î/ê	î/e
ê (keso zh. hîriyin)	do	piçpiç	biker+î/ê	î/e

**Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî
piçpiç kerdene**

Ez do siba bi embaza xo rê piçpiç bikera.

Ti do siba bi embaza xo rê piçpiç bikerî/a.

O do siba bi embaza xo rê piçpiç bikero.

A do siba bi embaza xo rê piçpiç bikera.

Ma do siba bi embaza xo rê piçpiç bikerî/îme.

Şima do siba bi embaza xo rê piçpiç bikerî/ê.

Ê do siba bi embaza xo rê piçpiç bikerî/ê.

2.5.2.3. Demo Ameyox de Antişê Karanê Viraşte

2.5.2.3.1. Demo ameyox de antişê bi prefîksê yewheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 65. Demo ameyox de antişê karê aguznayene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	ristime kar+ qertafê demî	qertafe kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	do	biguzn	a	a
tî (keso yh. diyîn)	do	biguzn	î/a	a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	do	biguzn	o	a
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	biguzn	a	a
ma (keso zh. yewîn)	do	biguzn	î/îme	a
şima (keso zh. diyîn)	do	biguzn	î/e	a
ê (keso zh. hîriyin)	do	biguzn	î/e	a

Tablo 66. Demo ameyox de antişê karê pakerdene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	ristime kar+ qertafê demî	qertafe kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	do	biker+a	a	pa
ti (keso yh. diyîn)	do	biker+î/a	a/î	pa
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	do	biker+o	o	pa
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	biker+a	a	pa
ma (keso zh. yewîn)	do	biker+i/ime	î/îme	pa
şîma (keso zh. diyîn)	do	biker+î/e	î/e	pa
ê (keso zh. hîriyin)	do	biker+î/e	î/e	pa

Cumle de nimûneyê şuxulnayışî

aguznayene

Ez do toraq biguznaa.

Ti do toraq biguznî/a a.

O do toraq biguzno a.

A do toraq biguzna a.

Ma do toraq biguznî/îme a.

Şîma do toraq biguznî/êa.

Înan do toraq biguznî/êa.

pakerdene

Ez do perde bikera pa.

Ti do perde bikerî/apa.

O do perde bikero pa.

A do perde bikera pa.

Ma do perde bikerî/ime pa.

Şîma do perde bikerî/êpa.

Ê do perde bikerî/êpa.

2.5.2.3.2. Demo ameyox antişê bi prefiksê zafheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 67. Demo ameyox de antişê karê piragirotene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	ristime kar+ qertafê demî	qertafe kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	do	bigîr	a	pira
ti (keso yh. diyîn)	do	bigîr	î/a	pira
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	do	bigîr	o	pira
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	bigîr	a	pira
ma (keso zh. yewîn)	do	bigîr	î/îme	pira
şima (keso zh. diyîn)	do	bigîr	î/e	pira
ê (keso zh. hîriyin)	do	bigîr	î/e	pira

Tablo 68. Demo ameyox de antişê karê têraştene

zemîrê kesî	qertafê demo ameyox	ristime kar+ qertafê demî	qertafe kesî	prefîks
ez (keso yh. yewîn)	do	bipîş	a	têra
ti (keso yh. diyîn)	do	bipîş	î/a	têra
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	do	bipîş	o	têra
a (keso yh. hîriyin-makî)	do	bipîş	a	têra
ma (keso zh. yewîn)	do	bipîş	î/îme	têra
şima (keso zh. diyîn)	do	bipîş	î/ê	têra
ê (keso zh. hîriyin)	do	bipîş	î/ê	têra

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

piragirotene	têrapîştene
Ez do domanan bigîra pira.	Ez do derguş bipîşa têra.
Ti do domanan bigîra/î pira.	Ti do derguş bipîşa/î têra.
O do domanan bigîro pira.	O do derguş bipîşo têra.
A do domanan bigîra pira.	A do derguş bipîşa têra.
Ma do domanan bigîri/îme pira.	Ma do derguş bipîşi/îme têra.
Şima do domanan bigîri/e pira.	Şima do derguş bipîşî/e têra.
Ê do domanan bigîri/e pira.	Ê do derguş bipîşî/e têra.

2.5.3. Zazaki de Demo Vîyarteyo Dîyar

Sey demo vîyarteyo zanayî zî hesibîyeno, yew awanîya demo vîyarte yo. Serebuto ke yeno vatiş, rewşa ke feko yewin ra resnaya aye ra rewşa zanayîşî esta. Vîyarteyo dûrî yan zî vîyarteyo nezdî de karê ke virazîyayê û tamam biyê besteno qetîyet û dano fehmkerdîş. "Preterit(demo vîyarteyo dîyar) tim manaya vîyarteyo qetî hewilneno." ⁸⁷

Viyarte de virazîyayîşê karî û yê gureyî qetîyet qedîyayo îfade keno. Demo vîyarteyo dîyar, karan ra teber yeno nameyan zî.

Nimûne: Aye kêna zaf rindî bîy.

↓

name+qertafe demî+qertafe kesî

"Çalakîye verê cû ya, vate badê cû yo. Virazîyayîşê çalakîye qetîyî yo. Yê ke vate vano şahîd bîyo yan zî çalakî pêardê bi na rawe rê yeno vatiş." ⁸⁸

⁸⁷ Bedirxan, e. e., r. 136.

⁸⁸ Demir, e. e., r. 382.

" Raweya demo vîyarteyo dîyar, ristimê demo vîyarteyî ra gêni dest. Ristimê demo vîyarte qisimê mesderî ke erzîyayo ra qisimo ke mend o. Semedê ey ra awaniya ke sey demo vîyarteyo dîyar qebul kerdo, raweya demo vîyarteyo dîyarî yo ke raweya keso hîrêyin o."⁸⁹ No dem de zî rewşa transîtif û rewşa întansîtif yê karan gêni verê çiman û antiş virazîyeno.

2.5.3.1. Demo Vîyarteyo Dîyar de Antişê Karê Sadeyî

Tablo 69. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê nimitene

zemîrê kesî	ristimê karî+ qertafê demî
mi (keso yh. yewîn)	nimi+t
to (keso yh. dîyîn)	nimi+t
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	nimi+t
aye (keso yh. hîriyin-makî)	nimi+t
ma (keso zh. yewîn)	nimi+t
şîma (keso zh. dîyîn)	nimi+t
înan (keso zh. hîriyin)	nimi+t

• "Kare transîtifî zemîrane kesî yê neanteyî, zemîrane nişankerdene yê neanteyî û sifetane nişankerdene yê neanteyî sey kerdoxe gêni."⁹⁰

⁸⁹ Beki, e. e., r. 28-29.

⁹⁰ Gündüz, e. e., r. 227.

Tablo 70. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê vejîyayene

zemîrê kesî	ristimê karî+ qertafê demî	herfa pêragirêdayene+ qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	vejîya	y+a
ti (keso yh. diyîn)	vejîya	y+î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	vejîya	-
a (keso yh. hîriyin-makî)	vejîya	y+a
ma (keso zh. yewîn)	vejîya	y+i/ime
şima (keso zh. diyîn)	vejîya	y+î/e
ê (keso zh. hîriyin)	vejîya	y+î/e

• " Karê înransîtîfî zemîranê kesî yê anteyî, zemîranê nîşankerdene yê anteyî û sifetanê nîşankerde yê anteyî sey kerdoxe gênî."⁹¹

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

vejîyayene

Ez vejîyaya teber.

Ti vejîyayî/a teber.

O vejîyayo teber.

A vejîyaya teber.

Ma vejîyayî/îme teber.

Şima vejîyayî/ê teber.

Înan vejîyayî/ê teber.

⁹¹E.e., r. 227.

2.5.3.2. Demo Vîyarteyo Dîyar de Antişê Karê Pêrabesteyî

2.5.3.2.1. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê name+kar de virazîyenî

Tablo 71. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê ray dayene

zemîrê kesî	name	ristimê karî+qertafê demî
mi (keso yh. yewîn)	ray	da
to (keso yh. diyîn)	ray	da
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	ray	da
aye (keso yh. hîriyin-makî)	ray	da
ma (keso zh. yewîn)	ray	da
şima (keso zh. dîyin)	ray	da
înan (keso zh. hîriyin)	ray	da

Tablo 72. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê bawer kerdene

zemîrê kesî	name	ristimê karî +qertafê demî
mi (keso yh. yewîn)	bawer	kerd
to (keso yh. diyîn)	bawer	kerd
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	bawer	kerd
aye (keso yh. hîriyin-makî)	bawer	kerd
ma (keso zh. yewîn)	bawer	kerd
şima (keso zh. dîyin)	bawer	kerd
înan (keso zh. hîriyin)	bawer	kerd

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

ray dayene

Mi weçînayîş de ray da.

To weçînayîş de ray da.

Ey weçînayîş de ray da.

Aye weçînayîş de ray da.

Ma weçînayîş de ray da.

Şima weçînayîş de ray da.

Înan weçînayîş de ray da.

2.5.3.2.2. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê sifet+kar de virazîyenî

Tablo 73. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê rast kerdene

zemîrê kesî	sifet	ristimê karî +qertafê demî
mi (keso yh. yewîn)	rast	kerd
to (keso yh. diyîn)	rast	kerd
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	rast	kerd
aye (keso yh. hîriyin-makî)	rast	kerd
ma (keso zh. yewîn)	rast	kerd
şima (keso zh. dîyin)	rast	kerd
înan (keso zh. hîriyin)	rast	kerd

Tablo 74. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê xirab bîyene

zemîrê kesî	sifet	ristimê karî +qertafê demî	herfa pêragirêdayene+ qertafê kesî
ez (keso yh. yewîn)	xirab	bî	y+a
ti (keso yh. diyîn)	xirab	bî	y+î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	xirab	bî	-
a (keso yh. hîriyin-makî)	xirab	bî	y+ê
ma (keso zh. yewîn)	xirab	bî	y+î/îme
şima (keso zh. diyîn)	xirab	bî	y+î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	xirab	bî	y+î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

xirab biyene

Nîweşîye mi xirab bîya.

Nîweşîye to xirab bîyi/biya.

Nîweşîye ey xirab bî.

Nîweşîye aye xirab bîye.

Nîweşîye ma xirab bî/îme.

Nîweşîye şima xirab bîyî/ê.

Nîweşîye înan xirab bîyi/ê.

2.5.3.2.3. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekle karo ardimkerdox+kar de virazîyenî

Tablo 75. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê ameyene vatene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox+ qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	ame	y+a	vatene
ti (keso yh. diyîn)	ame	y+î/a	vatene
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	am	e	vatene
a (keso yh. hîriyin-makî)	ame	y+e	vatene
ma (keso zh. yewîn)	ame	y+î/îme	vatene
şima (keso zh. diyîn)	ame	y+î/ê	vatene
ê (keso zh. hîriyin)	ame	y+î/ê	vatene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

ameyene rotene

Banê mi ameya rotene.

Bane to ameyî/a rotene.

Bane ey ame rotene.

Bane aye ameye rotene.

Bane ma ameyî/îme rotene.

Bane şima ameyî/ê rotene.

Bane înan ameyî/ê rotene.

Tablo 76. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê dayene sawitene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox+ qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî	kar
mi (keso yh. yewîn)	da	y+a	sawitene
to (keso yh. dîyîn)	da	y+î/a	sawitene
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	da		sawitene
aye (keso yh. hîriyin-makî)	da	y+î	sawitene
ma (keso zh. yewîn)	da	y+î/îme	sawitene
şima (keso zh. dîyin)	da	y+î/ê	sawitene
înan (keso zh. hîriyin)	da	y+î/ê	sawitene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

dayene sawitene

Mi kard daya sawitene.

To kard dayî/a sawitene.

Ey kard da sawitene.

Aye kard dayî sawitene.

Ma kard dayî/îme sawitene.

Şima kard dayî/e sawitene.

Înan kard dayî/e sawitene.

Tablo 77. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê dayene pine kerdene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox +qertafe dem	qertafe kesî	name+kar
mi (keso yh. yewîn)	da	y+a	pine kerdene
to (keso yh. diyîn)	da	y+î/a	pine kerdene
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	da		pine kerdene
aye (keso yh. hîriyin-makî)	da	y+î	pine kerdene
ma (keso zh. yewîn)	da	y+î/îme	pine kerdene
şima (keso zh. dîyin)	da	y+î/ê	pine kerdene
înan (keso zh. hîriyin)	da	y+î/ê	pine kerdene

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

dayene pine kerdene

Mî solê sur daya pîne kerdene.

To solê sur dayî/a pîne kerdene.

Ey solê sur da pîne kerdene.

Aye solê sur dayî pîne kerdene.

Ma solê sur dayî/ime pîne kerdene.

Şima solê sur dayî/ê pîne kerdene.

Înan solê sur dayî/ê pîne kerdene.

2.5.3.2.4. Demo vîarteyo dîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî

Tablo 78. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê dest kewtene

zemîrê kesî	name	ristime kar+qertafe dem	qertafe kesî
ez (keso yh. yewîn)	dest	kewt	a
ti (keso yh. diyîn)	dest	kewt	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	dest	kewt	
a (keso yh. hîriyin-makî)	dest	kewt	î/e
ma (keso zh. yewîn)	dest	kewt	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	dest	kewt	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	dest	kewt	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

sere wedartene

Ma semedê xoserî sere dart we.

To semed xoserî sare dart we.

Ey semed xoserî sare dart we.

Aye semed xoserî sare dart we.

Ma semed xoserî sare dart we.

Şima semed xoserî sare dart we.

Ê semed xoserî sare dart we.

2.5.3.2.5. Demo vîarteyo dîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke akîs ra virazîyenî

Tablo 79. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê gix kerdene

zemîrê kesî	sîfat	ristime kar+qertafe dem
mi (keso yh. yewîn)	gix	kerd
to (keso yh. diyîn)	gix	kerd
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	gix	kerd
aye (keso yh. hîriyin-makî)	gix	kerd
ma (keso zh. yewîn)	gix	kerd
şîma (keso zh. dîyin)	gix	kerd
înan (keso zh. hîriyin)	gix	kerd

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

gix kerdene

Gerguşê mi gix kerd.

Gerguşê to gix kerd.

Gerguşê ey gix kerd.

Gerguşê aye gix kerd.

Gerguşê ma gix kerd.

Gerguşê şîma gix kerd.

Gerguşê înan gix kerd.

2.5.3.3. Demo Vîyarteyo Dîyar de Antişê Karanê Viraşte

2.5.3.3.1. Demo vîyarteyo dîyar de antişê bi prefiksê yewheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 80. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê têdayene

zemîrê kesî	prefîks	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene+qert afe kesî
mi (keso yh. yewîn)	tê	da	y+a
to (keso yh. diyîn)	tê	da	y+î/a
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	tê	da	-
aye (keso yh. hîriyin-makî)	tê	da	y+î
ma (keso zh. yewîn)	tê	da	y+î/îme
şima (keso zh. dîyin)	tê	da	y+î/ê
înan (keso zh. hîriyin)	tê	da	y+î/ê

Tablo 81. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê weçînetene

zemîrê kesî	prefîks	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî
mi (keso yh. yewîn)	we	çînî	y+a
to (keso yh. diyîn)	we	çînî	y+î/a
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	we	çînî	
aye (keso yh. hîriyin-makî)	we	çînî	y+a
ma (keso zh. yewîn)	we	çînî	y+î/îme
şima (keso zh. dîyin)	we	çînî	y+î/ê
înan (keso zh. hîriyin)	we	çînî	y+î/ê

• Zazakî de karê viraşteyî ke bi prefîksanê yewheceyînan virazîyenê de prefîks peynîye de zî çew eşkeno bişuxulne yo, tayê karî nêqaydeyê rê nêbenî û peynîye de nêşuxulîyenê. Karo ke cor de yo ney rê nimûne yo.

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

wedayene

Lew mi daya we.

Lew to dayî/a we.

Lew ey da we.

Lew aye dayî we.

Lew ma dayî/îme we.

Lew şîma dayî/ê we.

Lew înan dayî/ê we.

2.5.3.3.2. Demo vîarteyo dîyar de antişê bi prefîksê zafheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 82. Demo vîarteyo dîyar de antişê karê piraşanayene

zemîrê kesî	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî	prefîks
mi (keso yh. yewîn)	şana	y+a	pira
to (keso yh. diyîn)	şana	y+î/a	pira
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	şana		pira
aye (keso yh. hîriyin- makî)	şana	y+a	pira
ma (keso zh. yewîn)	şana	y+î/îme	pira
şîma (keso zh. dîyin)	şana	y+î	pira
înan (keso zh. hîriyin)	şana	y+î	pira

Tablo 83. Demo vîyarteyo dîyar de antişê karê cêravetene

zemîrê kesî	prefîks	ristime kar+qertafe dem
mi (keso yh. yewîn)	cêra	ve+t
to (keso yh. diyîn)	cêra	ve+t
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	cêra	ve+t
aye (keso yh. hîriyin-makî)	cêra	ve+t
ma (keso zh. yewîn)	cêra	ve+t
şima (keso zh. dîyin)	cêra	ve+t
înan (keso zh. hîriyin)	cêra	ve+t

• Zazakî de karê viraşteyî ke bi prefîksanê yewheceyînan virazîyenê de prefîks peynîye de zî çew eşkeno bişuxulne yo, tayê karî nêqaydeyê rê nêbenî û peynîye de nêşuxulîyenê. Karo ke cor de yo ney rê nimûne yo.

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

piranayene

Mi koçike pîl naya pira.

To koçike pîl nayî/a pira.

Ey koçike pîl na pira.

Aye koçike pîl naya pira.

Ma koçike pîl nayî/îme pira.

Şima koçike pîl nayî/ê pira.

Înan koçike pîl nayî/ê pira.

2.5.4. Zazakî de Demo Vîarteyo Nêdîyar

Demo vîarteyo nedîyar, sey demo vîarteyo ke eşnawitîyo name beno, "karo ke zereyê bîyayîş u kerdişî de şîyo vera demo ke tede yo ra hîna ver pêameyo ancax qîseykerdox ney nêvînenno, nêzano, yewê bînî ra eşnawito û musayo yan zî ferqê ey de nêbo nejmîrîyo û badê cû pêhesîyayo yan zî dîyo dano zanayîş yê qalibo ke şekilêk û demêk o."⁹²

Na rawe de, hete qîseykerdoxî ra dîyayîş û eşnawitîş babeta qîseyî nê yo, yewê bînî ra rewşa ke eşnawito û musayê esta. "Rewş û karo ke nêbîyo, la bîyayîşe ey pawîyeno, îfadekerdişe înan de şuxulîyeno."⁹³

Vajîyayîşê sanike û fîqrayan de zî pêroyî halê qaydeyin de tim raweya demo vîarteyo eşnawitî şuxulîyena.

Tîya karî goreyê rewşanê transîtîf-întransîtîfi rê ancîyenê.

Zazakî de demo vîarteyo dîyar zî sey demo vîarteyo nedîyar, raweya demo vîarteyî ra virazîyeno la qertafê kesane ke girewtî ferqîye ramojneno.

2.5.4.1. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê sadeyî

Tablo 84. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê kiştene

zemîrê kesî	ristime kar+qertafe dem
mi (keso yh. yewîn)	kişta/o
to (keso yh. diyîn)	kişta/o
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	kişto
aye (keso yh. hîriyin-makî)	kişta
ma (keso zh. yewîn)	kişto
şima (keso zh. dîyin)	kişta/o
înan (keso zh. hîriyin)	kişto

⁹² Korkmaz, e. e., r. 600.

⁹³ Hasan Çiftçi, *Uygulamalı Farsça Gramer (GramerMetin-Sözlük)*, Eser Ofset Basın Yayın Mat., Erzurum, 2013, r. 100.

Tablo 85. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê karê reqesîyene

zemîrê kesî	ristime kar	herfa pêragirêdayene+qertafe kesî
ez (keso yh. yewîn)	reqesî	y+a
ti (keso yh. diyîn)	reqesî	y+î/a
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	reqesî	y+o
a (keso yh. hîriyin-makî)	reqesî	y+a
ma (keso zh. yewîn)	reqesî	y+î/îme
şima (keso zh. diyîn)	reqesî	y+ê
ê (keso zh. hîriyin)	reqesî	y+ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

ramitene

Mî hegayo gird ramito.

To hega gird ramita/o.

Ey hega gird ramito.

Aye hega gird ramita.

Ma hega gird ramito.

Şima hega gird ramita/o.

Înan hega gird ramito.

2.5.4.2. Demo Vîarteyo Nêdîyar de Antişê Karê Pêrabesteyî

2.5.4.2.1. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê name+kar de virazîyenî

Tablo 86. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare tehn dayene

zemîrê kesî	name	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene +qertafe kesî
mi (keso yh. yewîn)	tehn	da	y+î/a
to (keso yh. diyîn)	tehn	da	y+o
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	tehn	da	y+a
aye (keso yh. hîriyin-makî)	tehn	da	y+a
ma (keso zh. yewîn)	tehn	da	y+e
şima (keso zh. dîyin)	tehn	da	y+e
înan (keso zh. hîriyin)	tehn	da	y+e

2.5.4.2.2. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekilê sifet+kar de virazîyenî

Tablo 87. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dûr kewtene

zemîrê kesî	sifet	ristime kar+qertafe dem	qertafe kesî
ez (keso yh. yewîn)	dûr	kewt	a/o
ti (keso yh. diyîn)	dûr	kewt	a/o
o (keso yh. hîriyin-nêrî)	dûr	kewt	o
a (keso yh. hîriyin-makî)	dûr	kewt	a
ma (keso zh. yewîn)	dûr	kewt	o
şima (keso zh. dîyin)	dûr	kewt	a/o
ê (keso zh. hîriyin)	dûr	kewt	o

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

dûr kewtene

Ez welat ra zaf dûr kewta.

Ti welat ra zaf dûr kewte/a.

O welat ra zaf dûr kewto.

A welat ra zaf dûr kewta.

Ma welat ra zaf dûr kewte.

Şima welat ra zaf dûr kewte.

Ê welat ra zaf dûr kewte.

2.5.4.2.3. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karê pêrabesteyî ke şekle karo ardimkerdox+kar de virazîyenî

Tablo 88. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare ameyene vatene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox+ qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî	kar
ez (keso yh. yewîn)	ame	y+a	vatene
ti (keso yh. diyîn)	ame	y+î/a	vatene
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	ame	y+o	vatene
a (keso yh. hîriyin-makî)	ame	y+a	vatene
ma (keso zh. yewîn)	ame	y+î/îme	vatene
şima (keso zh. diyîn)	ame	y+î/ê	vatene
ê (keso zh. hîriyin)	ame	y+î/ê	vatene

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

ameyene wendene

Kitabe mi no newe ameya wendene.

Kitabe to newe ameyî/a wendene.

Kitabe ey newe ameyo wendene.

Kitabe aye newe ameya wendene.

Kitabe ma newe ameyî/îme wendene.

Kitabe şima newe ameyî/ê wendene.

Kitabe înan newe ameyî/ê wendene.

Tablo 89. Demo vîyarteyo nêdiyar de antişê kare dayene sawitene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox+ qertafe dem	herfa pêragirêdayene +qertafe kesî	kar
mi (keso yh. yewîn)	da	y+î/a	sawitene
to (keso yh. diyîn)	da	y+o	sawitene
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	da	y+a	sawitene
aye (keso yh. hîriyin-makî)	da	y+a	sawitene
ma (keso zh. yewîn)	da	y+e	sawitene
şima (keso zh. dîyin)	da	y+e	sawitene
înan (keso zh. hîriyin)	da	y+e	sawitene

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

dayene wendene

Mî camî de mewlîd dayî/a wendene.

To camî de mewlîd dayo wendene.

Ey camî de mewlîd daya wendene.

Aye camî de mewlîd daya wendene.

Ma camî de mewlîd dayê wendene.

Şima camî de mewlîd dayê wendene.

Înan camî de mewlîd dayê wendene.

Tablo 90. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dayene pîne kerdene

zemîrê kesî	karo ardimkerdox + qertafe dem	herfa pêragirêdayene +qertafe kesî	name/kar
mi (keso yh. yewîn)	da	y+î/a	pîne kerdene
to (keso yh. diyîn)	da	y+o	pîne kerdene
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	da	y+a	pîne kerdene
aye (keso yh. hîriyin- makî)	da	y+a	pîne kerdene
ma (keso zh. yewîn)	da	y+e	pîne kerdene
şima (keso zh. dîyin)	da	y+e	pîne kerdene
înan (keso zh. hîriyin)	da	y+e	pîne kerdene

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

ameyene pay kerdene

Îşlig ke mi deşt ameya pay kerdene.

Îşlig ke to deşt ameyî/a pay kerdene.

Îşlig ke ey deşt ameyo pay kerdene.

Îşlig ke aye deşt ameya pay kerdene.

Îşlig ke ma deşt ameyî/îme pay kerdene.

Îşlig ke şima deşt ameyî/ê pay kerdene.

Îşlig ke înan deşt ameyî/ê pay kerdene.

2.5.4.2.4. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke bi manaye besyayî/manadaro îdyomin ra virazîyenî

Tablo 91. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare dest kewtene

zemîrê kesî	name	ristime kar+qertafe dem	qertafe kesî
ez (keso yh. yewîn)	dest	kewt	a
ti (keso yh. diyîn)	dest	kewt	î/a
o (keso yh. hîriyin-nêfî)	dest	kewt	Î
a (keso yh. hîriyin-makî)	dest	kewt	î
ma (keso zh. yewîn)	dest	kewt	î/îme
şima (keso zh. diyîn)	dest	kewt	î/ê
ê (keso zh. hîriyin)	dest	kewt	î/ê

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

çim şikite

Mi çim şikito bi ê xortî.

To çim şikito bi ê xortî.

Ey çim şikito bi ê xortî.

Aye çim şikito bi ê xortî.

Ma çim şikito bi ê xortî.

Şima çim şikito bi ê xortî.

Înan çim şikito bi ê xortî.

2.5.4.2.5. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê karanê pêrabesteyî ke akîsi ra virazîyenî

Tablo 92. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare gix kerdene

zemîrê kesî	sifet	ristime kar+qertafe dem	qertafe kesî
mi (keso yh. yewîn)	gix	kerd	a/o
to (keso yh. diyîn)	gix	kerd	a/o
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	gix	kerd	o
aye (keso yh. hîriyin-makî)	gix	kerd	a
ma (keso zh. yewîn)	gix	kerd	o
şima (keso zh. dîyin)	gix	kerd	a/o
înan (keso zh. hîriyin)	gix	kerd	o

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

milç kerdene

Mi lajê birayê xo milç kerda/o.

To lajê birayê xo milç kerda/o.

Ey lajê birayê xo milç kerdo.

Aye lajê birayê xo milç kerda.

Ma lajê birayê xo milç kerdo.

Şima lajê birayê xo milç kerda/o.

Înan lajê birayê xo milç kerdo.

2.5.4.3. Demo Vîarteyo Nêdîyar de Antişê Karanê Viraşte

2.5.4.3.1. Demo vîarteyo nêdîyar deantişê bi prefiksê yewheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 93. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare tadayene

zemîrê kesî	prefîks	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî
mi (keso yh. yewîn)	tê	da	y+î/a
to (keso yh. diyîn)	tê	da	y+o
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	tê	da	y+a
aye (keso yh. hîriyin-makî)	tê	da	y+a
ma (keso zh. yewîn)	tê	da	y+e
şima (keso zh. dîyin)	tê	da	y+e
înan (keso zh. hîriyin)	tê	da	y+e

Tablo 94. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare weçînîtene

zemîrê kesî	prefîks	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî
mi (keso yh. yewîn)	we	çînî	y+a/î
to (keso yh. diyîn)	we	çînî	y+o
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	we	çînî	y+a
aye (keso yh. hîriyin-makî)	we	çînî	y+a
ma (keso zh. yewîn)	we	çînî	y+e
şima (keso zh. dîyin)	we	çînî	y+e
înan (keso zh. hîriyin)	we	çînî	y+e

• Zazakî de karê viraşteyî ke bi prefîksanê yewheceyînan virazîyenê de prefîks peynîye de zî çew eşkeno bişuxulne yo, tayê karî nêqaydeyê rê nêbenî û peynîye de nêşuxulîyenê. Karo ke cor de yo ney rê nimûne yo.

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

afînayene

Mi cilan şaneşîye de fînaya/î a.

To cilan şaneşîye de fînayo a.

Ey cilan şaneşîye de fînaya a.

Aye şaneşîye de fînaya a.

Ma cilan şaneşîye de fînaye a.

Şima cilan şaneşîye de fînaye a.

Înan cilan şaneşîye de fînaye a.

pakerdene

Mi perdeyo tûlîn kerda/o pa.

To perdeyo tûlîn kerda/o pa.

Ey perdeyo tûlîn kerdo pa.

Aye perdeyo tûlîn kerda pa.

Ma perdeyo tûlîn kerdo pa.

Şima perdeyo tûlîn kerda/o pa.

Înan perdeyo tûlîn kerdo pa.

2.5.4.3.2. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê bi prefiksê zafheceyînan ra kare viraşteyî

Tablo 95. Demo vîarteyo nêdîyar de antişê kare piraşanayene

zemîrê kesî	ristime kar+qertafe dem	herfa pêragirêdayene+ qertafe kesî	prefiks
mi (keso yh. yewîn)	şana	y+a/î	pira
to (keso yh. diyîn)	şana	y+o	pira
ey (keso yh. hîrîyin-nêrî)	şana	y+a	pira
aye (keso yh. hîriyin-makî)	şana	y+a	pira
ma (keso zh. yewîn)	şana	y+e	pira
şima (keso zh. dîyin)	şana	y+e	pira
înan (keso zh. hîriyin)	şana	y+e	pira

Tablo 96. Demo vîyarteyo nêdîyar de antişê kare cêravetene

zemîrê kesî	prefîks	ristime	qertafe kesî
mi (keso yh. yewîn)	cêra	vet	a/o
to (keso yh. diyîn)	cêra	vet	a/o
ey (keso yh. hîriyin-nêrî)	cêra	vet	o
aye (keso yh. hîriyin-makî)	cêra	vet	a
ma (keso zh. yewîn)	cêra	vet	o
şîma (keso zh. dîyin)	cêra	vet	a/o
înan (keso zh. hîriyin)	cêra	vet	o

• Zazakî de karê viraşeyî ke bi prefîksanê yewheceyînan virazîyenê de prefîks peynîye de zî çew eşkeno bişuxulne yo, tayê karî nêqaydeyê rê nêbenî û peynîye de nêşuxulîyenê. Karo ke cor de yo ney rê nimûne yo.

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

cêra vetene

Mi la yo aluznayi cêra veta/o.

To la yo aluznayi cêra veta/o.

Ey la yo aluznayi cêra veto.

Aye la yo aluznayi cêra veta.

Ma la yo aluznayi cêra veto.

Şîma la yo aluznayi cêra veta/o.

Înan la yo aluznayi cêra veto.

2.6. Zazakî de Demo Pêrabestayîdar/Karê Rawedar yê Pêrabeste

Korkmaz, wina vana; "Karê rawedar yê pêrabeste, sey zereyê înan de yew ra ziyade raweyî estê karan dano şinasnayiş "⁹⁴ û wîna dewam kena "karanê rawedar yê sadeyî de yew qertafê raweyî esto, şekilê antişî yê karanê rawedar yê pêrabesteyî de zafane di tay cayan de hîrê hebî qertafê raweye benî. Her çiqas sey termêkî ronîştî bo zî termê rawedar yê karê demdar yê pêrabeste şuxulîyenî, tîya di demî cîya çin ê. nînan ra yê verin, rast ra rast karanê antişî de derheqê pîyagêrayiş û helwestê kesî de yeno hesabê qertafê şekil û tarzê ey. Fonksîyonê xeber vilakerdişê demî serê qertafo ke badê cû yeno. Peynîye de yew heb elemanê demî esto."⁹⁵

Zazakî de hîri demo pêrabestayîdar ra vate yeno vatiş.

1-Demo Vîyarteyo Nikayîn/Hîra

2-Demo Vîyarteyo Nîyetin

3- Demo Vîyarteyo Nedîyaro Verin

"Qertafê antişî yê demo vîyarteyo nikayîn, yê demo vîyarteyo nîyetin, yê hîkayeya heme raweya waştîşî –ene yo."⁹⁶

2.6.1.1. Zazakî de demo vîyarteyo nikayîn û hîra

"Demo vîyarteyo nikayîn, demo ke karêk û çalakîyêk tede dewam kena hetê vîyarte ra îfade bena. Hîkayeya demo vîyarteyo hîra de, vîyarte de ameya raste û demêko hîra mîyanê xo de hewineno gure, bîyayîş û çalakî keno hetê demo hîra û wina îfade keno."⁹⁷

Zazakî de hîkayeya demo vîyarteyo nikayîn û demo vîyarteyo hîra semedo ke eynî şekil de ancîyenê ma yew ca de gênî dest

⁹⁴ Korkmaz, *e. e.*, r. 730.

⁹⁵ *E. e.*, r. 732.

⁹⁶ Gündüz, *e. e.*, r. 247-248.

⁹⁷ Oğur, *e. e.*, r. 176.

"Antişê nê demî de obje nêrî, makî yan zî zafhûmar bibo formê antişî de yew bedîlîyayîş nêvirazena."⁹⁸ Hikayeya Demo vîyarteyo nikayin/hîra de ristimê karî qertafê –ene gêno. Heto bîn ra name, sifet, prefîks û elemananê bîn ke karo pêrabeste û karê îdyomî anî raste, ancîyayîşê karî de bedîlîyayîş nêbeno. (Bonê tablo 97)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Mi zaningeha de wendêne.

Ti ina babete de zaf zur kerdêne.

O herse ameyêne keye.

Pisînge a ameyene şutêne.

Ma a ciran ra fek verdayêne.

Şima ina la bestêne pira.

Ê ser pird ra çing dayêne.

⁹⁸ Çem, *e. e.*, r. 156.

Tablo 97. Demo vîarteyo nikayin/hîra dê antişê karan

		zemîrên kesî											
		ez	ti	o	a	ma	şima	ê					
karo sade		wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	wendene	
karo pêrabeste (name+kar)		zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	zurî kerdene	
karo pêrabeste (sifet+kar)		hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	hêrsê ameyene	
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)		ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	ameyene şutene	
karo pêrabeste (karo ardikerdox+name/sifet/zemîr +kar)		ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	ameyene fehîm kerdene	
karo pêrabeste (manaye besyayî/manadaro îdyomîn)		fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	fek verdayene	
Karo pêrabeste (akîs)		çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	çîng dayene	
karo viraşte (prefîkse yh.)		cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	cîgêrayene	
karo viraşte (prefîkse zh.)		pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/b estene pira	pirabestene/be stene pira	

2.6.1.2. Zazakî de demo vîyarteyo nîyetîn

Na rawe de, rewşa ke raver de bena, hetê vîyarte ra şawenî û şuxulnenî. Rewşêka ke ameyox de bena zî hema esta, hema rewşêka pêneameya zî esta. yew rewşe tesewir bîya, plan bîya labelê hema pêneameya. Yanî vîyarte de raweya pêrabesteya ke senîniya ameyoxî hewilnena.

" Samedê antişê demo vîyarteyo nîyetin serê ristimê mesderî yê karî de prefîksê –bi, peynîye de zî qertafê –ene yeno. Heto bîn ra nê karî ra verî de partîkelê 'do' yeno."⁹⁹ (Bonê tablo 98)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Mi do biwendene, o wext de wîna nêbenî.

Ti do keye aye de zur bikerdene, ez zana.

O do biameyene şutene, benî pak.

A do fek verdayene, wîna bi hol.

Ma do biameyene fehm kerdene, la kês nêame û ma ra zî nêvatî.

Şima do bibestene pira, tûrik a nêbenî.

Ê do fek biverdayene lej nêbenî.

⁹⁹ Gündüz, e. e., r. 255.

Tablo 98. Demo vîyarteyo nîyetin de antişê karan

		zemîrên kesî										
	ez/mî	tî	o/ey	a/aye	ma	şîma	înan/ê					
karo sade	do biwendene	do biwendene	do biwendene	do biwendene	do biwendene	do biwendene	do biwendene	do biwendene				
karo pêrabeste (name+kar)	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene	do zûr bikerdene				
karo pêrabeste (sifet+kar)	do hêrsê biameyene	do hêrsê biameyene	do hêrsê biameyene	do hêrsê biameyene	do bihêrsê ameyene	do hêrsê biameyene	do hêrsê biameyene	do hêrsê biameyene				
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	do biameyene şutene	do biameyene şutene	do biameyene şutene	do biameyene şutene	do biameyene şutene	do biameyene şutene	do biameyene şutene	do biameyene şutene				
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/zemîr+kar)	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene	do biameyene fehîm kerdene				
karo pêrabeste (manaye besyayî/manaye îdyomî)	do fek biverdayene	do fek biverdayene	do fek biverdayene	do fek biverdayene	do fek biverdayene	do fek biverdayene	do fek biverdayene	do fek biverdayene				
karo pêrabeste (akîs)	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene	do çîng bîdayene				
karo viraşte (prefikse yh.)	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene	do bicîgêrayene				
karo viraşte (prefikse zh.)	do bipirabestene/bibes tene pira	do bipirabestene/bib estene pira	do bipirabestene/bib /bestene pira	do bipirabestene/bib îbestene pira	do bipirabestene/bib estene pira	do bipirabestene/bib estene pira	do bipirabestene/bib estene pira	do bipirabestene/bib estene pira				

2.6.1.3. Zazakî de demo vîyarteyo nedîyaro veren

Antişê karî yê demo pêrabestayîdar ra yew o. Vîyarte de yew serebût ameya referans girewtîş ey ra hîna ver serebûto ke pêameyo resenenîû haya qîseykerdoxî û goşdarîkerdoxî esta ke serebûtê vîyarte anî vîr tîya şuxulîyenê. "No dem, yew serebuto ke vîyarte de sey hîkaye yeno vatiş yan zî yewna serebuto ke ver ey serebute ra bîyo semede îfadekerdişe înan şuxulîyeno."¹⁰⁰

"No dem govdeyê demo vîyarteyî esas gênî û virazenî. Karo ardimkero 'bîyene', govdeyê demo vîyarteyo esas ra pey yeno."¹⁰¹ (Bonê tablo 99)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Mi fek verdaybîya, ay semed ra veng nêdûna xo.

Ti zûr kerdibî, ez zana.

O ser uca de çing daybî.

A nêameybîya fehm kerdene, ay semed ra xemgin a.

Ma no bebete ser cigeraybî.

Şima zere ra hêrsê ameybî têver.

Ê zûr kerdibî, ma fehm kerdibî.

¹⁰⁰Hasan Çiftçi, *Uygulamalı Farsça Gramer (GramerMetin-Sözlük)*, Eser Ofset Basın Yayın Mat., Erzurum, 2013, r. 102.

¹⁰¹ Oğur, e. e., r. 187.

Tablo 99. Demo vîyarteyo nedîyar o veren deantişê karan

zemîrên kesî									
	ez/mi	ti	o/ey	a/aye	ma	şima	îman/ê		
karo sade	wendîbî	wendîbî	wendîbî	wendîbî	wendîbîy	wendîbî	wendîbî		
karo pêrabeste (name+kar)	zurî kerdîbî	zurî kerdîbî	zurî kerdîbî	zurî kerdîbî	zurî kerdîbîy	zurî kerdîbî	zurî kerdîbî		
karo pêrabeste (sifet+kar)	hêrsê ameybîya	hêrsê ameybîy/ameybîya	hêrsê ameybî	hêrsê ameybî	hêrsê ameybî	hêrsê ameybî	hêrsê ameybî		
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	ameybîya şutene	ameybîya/ameybîy şutene	ameybî şutene	ameybî şutene	ameybî şutene	ameybî şutene	ameybî şutene		
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/z emîr+kar)	ameybîya fehm kerdene	ameybîya/ameybîy fehm kerdene	ameybî fehm kerdene	ameybî fehm kerdene	ameybî fehm kerdene	ameybî fehm kerdene	ameybî fehm kerdene		
karo pêrabeste (manaye besayî/manaye îdyomî)	fek verdaybîya	fek verdaybîya/verdaybîy	fek verdaybî	fek verdaybî	fek verdaybî	fek verdaybî	fek verdaybî		
karo pêrabeste (akîs)	çing daybîya	çing daybîya/daybîy	çing daybî	çing daybî	çing daybî	çing daybî	çing daybî		
karo viraşte (prefiksê yh.)	Cigêraybîya	cigêraybîya/cigeraybîy	cigêraybî	cigêraybî	cigêraybî	cigêraybî	cigêraybî		
karo viraşte (prefiksê zh.)	pirabestîbî/be stîbî pira	pirabestîbî/bestîbî pira	pirabestîbî/b estîbî pira	pirabestîbî/be stîbî pira	pirabestîbî/bes tîbî pira	pirabestîbî/ bestîbî pira	pirabestîbî/ bestîbî pira		

QISMO HÎRÊYÎN

3.1. Zazakî de Raweya Waştîşî

Semedo ke na rawe îfadeyê demî nêgêna mîyanê xo, termê tesewir kerdişî zî yeno şuxulnayış. Herinda demî de manaya waştîşî esta. Raweya waştîşt qertafê raweye yê ke şekil danî vilakerdiş. Nê demî îfade nêkenî, tarzê virazîyayış yê tevgerê ke karî dayo vilakerdiş îfade kenê. Derheqê raweyan de Tufan Demir vînayîşê xo wîna îzehet kerdo: " raweyê ke virazîyayışê çalakîye ganîye vînenê, yê ke wazenê, yê ke bestenê şertî, yê ke qayilê, yê ke kerem kenê raweyê waştîşî yê. Manaya demî nêhewilnenî. Ancax hemeyan de sey nerasterast manaya demo ameyoxî esta."¹⁰²

Na babete ser o Zeynep Korkmaz zî wîna vana:

"Pêameyişê hetê negatîfî yan zî pozîtîfî yê karî de, tesewir bîyê ke mîyanê têgînê waştîşî, fermanî, şertî û ganîyîye de raweyê ke dan ê. Nê raweyî, hîna nêbîyê labelê bîyayîşê înan şekilanê waştîş, ferman, şert û ganîyîye de raweyê ke tesewir benê. Raweyanê tesewir kerdişî, bi qertafê dîyardar ke şekil mojnênê ra virazîyeno. Nê qertafî sey raweyanê xebere têgînê demî yo akerde û dîyardar nêhewilnenê. Ancax elemanê demî ra tepîya nêmanenî. Nê raweyî, semedo ke yew meyl, yew waştîş, yew ferman yan zî yew ganîyîya qiseykedoxî ardo ziwan, hetê şertê pêameyişî ra nerasterast bo zî reyna ameyoxêko nedîyar û demo nikayîn mîyanê xo de hewilneno. Nê raweyan sebebê goreyê deman nê, goreyê fonksiyonanê xo namedayişê înan, taybetîya ramojnayış yê demêko akerde nê yê."¹⁰³

¹⁰²Demir, e. e., r. 390.

¹⁰³Korkmaz, e. e., r. 647.

Nimûne : Gani to biwendene.

Na cumle de çalakîyêka wazenî bivirazîyo, na çalakîya wendişî ya, na çalakîye pê nêameya. Derheqê çalakîya pê nêameya de dîyayiş, waştîş ardo ziwan. Dîlîmê demî ke qîsey bîyayo, vîyarte de bîyo û yew dîlîmê demî ke qedîya yo. Yanî yew qirpîyê “demo vîyarte” yo qefilnayî esto. Çalakîye zî pê nêameya. Pê nêameyîşê çalakîye tîya manaya demî ke daya vînd nêkeno.

Zazakî de raweyê waştîşî nê sernuşteyan de ma do gêni dest:

- 1- Raweya Waştîşî û Hikayêya Raweya Waştîşî
- 2- Raweya Ganîyîye û Hikayêya Raweya Ganîyîye
- 3- Raweya Şertî û Hikayêya Raweya Şerti
- 4- Raweya Fermanî

3.1.1. Raweya waştîşî

“wa” anî serê kerdexo ke karî girewto. "Karanê ke raweya waştîşî tede şuxulîyeno, awanîya transîtf-întransîtf ferq nêkena."¹⁰⁴ Raweya waştîşî de tena manaya şîret û waştîşî çin a. Nê manayan ra teber yew ra zaf manaye mîyanê xo de hewilnenî. Nê manayan ma eşkenî wîna rêze bike: Şertî, fermanî, ganîyîye, bi rayîrê waştîşî ganîyîye, bi rayîrê dua waştîşî, bi rayîrê lakve kerdişî waştîşî, temenî dano vila kerdiş. Înan ra wet ney manayan zî kirişneno: Şîretan, serbestîye, tercih, şîretan de ganîyîye, bi rayîrê fermanî ra ganîyîye, bi rayîrê lome kerdişî ra cihet dayîşî zî dano vila kerdiş. (Bonê tablo 100)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Wa ez Ankare de biwanî/a.

Wa ti Ankare de biwanî.

Wa o Ankare de biwano.

¹⁰⁴ Gündüz, e. e., r. 312.

Wa a Ankare de biwana.

Wa ma na kitab cîgeraybî/îme.

Wa şima na kitab cigeraybî/ê.

Wa ê na kitab cîgeraybî/ê.

Tablo 100. Raweya waştîşî de antişê karan

wa	zemîrên kesî									
	Ez	tî	O	a	ma	şîma	înan			
karo sade	biwendena	biwendeni/a	biwendeno	biwendena	biwendeni/îme	biwendeni/ê	biwendeni/ê			
karo pêrabeste (name+kar)	zurî bikera	zurî bikerî/a	zurî bikero	zurî bikera	zurî bikerî/îme	zurî bikerî/ê	zurî bikerî/ê			
karo pêrabeste (sifet+kar)	hêrsê ameybîya	hêrsê ameybî/a	hêrsê ameybo	hêrsê ameya	hêrsê ameybî/îme	hêrsê ameybî/e	hêrsê ameybî/ê			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	ameybîya şutena	ameybîya/ameybîy şutenî/ê	ameybî şuteno	ameybî şutene	ameybî/îme şutene	ameybî şutene	ameybî şutene			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/zemî r+kar)	ameybîya fehîm kerdena	ameybîya fehîm kerdene	ameybîyo fehîm kerdeno	ameybîya fehîm kerdena	ameybî/îme fehîm biker	ameybî fehîm bikerê/î	ameybî fehîm bikerdene			
karo pêrabeste (manaye besyayî/manaye îdyomî)	fek verdaybîya	fek verdaybîya	fek verdaybîyo	fek verdaybîya	fek verdaybî/îme verdaybî/e	fek verdaybî/e	fek verdaybî			
karo pêrabeste (akîs)	çîng daybîya	çîng daybîya	çîng daybo	çîng daybî	çîng daybî	çîng daybî	çîng daybî			
karo viraşte (prefikse yh.)	cigêraybîya	cigêraybîya/î	cigêraybo	cigêraybîya	cigêraybî/îme	cigêraybî/e	cigêraybî/ê			
karo viraşte (prefikse zh.)	pirabibesta/bibesta pira	pirabibestî/a>bibes tî/a pira	pirabibesto/bi besto pira	pirabibesta/bi besta pira	pirabibestî/îme> bibestî/îme pira	pirabibestî/e> bibestî/ê pira	pirabibestî/ê> bibestî/ê pira			

3.1.2. Hîkayeya raweya waştîşî

Pêameyişê ey şekilê ‘waştîşî’ de tesewir bena yew bîyayîş û kerdiş neql kenê demo vîyarte û vajîyeno. Na rawe eynî dem de zewt, semedê poşmanî dîyar bikerî zî şuxulnenî. "Bi ney ra teber hîpotez yan zî guman zî eşkeno îfade bikero."¹⁰⁵ (Bonê tablo 101)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Wa mi wendegeh biwendenî.

Wa to wendegeh biwendenî.

Wa o wendegeh biwendenî.

Wa aye wendegeh biwendenî.

Wa ma o merdim ra fek biverdayene.

Wa şima ita ra çing bidayene.

Wa ê ita ra çing bidayene.

¹⁰⁵ Bedirxan, *e. e.*, r. 317.

Tablo 101. Hîkayeya raweya waştîşî de antişê karan

wa	zemîrên kesî									
	ez/mi	tî/to	o/e	a/aye	ma	şîma	înan/ê			
karo sade	Bîwendene	bîwendene	Bîwendene	bîwendene	bîwendene	bîwendene	bîwendene			
karo pêrabeste (name+kar)	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene			
karo pêrabeste (sîfet+kar)	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sîfet/zemî r/+kar)	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene			
karo pêrabeste (manaye besyayî/manaye îdyomî)	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene			
karo pêrabeste (akîs)	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene			
karo viraşte (prefîksê yh.)	Bicigêrayene	bicigêrayene	Bicigêrayene	bicigêrayene	bicigêrayene	bicigêrayene	bicigêrayene			
karo viraşte (prefîksêzh.)	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bibe stene pira	pirabibestene/bibe stene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bibes tene pira			

3.1.3. Raweya ganîyîye

Rewşê ke ganîyîyeya virazîyayîşê çalakîya tesewir bîye û plan bîye estê de şuxulîyeno. Labelê na ganîyîye, şekle fermanî de yew ganîyîye nê ya hîna zaf îfadeyê ganîyîye yo ke zere ra yeno û girêdayê qiseykerdoxî yo.

Na raweye ra, demo ke manaya ganîyîye nêard ca manaya yew mehzûr beno zî vejîyena. Sey şekilanê şuxulnayîşê ziwan û cumle de, bi rayîrê rêsikîyayîşê fonksîyonî tayê fonksîyonê cîya qezenc kerdê. Ganîyîye ra teber fonksîyonanê bînî sey texmîn, bêbirî, şert, şaşwazî dayîş vilakerdiş mojneno ra. (Bonê tablo 102)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Gani ez uca de wendene.

Gani ti uca de wendena/î.

Gani o uca de zûr nêkero.

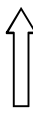
Gani a na rojname cigêraybîya.

Gani ma na rojname cigêraybî/îme.

Gani şima ameybî şutene, şima zaf bi lîşin.

Gani ê ameybî şutene.

Tablo 102. Raweya ganîyeyê de antişê karan

gani 	zemîrên kesî									
	Ez	ti	O	a	ma	şîma	înan			
karo sade	Biwana	biwani/a	Biwano	biwana	biwani/îme	biwani/ê	biwani/ê			
karo pêrabeste (name+kar)	zurî bikera	zurî bikera/î	zurî bikero	zurî bikera	zurî bikeri/îme	zurî bikeri/e	zurî bikeri/ê			
karo pêrabeste (sifet+kar)	hêrsê ameya	hêrsê ameya/ameyî	hêrsê ameyo	hêrsê ameya	hêrsê ameyî/îme	hêrsê ameyî/ê	hêrsê ameyî/ê			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	ameybîya şutena	ameybîya/ameyb iy şuteni/ê	ameybî şutene	ameybî şutene	ameybî/îme şutene	ameybî şutene	ameybî şutene			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/ze mîr+kar)	ameybîya fehm kerdena	ameybîya/î fehm kerdene	ameybîyo fehm kerdeno	ameybîya fehm kerdena	ameybî/îme fehm bikeri/îme	ameybî fehm bikeri/ê	ameybî fehm bikerdene			
karo pêrabeste (manaye besyayî/manaye îdyomî)	fek verdaybîya	fek verdaybîya	fek verdaybîyo	fek verdaybîya	fek verdaybî/îme	fek verdaybî/ê	fek verdaybî			
karo pêrabeste (akûs)	çing daybîya	çing daybîya	çing daybî	çing daybî	çing daybî	çing daybî	çing daybî			
karo viraşte (prefîksêyh.)	çigêraybîya	çigêraybîya/î	Çigêraybo	çigêraybîya	çigêraybî/îme	çigêraybî/ê	çigêraybî/ê			
karo viraşte (prefîksê zh.)	pirabibesta/bib esta pira	pirabibesta/î>bib esta/î pira	pirabibesto/bibes to pira	pirabibesta/bibes ta pira	pirabibesti/îme>b bestî/îme pira	pirabibesti/ê>b bestî/ê pira	pirabibesti/ê>b estî/ê pira			

3.1.4. Hîkayeya raweya ganîyîye

Caardişê ganiyîye de "Zazakî de çekuyê '**gerekî, ganî, lazim, bibo, mebo**' şuxulîyenê."¹⁰⁶ Nê çekuyan ra yew yeno serê karo ke ancîya yo.

Zazakî de derheqê qertafê raweya ganîyîye de Deniz Gündüz fikirê xo wîna ano zîwan: "çekuya "ganî" anî serê kerdoxa karî û virazenî. Herinda çekuya ganî de tayê mintiqayan de çekuyê ke Tirkî ra ameyî 'gerek/gereka/gere' yeno şuxulnayîş. Karanê ke tede raweya ganîyîye şuxulîyena awanîya transîtif-întransîtif bale nêanceno."¹⁰⁷ (Bonê tablo 103)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Gani mi zaningeha biwendene.

Gani to zaningeha biwendene.

Gani ey zaningeha biwendene.

Gani aye zaningeha biwendene.

Gani ma ina çale ra çing bidayene.

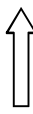
Gani şima ina çale ra çing bidayene.

Gani inan ina çale ra çing bidayene.

¹⁰⁶ Oğur, *e. e.*, r. 142.

¹⁰⁷ Gündüz, *e. e.*, r. 325.

Tablo 103. Hîkayeya raweya ganîyê de antişê karan

gani	zemîrên kesî									
	ez/mi	tî/to	o/ey	a/ayê	ma	şîma	înan/ê			
karo sade 	biwendene	biwendene	biwendene	biwendene	biwendene	biwendene	biwendene			
karo pêrabeste (name+kar)	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene	zurî bikerdene			
karo pêrabeste (sîfet+kar)	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene			
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sîfet/zemîr+kar)	biameyene fêhm kerdene	biameyene fêhm kerdene	biameyene fêhm kerdene	biameyene fêhm kerdene	biameyene fêhm kerdene	biameyene fêhm kerdene	biameyene fêhm kerdene			
karo pêrabeste (manayê besyayî/manayê îdyomî)	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene			
karo pêrabeste (akîs)	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene	çîng bidayene			
karo viraşte (prefîksê y.h.)	bicîgêrayene	bicîgêrayene	bicîgêrayene	bicîgêrayene	bicîgêrayene	bicîgêrayene	bicîgêrayene			
karo viraşte (prefîksê zh.)	pirabibestene/bib estene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira			

3.1.5. Raweya şertî

"Pêameyişê hukmî ke cumleya bingeyîn de şertî rê besteno û o tena bi sereyê xo hukmî nêdano vila kerdiş û yew raweya tesewir kerdişî yo."¹⁰⁸

Rewşê şuxulnayîşî ke rêsikîyayê teberê şertî yê raweya şertî û manayê zî estê, la nê rewşê şuxulnayîşî zî hewna girêdayê şertî yê. Nê:

"1- Pê ameyişê hukmo ke cumleya bingeyî de yo binê her şertî de şekilê çî beno wa bibo de yew qebul birdarî besteno fonksiyonê şertî rê"¹⁰⁹

2- Bîyayîş û kerdişo ke şertî mojnayo ra û cumleya bingeyî de mîyanê bîyayîş û kerdişî de vera yewbînan bîyayîşê fonksiyonî ke karê ramojnayo."¹¹⁰

3-Ca ca bêbirî, texmînî, tercih yan zî guman yê raweya şertî ke fonksiyon dano vila kerdiş."¹¹¹

Serkan Oğur zî na babete ser o nînan vano: "Yew gure, yew tevger, yew bîyayîş girêdayê rewşa yewna gure, tevger û bîyayîşî bo de tewirê raweya ke şuxulîyen a. Tayê deman de vernîya karê ke ancîyayê bi eslê xo ziwananê Îranî ra çekuyanê 'eger, eke, heke' anê û virazenê. Zazakî de zî bi 'eke' yan zî bi 'eger' virazenê. Zazakî de dayişfehmkardişê neql kerdiş yê raweya şertî de karî rê badê govdeyê demo vîyarte ra qertafê hîkaye –ene anê û kar qertafê kesî nêgeno."¹¹²

Deniz Gündüz zî: "Raweya şertî demo ameyox de ancîyayo û heto bîn ra demo ameyox de antişê karî ke qertafê kesî girewto kerdoxa karî ra ver bestoxê – eke,- ke anê û virazenî. Semedê raweya şertî antişê karo ke demo ameyox de şuxulîyeno, semedê raweya ganîyîye û raweya waştîşî zî yeno şuxulnayîş. Tena edatê ke yenê vernîya cumle manaya cumle bedilnenî."¹¹³

¹⁰⁸ Korkmaz, *e. e.*, r. 681.

¹⁰⁹ *E. e.*, r. 683.

¹¹⁰ *E. e.*, r. 684.

¹¹¹ *E. e.*, r. 685.

¹¹² Oğur, *e. e.*, r. 147.

¹¹³ Gündüz, *e. e.*, r. 289.

Asîyeno ke derheqê babete de vîyayîşê cîya estê. Yew vînayîş vano ke raweya şertî de demo ameyox şuxulîyeno û qertafê kesî yenê, vînayîşêko bîn zî bahsê govdeyê demo vîyarte keno û qertafê kesî nêyenê. (Bonê tablo 104)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Eke ez taşt biwera sebeno?

Eke ti taşt biwera/î sebeno?

Eke o taşt biwero sebeno?

Eke a taşt biwera sebeno?

Eke ma o keye ra fek verdaybî/îme sebeno?

Eke şima o keye ra fek verdaybî/ê sebeno?

Eke ê o keye ra fek verdaybî/ê sebeno?

Tablo 104. Raweya şertî de antişê karan

eke	zemîrên kesî						
	Ez	ti	O	a	ma	şima	înan
karo sade	biwera	biwera/î	Biwero	biwera	biwera/îme	biwera/ê	biwera/ê
karo pêrabeste (name+kar)	zurî bikera	zurî bikera/î	zurî bikero	zurî bikera	zurî bikera/îme	zurî bikera/ê	zurî bikera/ê
karo pêrabeste (sifet+kar)	hêrsê biameya	hêrs biameyî/a	hêrsê biameyo	hêrsê biameya	hêrsê biameyî/îme	hêrsê biameyî/ê	hêrsê biameyî/ê
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	biameya şutene	biameyî/a şutenî/ê	biameyo şuteno	biameya şutena	biameyî/îme şutenî/îme	biameyî/ê şutenî/ê	biameyî/ê şutenî/ê
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/zemî r+kar)	ameybîya fehîm kerdena	ameybîyî/a fehîm kerdene	ameybîyo fehîm kerdeno	ameybîya fehîm kerdena	ameybî/îme fehîm kerdene	ameybî/ê fehîm kerdeni/ê	ameybî/ê fehîm kerdeni/ê
karo pêrabeste (manaye besyayî/manaye îdyomî)	fek verdaybîya	fek verdaybîyî/a	fek verdaybîyo	fek verdaybîya	fek verdaybî/îme	fek verdaybî/ê	fek verdaybî/ê
karo pêrabeste (akîs)	çîng daybîya	çîng daybîyî/a	çîng daybîyo	çîng daybîya	çîng daybî/îme	çîng daybî/ê	çîng daybî/ê
karo viraşte (prefîkse yh.)	cigêraybîya	cigêraybîyî/a	Cigêraybo	cigêraybîya	cigêraybî/îme	cigêraybî/ê	cigêraybî/ê
karo viraşte (prefîkse zh.)	pirabîbesta/bi besta pira	pirabîbestî/a>bibe stî/a pira	pirabîbesto/bibe sto pira	pirabîbesta/bib esta pira	pirabîbestî/îme>bib estî/îme pira	pirabîbestî/e>b ibestî/e pira	pirabîbestî/e>b ibestî/e pira

3.1.6. Hîkayeya raweya şertî

Pêameyişê rewşêke girêdayîyê şertî yo û neql kenî viyarte û vanê.

"Viyarte de ameyişê cayê xo yan zî nêameyişê cayê xo girêdayîyê şertî yo ke manaya waştîşî dano. Labelê rewşê serebûtê ke yenê cayê xo yan zî nêyenê cayê xo vatiş o."¹¹⁴

"Qertafê şertî bi xo yew hukm nêdano vilakerdiş, naye ra hîkayeya ey zî hukm nêdana vilakerdiş."¹¹⁵

"Viyarte de halo ke virazîyayîşê waşt de yew çalakîya ke pênameya (cumleyê şertî) û yewna çalakîye ra besîyaya (cumleye cewab) a zî pênameya îfade keno, cumleya pêrabesteya ke şert û cumleyêka cewabî ra pêameya."¹¹⁶ (Bonê tablo 105)

Cumle de nimûneyê şuxulnayîşî

Eke mi biwerdene ti nêwerdene.

Eke o bicigerayene netice vejîyene.

Eke a bicigerayene netice vejîyena.

Eke ma bicigerayene netice vejîyena.

Eke şima biameyene fehm kerdene lej nêvejyen.

Eke inan biameyene fehm kerdene lej nêvejyen.

¹¹⁴ Demir, *e. e.*, r. 411.

¹¹⁵ Oğur, *e. e.*, r. 147.

¹¹⁶ Beki, *e. E*, r. 84.

Tablo 105. Hîkayeya raweya şertî de antişê karan

		zemîrên kesî						
karo sade	eke 	Ez	ti	O	a	ma	şima	înan
		karo pêrabeste (name+kar)	biwerdene zûr bikerdene	biwerdene zûr bikerdene	Biwerdene zûr bikerdene	biwerdene zûr bikerdene	biwerdene zûr bikerdene	biwerdene zûr bikerdene
karo pêrabeste (sifet+kar)	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene	hêrsê biameyene
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene	biameyene şutene
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/ze mîr+kar)	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene	biameyene fehm kerdene
karo pêrabeste (manaye besyayi/manaye îdyomî)	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene	fek biverdayene
karo pêrabeste (akîs)	çing bidayene	çing bidayene	çing bidayene	çing bidayene	çing bidayene	çing bidayene	çing bidayene	çing bidayene
karo viraşte (prefîksê yh.)	biçîgêrayene	biçîgêrayene	Biçîgêrayene	biçîgêrayene	biçîgêrayene	biçîgêrayene	biçîgêrayene	biçîgêrayene
karo viraşte (prefîksê zh.)	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/b îbestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bibe stene pira	pirabibestene/bi bestene pira	pirabibestene/bi bestene pira

3.1.7. Raweya fermanî

Semedê pêameyişê yew çalakîye û yew rewşe, emr û fermano ke dîyenê estê. "Kurdî de mesajo ke hetê keso yewhûmar o yewinî ra kesê yewhûmar o diyinan rê pêyeno."¹¹⁷

"Raweya fermanî semedo ke dîyarkerdişê yew rewşe rabimojnayo zi şuxulîyeno. Reyna reyna bişuxulîyo manaya hereşe, berdewamî, goşdarî kerdişê qisaye dano."¹¹⁸

Xebatanê û kitabane gramerî yê raweya fermanî de babeta ke hema behsê aye nêbîyo zî esta. Cuya komelkî de bi fermanî rê zafane yenê vera yewbînan.

Ferman îfade kerdişê raweya fermanî sey girêdayîyê pozîsyonê komelkî, serre, demo ke tede, ca yê kesî bedîlîyeno. Çîyo ke wazenî hîna huşk yan zî hîna nermayî bî de girêdayê nê aktîfan o. Ferman, yew îfadeyê veng cidayîşî yo. Hetê statuyê komelkî ra cayo ke yew serdestî esta uca de fermanî ra behskerdiş mimkuno. Cayo ke tede serdestî esta uca de selahîyetê ceza kerdişî yê madî û manewî esto. Qelqelîya ke nê selahîyetê arda, hetê qiseykerdoxî ra çîyê ke neql benê goşdarîkerdoxî rê her çî sey fermanî yeno vînayîş. Çimeyê esil yê fermanî estîşê yew otorîte hîsbîyayîş o.

Zazakî de ferman qertafê fermanî –bi anî û virazîyeno. "Zazakî de rewşa fermanî bi govdeyê demo nikayin/hîra virazîyena. Tena antişê keso yewhûmar o diyin û keso zafhumar o diyin yê fermanî esto."¹¹⁹ (Bonê tablo 106)

¹¹⁷ Çem, *e. e.*, r. 194.

¹¹⁸ Demir, *e. e.*, r. 397.

¹¹⁹ Oğur, *e. e.*, r. 141.

Cumle de nimûneyê şuxulnayişî

Wurze ra.

Mi ra duri vinder.

"Meterse daye, ez reyna eno."¹²⁰

Qisey bike.

In turik bibere.

O put abiçarne.

La pabeste.

Pers bikere.

Tablo 106. Raweya fermanî de antişê karan

	zemîrên kesî	
	ti	şima
karo sade	biwere	biwêrî/în
karo pêrabeste (name+kar)	zûr bike	bikêrî/în
karo pêrabeste (sifet+kar)	hêrsê be/bere	bêrî/în
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+kar)	bê/bêre şutene	bêrî/în şutene
karo pêrabeste (karo ardimkerdox+name/sifet/zemîr+kar)	bê/bêre fehm kerdene	bêrî/în fehm kerdene
karo pêrabeste (manaye besyayi/manaye îdyomî)	fek verade	fek veradî/n
karo pêrabeste (akîs)	çing bide	bidî/n
karo viraşte (prefikse yh.)	bicîgere	bicîgerî/n
karo viraşte (prefikse zh.)	pirabibeste	pirabibestî/n

¹²⁰ Ali Beytaş, *Sole Suri*, Roşna, 2014, Diyarbakır, r. 13.

Keskîn, derheqê deman û raweyan de wîna vato û halê yew tabloyî de dayê.
 "Raweya dayişvilakerdişî yê demo nikayîn, demo vîyarteyo dîyar, demo vîyarteyo nêdîyar û antişê raweya şertî û raweya fermanî û suffikse kesî wînayê: Nimûneyê karê vîndertene (durmak)"¹²¹

kesî	demo nikayîn	demo vîyarteyo dîyar	demo vîyarteyo nedîyar	raweya waştîşî	raweya fermanî
1. tekil	ez vînden-an	ez vînderd-an	ez vînderd-an	ez vînder-i	
2. tl. eril/dîşil	tî vînden-e tî vîndenay	tî vînderd-i tî vînderd-ay	tî vînderd-ê tî vînderd-ay	tî ke vînder-ê	vînd-e!
3. tl. e./d.	o vînden-o a vînden-a	o vînderd a vînderd-e	o vînderd-o a vînderd-a	o/a ke vînder- o	a vînderd- e
1. çoğul	ma vînderd-ime	ma vînderd-ime	ma vînderd-ime	vînder-ime	
1. çl.	şîma vînden-ê	şîma vînderd-i	şîma vînderd-ê	şîma ke vînder-ê	vînder-ên!
2. çl.	ê vînden-ê	ê vînderd-i	ê vînder-ê	ê ke vînder-ê	

¹²¹ Keskin, e. e., r. 6.

NETÍCE

Qismê yewîn de qertafê mesderî girewt dest. Zazakî de qertafê mesderî goreyê mintiqayan ferqan mojneno ra. Tayê mintiqayan de –iş şuxulîyeno, tayê mintiqayan de zî –ene şuxulîyeno. Na rewşe mintiqayan de dewlemendiye şuxulnayîşê ziwani mojneno ra.

Çekuyanê akîsî û vateyê îdyombîyaye/qalibbîyaye sey karê pêrabeste erjîyayê. Her di grûban de zî çekuyê ke ameyî yew ca hem tena bi serê xo mana danî hem zî çekuya ke bi aye ameyî yew ca manayêka newe danî. No rîwal ra sey yew grûbe karo pêrabeste girewt dest. Zazakî de bi prefîksanê yewheceyîn û zafheceyînan karê ke virazîyenê ney sey karo viraşte erjîyayê.

Qisme dîyîn de Zazakî de deman de antişê karan ame ramoynayîş. Demî Zazakî de di grûbe de erjîyayê. Demê Sade û Demê Pêrabeste. Zazakî de demo ameyox de mintiqayan ra mintiqayan şuxulnayî de ferqan esto û qertafî zî vurîyayîş ramoynenê.

Goreyê rewşanê transîtif-întransîtif û aktif-passîfyê karan zemîrê ante-neantegênî, semedê înan zî vîyarnayîşê vurîyayîş ameyo ramoynayîş. Antişê demo nikayin û demo hîra Zazakî de eynî şekil de virazîyeno, ey ra pîya ame girewtîş. Zazakî de nê di deman de ferman, waştîş û dayîş vilakerdiş ame dîyayîş.

Qisme hîrêyin de derheqê raweyanê şertî de zanayîş da û bi tabloyan nimûneyê karî ramotê. Raweya fermanî de tena yewhûmaro yewin û zafhûmarî de şuxulnayîş dîye ke esto.

Munaqêşe û Pêşniyaze

Heto bîn ra Zazakî de derheqê babete de kêmiya pênaseyî aşkera vejîyayo orta. Zazakî de semedê qaydeyê ziwaniyê xo estê na yera pênaseyê babetan zî ganî goreyê xo û xo bê. Na kêmiye xebate û nimûneyê ke dayê zî yew rewşa ke tesîrkerd a. Rewşa ke negatif zî, Zazakî de hema rastnuştîş çin o. Zazakî de herfê şewqayin estê ayera kamcîn çekuye senî nusîyena, na babete merdimî û yê ke no war de xebitîyenê, rewşê ka înan guman de verdena.

Ganî qaydeyê karî zaf hol bîyo zanayîş. Rewşa bîne de neql kerdiş weşîdar nêbeno. Hela ke babeta vateyî sey Zazakî, yew ziwano ke hayo xeter de yoganî na rewşe her kes cidîbigîro. Ganî qaydeyê gramerî şekle ke zelal de bivejîyo raste.

Yew cigêrayîşê ziwannasî ganî aktîf bivirazîyo û peynîya ney de cayo ke tede ziwano yeno qiseykerdiş heme mintiqayan de materyalanê do her kes fehm bikero bênê amade kerdiş. Ganî ferhengê ziwaniyê ansîklopedîk o hîrabêro amade kerdiş, do bena zaf girîng xebatê ke ziwani.

Lewna semedê Zazakî ganî hîna zîyade warî abibî û modelê xebateyê cîya qebul bîyê. Cayê bînyê dinya de ziwani ke binê xeterî de yê, derheqê înan de xebatê ke bî, înan ra nimûne çew eşkeno bigîro. Tîya reklama ziwani viraştîş zaf girîngî ramojneno. Çünke dîyarîya ziwani zîyade bibo, zereyê demî de rewşa ke ziwano tede yo vejîyeno raste. Na merhale de medya û wasitayê neqlkerdişî û tora komelkî şekle ko aktîf de ganî bêro şuxulnayîş.

Yew ziwano ke qeyd nêbî, bi merdişê qiseykerdoxo peyên rê zî ziwano zî mireno, ganî çew xo vîr ra nêkero û tîya ra bitevger pêroye wînezîwanî goreyê îmkane xo ganî bênê qeydkerdiş. Cuya rojane de, rojanê dînîde, roşanan de, mergan de, veyveyan de zî merdimî senî qisey kenê ganî çew biewnîyo nînan ra.

Merdimî çî hîs kenî, ganî çew biewnîyo ney ra. Eke merdim ziwani xo qiseykerdiş ra nêşarmîyeno, xo tepîya nêanceno û ziwani xo ra hîsan eşnaweno, ganî ney bênê motîve bibî, newe kanalî abibî. Kîştî komelê ziwani de ganî keyeyê ziwani zî bêre ronayîş û no het de teşwîq bibî. Nê teşwîqî, ganî pawitişê ziwani amanc bikerî, hetê projeyan de bivejîyê vernîye.

Rewşa tewr pak û pawite ya ziwani dewan de ya, no sebeb ra serê dewan de xebatê bênê virazîyayîş û qanunê ke dewan pawenê û biran bêre girewtîş. Qico ke bajar de cuyeno, bize, kerge û hêgayî nêvîno, çiqas ziwani museno û çiyê ke musa hîşa ey de çiqas mende benê?

Ziwano zî sey bîyolojîk û ekolojîk û dorûver mîras o. Derheqê xebatanê ekolojîk û dorûver de, sempozyuman de, kongre û konferansan de babeta ziwani bêro nejrnayîş.

Ê ke cîya cîya welatan de cuyenê, bi înan ra têkilî bivirazîyo rewşa ziwani bivaîyo û bi no amancî rê termîno diyarkerdeyan hewinena, xebatan ra xeberan dana, wina weşînek bivejîyo.

La nê xebatî heme virazîyê zî rewşa ca de ya polîtîk normal nêbîyo aver şîyayîş zor o. Senî ke UNESCOyî zî tewsiye kerda, Tirkîya da qanuno ke hema çin o, ganî Qanûnê Pawitişê Ziwanan bivejîyo. Ganî Qanunê Ziwanê Galî nimûne bêro girewtîş û Qanunê Pawitişî bivirazîyê.

Helbet çî ke bivirazîyê bi nînan sînordar nêyê. Hema do çî ke bivirazîyo zaf o. Eke nê bivirazîyê ziwane ma zî pawiyeno, rîsk ra xelisiyeno û dewlemendîya ziwane ma vejîyena raste.

Ziwani rastî ra zî mirenî û çin benê.

ÇİMEYÎ

Ahanov, Kaken, *Dil Biliminin Esasları*, TDK Yayınları, Ankara, 2008

Bedirxan, Emir Celadet, Roger Lescot, *Kürtçe Grameri*, Doz, İstanbul, tarîx çînîyo

Beki, Abdülaziz, *Zazaca Sarf-Nahv/Filolojisi (Grameri)*, çap nebîyo, tarîx çînîyo

Bêwayîr, Asmeno, "*Zazaca Dil Kursu (Kuzey Zazacası, Pülümür ağızı)*", <http://www.dersim.uni-koeln.de/dateien/dil/plemori1.pdf>, Electronical Publication, 12.11.2003

Beytaş, Ali, *Sole Suri*, Roşna, Diyarbakır, 2014

Bozkurt, Aynur, *Kesandina Lêkêrên Kurmancî*, Weşanên Dozê, İstanbul, 1999

İbrahim Bukan, *Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler: Qalê Vêrinu o Qalla Rêber*, Seresur Yayınevi, Ankara, 2011.

Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010

Crystal, David, *Dillerin Katli*, Profil, İstanbul, 2010

Çem, Munzur, *Türkçe Açıklamalı Kurmanca (Zazaca) Gramer*, Deng Yayınları, İstanbul, 2013

Çiçek, Alî Aydın, *Lêl*, Vate, İstanbul, 2014

Demir, Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara, tarîx çînîyo

Demirci, Ümit Özgür, *Eski Türkçe'de Fiiller*, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2010

Çelikkaleli, Özgül, "*Dil Neden Bir Feminist Sorunudur*", Kadın: Eğitim Sen Kadın Bülteni, Eğitim Sen Yayınları, Ankara, tarîx çînîyo

Çiftçi, Hasan, *Uygulamalı Farsça Grameri*, Eser Ofset Basın Yayın Matbaa, Erzurum, 2013

Eğitim-Sen, *Anadilinin önemi: Anadilinde Eğitim*, Eğitim-Sen Yayınları, Ankara, 2012

Erdem, Turan, Orhan Erdem, *Zazakî-Tirkî Tirkî-Zazakî Ferheng*, Wêşanen Arya, İstanbul, 2006

Gippert, Jost, "*Die Historische Entwicklung Der Zaza-Sprache*",
<http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/personal/jg/pdf/jg1996f.pdf>, Electronical
Publication, 2008

Grûba Xebate ya Vateyî, *Ferhengê Kirmanckî (Zazaca)-Tirkî*, Weşanxaneyê
Vateyî, İstanbul, 2001

Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştışê Kirmanckî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Vateyî,
İstanbul, 2012

Grûba Xebate ya Vateyî, *Sözlük: Türkçe-Kirmanca (Zazaca)*, Weşanxaneyê
Vateyî, İstanbul, 2001

Grûba Xebate ya Vateyî, *Türkçe-Kirmanca (Zazaca)Sözlük: Kirmanca (Zazaca)-
Türkçe Sözlük*, (Ed. Abdullah Keskin), Avesta, İstanbul, 2001.

Gözütok, Ahmet, *Eski Anadolu Türkçesi'nde Anlamca Kaynaşmış (Deyimleşmiş)
Birleşik Füller*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2009

Gülsevin, Gürer, *Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine*,
http://turkdili.gen.tr/files/eski_turkiye_turkcesinde_istek_kipi_uzerine-gurer_.pdf,
Electronical Publication, 22.01.2015

Gülsevin, Sema, *Geçişli Fillerle Kurulmuş Deyimleşmiş Birleşik Filler'in Yüklem
Olduğu Cümlelerde Nesne Meselesi*,
http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1389539912_g%C3%BClsevinselma.pdf,
Electronical Publication, 11.01.2015

Gündüz, Deniz, *Türkçe Açıklamalı Kürtçe: Kirmanca/Zazaca Dil Dersleri*, Vate,
İstanbul, 2009

Hadank, Karl, *Zazalar ve Zaza Dili*, (Çar. Erol Sever), Zaza Kültürü Yayınları,
Ankara, 1994

Hayıg, Rosan, Brigitte Werner, *Zazaca-Türkçe Sözlük, Türkçe-Zazaca Sözcük
Listesi*, Tij Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin Yayınevi,
Ankara, 1999

Jacobson, C.M., *Rastnustena Zonê Ma (Dımulki-Kirmancki-Zazaki)*, Vejiyaise Tiji,
İstanbul, 2001

Karaağaç, Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları,
Ankara, 2013

Keskin, Mesut, "*Zazaca Üzerine Notlar 1*",
<http://Zazaki.de/turkce/makaleler/Zazacauzerinenotlar.pdf>,Electronical Publication,
24.09.2014

Kıran, Zeynel, Ayşe Eziler Kıran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin, Ankara, 2010

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009

Roşan Lezgîn, *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (Kirmanckî/Zazakî)*, (Ed. Deniz Gündüz), Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul, 2005

Roşan Lezgîn, *Kürtçe (Zazaca) Sözlük: Ferheng Kurdî (Zazakî)-Tırkî*, Weşanxaneyê Roşna, Diyarbakır, 2013

Mela Ehmede Xasi, *Mewlid*, (Ed. Huseyn Siyabend), Hivda, İstanbul, tarîx çînîyo

Nêşite, Mehmûd, *Çakêto Sipî*, Vate, İstanbul, 2012

Oğur, Serkan, *Farsça-Zazaca-Kurmancca Mukayeseli Gramer ve Temel Sözlük*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2014

Mesut Özcan, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997

Pamukçu, Fahri, *Gıramere Zazakî: Zuwanrêznayî*, Veşâyîşê Tîj, İstanbul, 2001

Pamukçu, Fahri, "*Zazacada Dilbilgisi Zamanları*", Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2012

Ruhlen, Merritt, *Dilin Kökeni: Ana Dilin Evriminin İzinde*, Hece Yayınları, Ankara, 2006

Timuçin, Afşar, *Felsefe Sözlüğü*, Bulut, İstanbul, 2004

Todd, Terry Lynn, *A Grammar of Dimili: Also Known as Zaza*, Electronical Publication, 2008

Turgut, Harun, *Türkçe Açıklamalı Zazaca Dilbilgisi*, Tîj Yayıncılık, İstanbul, tarîx çînîyo

Harun Turgut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, (Ed. Cemal Taş), Tîj Yayınları, İstanbul, 2001

Keyepelê İnternetî

Sakça, Bülent, "*Dil Aileleri*",
<http://www.yenimakale.com/dil-aileleri.html>, 14.01.2015